

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNDE MERKEZ SORUNU:
KIYIM YA DA KIYAM

Doktora Tezi
Bedri Sinan GÜNEŞ

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNDE MERKEZ SORUNU:
KIYIM YA DA KIYAM**

Doktora Tezi
Bedri Sinan GÜNEŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nesrin ALGAN

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNDE MERKEZ SORUNU:
KIYIM YA DA KIYAM

Doktora Tezi
Bedri Sinan GÜNEŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nesrin ALGAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Nesrin ALGAN (Tez D.)	
Prof. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU	
Prof. Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU	
Doç. Dr. Serdar Hakan ÖZTANER	
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU	

Tez Sınavı Tarihi 11/12/2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Nesrin ALGAN danışmanlığında hazırladığım “İnsan-Doğa İlişkisinde Merkez Sorunu: Kıyım ya da Kıyam” (Ankara.2018)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Adı-Soyadı ve İmza

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, bir kişi tarafından yazılmış olsa da kolektif bir çabanın ürünüdür. Başarısı eğitim hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen ve hala yanımda olmayı sürdüren ilkokul öğretmenin Elif ÇINAR'dan en son öğretmenim Prof. Dr. Nesrin ALGAN'a kadar bütün emekçi öğretmenler sayesinde. Eksiklikleri elbette bana aittir.

Doktora programımın başlangıcından, tez teslimine değin geçen sürede desteğini esirgemeyen herkese ayrı ayrı teşekkürü borç bilirim.

Danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Nesrin ALGAN'a hem eğitim hayatıma, hem bilinç düzeyime katkılarından, hem de bozuk telefonlar ile kurmaya çalıştığım iletişimler ve saman kâğıda yazılmış not ve çalışmalara rağmen süreç boyunca beni tebessümlerinden mahrum bırakmadıkları için sonsuz teşekkür ederim. Tüm yoğunluğuna rağmen hiçbir görüşme talebimi reddetmediği ve en umutsuz anlarda umudumu yeniden yeşerttiği için değerli hocam Prof. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU'na, yönlendirmeleri ve yardımlarıyla bu zorlu süreci kolaylaştırandeğerli hocam Prof. Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU'na ve zaman ayırıp tez değerlendirme jürisine katılarak çalışmamı katkı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU ve Doç. Dr. Serdar Hakan ÖZTANER'e teşekkür ederim.

Bu çalışmanın hazırlanmasında önemli katkıları olan ve zorunlu olmadıkları halde zaman ayırarak eksiklerimi görmemi sağlayan ve yaptıkları yönlendirmelerle çalışmamı tamamlamamı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Aykut ÇOBAN ve Doç. Dr. Bülent DURU'ya da teşekkürü borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen annem ve kardeşlerime ve tüm bu zaman boyunca bana gösterdiği sabır, verdiği destek yanında hayatımı anlamlı kılan sevgili eşim Tuba'ya sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışma, insan ve doğa sömürsünün sistematik ve planlı bir süreç olduğunu tarihsel veriler eşliğinde ortaya koyma çabasıdır. Bu nedenle çalışmamı, sömürünün her türüsünü yaşamış ve bana sömürüye başkaldırma hakkını öğreten BABAM'a ithaf ediyorum.

B. Sinan GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ŞEKİLLER.....	viii
TABLOLAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1. İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ.....	14
1.1. Gezegenin Varoluşu ve Jeolojik Evrimi.....	16
1.1.1. Jeolojik Yokoluşlar ve Biyolojik Çeşitliliğe Etkileri.....	21
1.1.2. Bir Tür Olarak İnsanın Ortaya Çıkışı.....	34
1.2. Bir Tür Olarak İnsanın Doğa Karşısındaki Evrimi.....	37
1.2.1. İlk İnsandan Feodal Topluma: Doğa Anlayışı.....	46
1.2.1.1. Metabolik İlişki ve İnorganik Beden Dönemi: Komün Yaşamı ve Doğaya Uyum.....	46
1.2.1.1.1. Komün ve Komün Yaşamı.....	48
1.2.1.1.2. Komün ve Doğa.....	64
1.2.1.2. İnsan-Doğa İlişkisinde Çatışma Dönemi.....	74
1.2.1.2.1. Bir Tür Olarak İnsanın Yükselişi: Antroposen (Dönem).....	75
1.2.1.2.2. Doğanın İçinde Doğaldan Ayrılma: İnsan Merkezli İktidarın Ortaya Çıkışı.....	76
1.2.1.2.3. Feodalizm ve Feodal Dönem.....	78
1.2.1.2.4. Kolektiften Özele: Mülkiyet İlişkileri.....	89
1.2.2. Feodal Toplumdan Kapitalist Topluma: Doğa Anlayışı.....	93
1.2.2.1. İnsan-Doğa İlişkisinde Yabancılaşma Dönemi.....	100

1.2.2.1.1. Kapitalizm ve Doğaya Yabancılaşma	101
1.2.2.1.2. Kapitalizm ve Doğanın Metalaştırılması.....	106
İKİNCİ BÖLÜM	109
2. DOĞA-İNSAN İLİŞKİSİ.....	109
2.1. Küresel Çağ: Doğa İle Savaş Dönemi	110
2.2. İnsanlık Çağı (Antroposen).....	112
2.2.1. Ekokıyım	119
2.2.2. Ekokırım	122
2.2.3. Doğa-İnsan İlişkisinde Merkez Sorunu.....	126
2.2.3.1. İnsan Merkezilik.....	127
2.2.3.2.İnsan Merkezilikten Sınıf Merkezliliğe	140
2.4. Ekoloji Çağı.....	159
2.4.1. Doğa: Görünmez Özne.....	160
2.4.1.1. Kıyımdan Kırıma.....	161
2.4.1.2. Kırımdan Kıyama.....	164
2.4.2. Muhtaçlık Değeri.....	171
SONUÇ	174
KAYNAKÇA.....	188
ÖZET	213
SUMMARY	215

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGU	: American Geophysical Union (Amerikan Jeofizik Birliği)
AIDS	: Acquired Immune Deficiency Syndrome (Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu)
akt.	: Aktaran
BBC	: British Broadcasting Corporation (Britanya Radyo Televizyon Kurumu)
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CEO	: Chief Executive Officer (İcra Kurulu Başkanı)
CO₂	: Carbon Dioxide (Karbondioksit)
DB	: Dünya Bankası
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FAO	: Food and Agriculture Organization of the United Nations (Gıda ve Tarım Örgütü)
IDMC	: International Displacement Monitoring Centre (Ülke İçi Yerinden Edilenler İzleme Merkezi)
ILO	: International Labour Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPBES	: Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Hükümetlerarası Platformu)

IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)
IUCN	: International Union for Conservation of Nature (Uluslararası Doğayı Koruma Birliği)
IUF	: Uniting Food, Farm and Hotel Workers World-Wide (Uluslararası Gıda, Tütün, Tarım, Restoran Hizmetleri İşçileri Birliği)
Kg	: Kilogram
Km	: Kilometre
mm	: Milimetre
M.Ö.	: Milattan Önce
NASA	: National Aeronautics and Space Administration (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi)
NOAA	: National Oceanic and Atmospheric Administration (Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi)
PNAS	: Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Bilimler Akademisi)
PPM	: Part Per Million (Milyonda Bir Parçacık)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UN	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
UN CBD	: United Nations' Conventionon Biological Diversity (Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi)

- UN DESA** : United Nations Department of Economics and Social Affairs
(Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi)
- UNDP** : United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler
Kalkınma Programı)
- UN ECOSOC** : United Nations Economic and Social Council (Birleşmiş Milletler
Ekonomik ve Sosyal Konsey)
- UNEP** : United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre
Programı)
- UNFPA** : United Nations Population Fund (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu)
- UNHRC** : United Nations Refugee Agency (Birleşmiş Milletler Mülteciler
Yüksek Komiserliği)
- USA NIC** : United States of America National Intelligence Council (Amerika
Birleşik Devletleri Ulusal İstihbarat Konseyi)
- Vd.** : ve diğerleri
- WMO** : World Meteorological Organization (Dünya Meteoroloji Örgütü)
- Yy.** : Yüzyıl

ŞEKİLLER

Şekil 1. Gezegeenin Jeolojik Evrimi	19
Şekil 2. Kitlesele Yokoluşlar ve Biyolojik Çeşitliliğın Kaybı.....	23
Şekil 3. Atmosferdeki Karbon Oranı (1750-2018).....	29
Şekil 4. Afetler ve Zorunlu Göç 2018.....	32
Şekil 5. Jeolojik Zaman, Saat Analog Örneği	35
Şekil 6. Antroposen.....	116
Şekil 7. Antroposen Süreci.....	117
Şekil 8. Ekokıyım: Madenler	136
Şekil 9. Ekokıyım: Hidroeleeirik Santralleri.....	137
Şekil 10. Ekokıyım: Taş Ocakları.....	137
Şekil 11. Ekokıyım: Ortak Müştereklerin Durumu	138
Şekil 12. Karbondioksit Yoğunluğı (ppm).....	149
Şekil 13. Artış Oranı (ppm) 1990-2017	149
Şekil 14. Karbon Ayak İzinin Toplamını Oluşturan Ana Unsurlar.....	152
Şekil 15. Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranlarındaki Değışim (1980-2018)	154
Şekil 16. Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranları.....	155
Şekil 17. Dünya Nüfusunun Gelire Göre Neden Oldukları Emisyon Oranları	156
Şekil 18. Farklı Gelir Düzeylerinde Kişilerin Yaşam Boyu Tüketim Emisyonu Oranları	157
Şekil 19. Oranlarının %80'inden Fazlasını Kaybetmiş Türlerin Yüzdesi	163
Şekil 20. 1970-2010 Arasında Biyolojik Çeşitlilik.....	164
Şekil 21. Olağanlaşan Aşırı Doğa Olayları.....	167

TABLÖLAR

Tablo 1. Yaşamn Evrimi	20
Tablo 2. Jeolojik Zaman	36
Tablo 3. Ülkelerin Karbon Emisyonu Sıralaması (2017).....	151

GİRİŞ

Üzerinde yaşam olduğu bilinen tek gezegen olan Dünya yeni bir kitlesel yokoluş dönemine geçmiş bulunuyor. Altıncı Kitlesel Yokoluş olarak da tanımlanan bu yokoluşun diğer beş kitlesel yokoluştan farkı mevcut yokoluşa gezegen üzerinde yaşayan bir türün, insanın sebep olmasıdır. Bir tür olarak insanın doğada sebep olduğu kitlesel yokoluş ekoloji politik içinde kabul görürken “yüksek siyaset” (*high policy*) içinde henüz yeterli ilgiyi uyandırmış değildir. Bu ilgisizliğin birden fazla nedeni bulunmakla beraber bazı nedenlerin diğerlerinden daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanın doğada sebep olduğu kitlesel yokoluşun bir sorun olarak algılanması küresel ölçekte henüz kabul edilmemekle beraber, kabul eden kesimler de durumu, insanın yaşarkalmasını tehlikeye attığı için sorun olarak görmektedir. Antroposentrik yaklaşım (insanmerkezlilik)¹ olarak tanımlanabilecek bu durum ekoloji hareketince özellikle son yıllarda ciddi eleştirilere maruz kalmış ve ciddi şekilde aşındırılmıştır. Bu argüman, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (*IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change*) gibi uluslararası yapılarca da kullanılmaya başlanmıştır (IPCC, 2014:2).

İnsan merkezli yaklaşımın gezegen üzerindeki etkinliği, değiştirme ve dönüştürme kudreti o denli artmıştır ki, bilim insanları içinde yaşanılan çağa Antroposen (İnsanlık Çağı)²denilmesi gerektiği yönünde birçok çalışma yapılmış ve birçok kanıt sunulmuştur (Crutzen ve Stoermer, 2000; Crutzen, 2006; Ruddiman, 2003). Ancak ortaya atılan bu kavram durumu ifade etmekten, yani sorunu doğru şekilde

¹ Türkçe literatüre insan merkezci olarak giren kavram kelimenin Türkçe anlamından ziyade daha önce çevrilmiş kelimelerden (benmerkezci gibi) etkilenilerek çevrilmiş olabilir. Bu çalışmada -merkezci yerine -merkezli kullanımı, bir taraftan ziyade bir yaklaşımı daha iyi ifade ettiğinden -merkezliliğin kullanılması uygun görülmektedir.

² Bu çalışma kapsamında Antroposen kavramı İnsanlık (Humanity) Dönemi olarak ele alınmaktadır. Bu tercihin temel nedeni insan ve insanlık kavramlarının aynı anlamları vermemesinden ve insanlık kavramının türsel bütünlüğü daha iyi ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.

ortaya koymaktan çok ekolojik sorunların çözümü için üstlenilmesi gereken görev ve sorumlulukları bütün insanlığa eşit şekilde dağıtma çabasına dönüşmüş, dolayısıyla amacından sapmıştır. Çünkü insanın gezegen üzerinde varlık göstermesi, doğayı değiştirmesi ve doğa ile beraber değişmesi yeni bir durum değildir. Dolayısıyla ortaya çıkan ekolojik sorunların nedenlerinin ve bunun tarihsel gelişiminin doğru şekilde ortaya konması sorunun çözümünde de etkili olacaktır. Bu bağlamda insan-doğa ilişkisinde meydana gelen yarılmının ve bu yarılmaya sebep olan sosyo-ekonomik yapı yanında bu yapının üretici sınıfının geçmişten bugüne irdelenmesi hem çözüm, hem gerçek sorumluların belirlenmesini sağlayacaktır.

Ekoloji hareketinin son çeyrek yüzyılda elde ettiği gelişme gezegende meydana gelen olayların çözümlenmesinde insan ve doğayı bir bütün olarak ele alan ekolojik hareketin etkinlik alanını da geliştirmiştir. Buna karşın ekolojik hareketin bir bütün olarak hareket edememesi, bazı grupların insanmerkezlilikten çok fazla etkilenecek insanmerkezli bir seyir izlemesi, bazı kesimlerin ise insanmerkezliliğe mesafe koyarken insanı doğadan uzaklaştırması ve ekolojik öncelikleri olmayan ve/veya doğaya yabancılaşan kesimleri içerecek şekilde gelişim gösterememesi ekoloji hareketinin içinde bulunulan süreçte sahip olması gereken öncü rolün edinilmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda insan ve doğa arasında geçmişten gelen, metabolik ilişkisinin (Marx, 2000b: 1046-1089) yeniden kurulumu ve doğanın, insanın yaşarkalması için bağımlılığını ifade eden inorganik beden (Marx, 2013a: 80) kurtuluşu zorunludur. Çünkü doğanın kurtuluşu, insanın kurtuluşudur. Ancak insanın var olmasından önce doğa olabilmişken, sağlıklı ve dengeli bir doğa olmadan insanın yaşarkalması mümkün değildir. Bu nedenle insanmerkezli dünya ve bunun ideolojik argümanlarının yeniden gözden geçirilmesi ve irdelenmesi gerekmektedir.

İnsan-doğa ilişkisinin koptuğu ve insanın hiç olmadığı kadar doğaya yabancılaştığı bir dönemde insanlığın varacağı sonucu yine insan belirleyecektir. Bu

tarihsel sorumluluğun yerine getirilip getirilmeyeceğini zaman gösterecektir. Ancak geri dönülemez aşamaya yaklaşıldığı açık olan bu dönemde en önemli sorun zamanın kısıtlılığıdır.

Tezin Konusu

İnsan merkezli yaklaşımın toplumsal etkisi ve doğada sebep olduğu yıkım, doğanın bir parçası olan insanı da tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. İnsanın doğada sebep olduğu bu durumun temel nedeninin insan-doğa ilişkisinde meydana gelen yarıлма olduğu konusunda görüş birliği olmakla beraber, bu yarımanın neden, nasıl, ne zaman ve kim(ler) tarafından yaratıldığı önemsenmemektedir. Ekolojik sorunların çözümünün daha önemli olduğu savıyla göz ardı edilen bu soruların dile getirilmesi bile kendilerini çevreci olarak tanımlayan; çevreci yaklaşım ve kesimlerce anlamsız görülmekte ve ayrılıkçılıkla suçlanmaktadır. Oysa sorunun anlaşılması aynı zamanda insan-doğa ilişkisinin ve bu ilişkinin gerekliliğinin anlaşılmasına dolayısıyla tıpkı sorun gibi çözümünde toplumsallaşmasını engellemektedir.

İnsan-doğa ilişkisinin tarihsel gelişiminin önemsenmemesi, insan ve doğa arasındaki zorunlu ilişkisinin göz ardı edilerek, doğanın metalaştırılması, salt ekonomik bir kaynak olarak nitelendirilmesi ve bunun sonucunda insanın doğadan kopuşunun nedenlerinin de anlaşılmasını engellemektedir. Emeğe yabancılaşma ile keskinleşen bu ayrım insanın doğayı rakip, alt edilmesi gereken bir düşman olarak görmesine sebep olmuş ve ekoloji krizinin temelleri atılmıştır. Başka bir deyişle, mevcut “çevre” sorunları bu yabancılaşmanın bir ürünüdür.

20. yüzyılın (yy.) son çeyreğinde yani neoliberalizmin ortaya çıkarak egemen paradigmaya dönüşmesinden itibaren, ekolojik sorunların üreticisi olan insan merkezli dünya görüşü de değişime uğramış ve yerini sınıf merkezli yaklaşıma bırakmıştır. Başka bir deyişle insanmerkezlilik içinde gelişen bir sınıfın; ekonomik, teknolojik ve ideolojik araçların hâkimiyetini ele geçirmesi ile insanmerkezliliği kendi dar, sınıf çıkarları

doğrultusunda ortadan kaldırarak yerine sınıfının çıkarlarını koruyan sınıfmerkezliliği koymuştur. Böylece egemen paradigma bu sınıfın çıkarları doğrultusunda yeniden şekillenmiştir.

Kökenleri sanayileşmeye değin giden sınıf merkezliliğin sebep olduğu ekolojik kıyımın (ekokıyım) bilinçli bir eylem olduğu düşüncesi giderek ağırlık kazanmaktadır. Bu eylemlerin ekokıyımına sebep olduğunu ve köklü bir değişim olmaz ise ekolojik soykırıma (ekokırım) sebep olabileceği açıktır. Sürecin ekokırım ile sınırlı kalmayacağı, bir tür olarak insanı da etkileyeceği ve son kertede kitlesel yokoluşa sebep olma olasılığı ise giderek artmaktadır. Bu durumun anlaşılması gezegen için olduğu kadar, insanın yaşarkalması için de zorunludur. Dolayısıyla insanlığın yaşarkalması yine insanlık içinden çıkan bir sınıfın hegemonyasından kurtulmasıyla mümkündür. Öncelikle anlaşılması gereken insanlık için yapıldığı savunulan ve ekokıyımına sebep olan eylemlerin bütün insanlık için değil, çoğunlukla bu sınıf ve onun dar çıkarları doğrultusunda yapıldığıdır. Bu farkındalığın sağlanması önünde birçok engel yaratılmış olsa da bu engellerin aşılması insan türünün yaşarkalması için zorunludur, aksi takdirde yok olan doğa değil, doğada var olan ve/veya var olmuş milyonlarca türden yalnızca biri olan insan olacaktır.

Tezin Amacı

Mevcut insan doğa ilişkisinin, insanı merkezine alan yapısının gerek doğayı gerek bir tür olarak insan yaşamını ciddi şekilde etkilediği, hatta tehdit ettiği ortadadır. Bu bağlamda, bütün insanlığı içine alan yapısal arayışlar yanında mevcut yapıdan başka seçeneğin olmadığı yönündeki yaklaşımların tartışılması hem bugünün, hem gelecek kuşakların yaşar-kalması/var olması için bir zorunluluk olmaktadır. Bu doğrultuda ortaya konan kavramsallaştırmaların irdelenmesi ve karşıtlarının belirtilmesi yararlı olacağı düşünülmektedir.

Flannery'nin de belirttiği üzere 21. yy çevre daha doğrusu çevre sorunsallarının yüzyılı olacaktır (Flannery, 2005). Buna karşın ekolojik sorunların nedenlerinin doğru irdelenmediği ve çözüm önerilerinin kısa vadeli ekonomik çıkarlar temelinde şekillenmeye devam ettiği görülmektedir. Doğa varlıkları ekonomik metalar olarak tanımlanmaya devam edilmekte ve doğada onanmaz sorunlara neden olunmaktadır.

Bu doğrultuda tezin amacı, insanmerkezli doğa anlayışının ve onun içinde gelişerek egemen hale gelen sınıfmerkezli yaklaşımın sebep olduğu ekolojik sorunların, insanın doğaya yabancılaşmasıyla başladığını, bu yabancılaşmanın ekokırıma sebep olduğunu ve köklü bir değişim gerçekleşmediği takdirde ise, ekokırıma dönüşme olasılığı taşıdığını görünür kılmaktır. İlaveten, bir tür olarak insanın bundan doğrudan etkileneceği ve insanlar arasındaki eşitsizlikçi yapının etkisiyle kademeli olarak insan yaşamının tehlikeye düşeceği yönündeki görüşe katkı sağlamaktır.

Sınırlılıklar

Bu tez, bir insanlık tarihi çalışması değildir. Dolayısıyla insanlık tarihindeki bütün dönemleri ve süreçleri ele alma amacı ve imkânı bulunmamaktadır. Yapılan dönemlendirmeler ve/veya tasnifler tezin ortaya koymaya çalıştığı insan-doğa ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bütün tarihsel dönemlere, örneğin köleci toplum dönemine değinme gereği görülmemiştir.

Tezde, insan-doğa ilişkisi bir bilinç durumu üzerinden tanımlanmakta, bu nedenle insanın evrimi, bilinç düzeyine ulaşma aşaması ve farklılaşması için insan evriminin belirli süreçlerine değinmekle yetinmiştir.

Tez içeriği bilimsel ve akademik verilerle desteklenmiştir. Dolayısıyla inanç sistemleri çalışma kapsamına alınmamakla beraber ihtiyaç halinde ikincil kaynaklar olarak ve kapsamları belirtilerek kullanılmıştır. Ancak söz konusu kullanımın tezin genel yöntemi içinde değişikliğe neden olmamasına dikkat edilmiştir.

Tezde kullanılan (yabancılaşma, metalaşma gibi) kavramlar söz konusu bilimsel ve akademik alanlarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu nedenle kavramların içerikleri ve ifadeleri tez içinde açıklandıkları anlamlarla sınırlı tutulmuştur.

Tezde özellikle insan merkezlilik ve bir üst aşaması olan sınıf merkezliliğe geçiş temelinde insan merkezliliğin gelişim aşaması ve bunu etkileyen siyasal, sosyolojik ve ekonomik dönüşümler ele alınmıştır. Bu bağlamda toplumsal yapıyı sınıflar şeklinde tanımlarken aynı sınıf içindeki eşitsizliğe (yaş, cinsiyet eşitsizliği gibi) merkezi bir yer verilmediğinden söz konusu alanda detaylı bir inceleme yapılmamıştır.

Kavramlar ve Terimler

Bu tezin her iki bölümünün başlıkları da olan “insan-doğa” ve “doğa-insan” ifadeleri sözcük bağlamında farklı görünmemekle beraber, tez için temel bir ayrıma işaret etmektedir. Öncelikle insan-doğa ya da doğa-insan ifadeleri bile insan ve doğa arasında bir fark/ayırım olduğunu ifade etmektedir. Tez bir yandan bu ayrımını incelerken, öte yandan başlıklarda ifade edilen ayrıma dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. İnsan-doğa ilişkisi ile insan merkezliliğe ve önceliğin insana verilmesine vurgu yapılmak istenmektedir. Doğa-insan ilişkileri ile doğanın aslında insanı da kapsadığını ve insan vurgusunun anlamsızlaşması ifade edilmektedir. Böylece, doğa ile insanı ayrı görme ısrarının insan-doğa ilişkisi ile yapıldığı ve insana verilen önceliğin mevcut ekolojik sorunların kaynağı olduğuna vurgu yapılmak istenmektedir.

Tez kapsamında metabolik ilişki, inorganik beden, yabancılaşma, metalaşma, ekokıym, ekokırım, kıyam, insan merkezlilik, sınıf merkezlilik, muhtaçlık değeri gibi kavramlara yer verilmektedir. Kavramların kullanılış şekilleri çalışma alanlarına göre farklılık gösterebildiğinden kavramların tezde kullanılışlarının ve içeriklerinin açıklanması yararlı olacağı düşünülmektedir. “Metabolik ilişki” kavramı Marksist yazın içinde özellikle ekoloji konularına ağırlık veren Foster (2001; 1999: 366-405), Burkett (2011), Angus (2018a) gibi yazarlarca sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Marx’ın

çalışmalarında kavram, genel itibariyle insan ve doğa arasındaki diyalektik ilişkiyi (Marx, 2000b: 372) ifade etmede kullanılmaktadır.

Tezde kullanılan bir diğer kavram olan “inorganik beden” kavramı Marx’ın temel kaynaklarında yer alan, sıklıkla kullandığı ve insanı doğa içinde gören, doğa ile bütünselliğini ifade edecek şekilde (Marx, 2013a: 80; Marx, 1977: 67) kullanılmaktadır. Bu bağlamda insan ve doğa bütünlüğünü vurgulayan ve öncelik sorunu barındırmaması, tez bağlamında kavramın kullanılmasını yararlı kılmaktadır. İnorganik beden kavramı Marx’tan sonra özellikle insan ve doğa arasındaki ilişkiyi ifade etmek için, Foster (1999; 2001), Angus (2018b), Çoban (2012), Gasper (2013) gibi yazarlar tarafından da kullanılmıştır. İnorganik beden kavramında kullanılan inorganik sözcüğünün doğayı karşılaması doğanın insan dışında bir bütün olarak cansız olduğuna vurgu yapmak için kullanılmamaktadır. Buradaki tartışma doğanın canlı ya da cansız olduğu değildir, aksine inorganik beden doğayı insan, canlı, cansız gibi ayrımlar üzerinden değil bir bütün olarak ele almayı ifade eder. Asıl olarak Marx’a göre insan bedeni doğanın kendisidir, bu görmezden gelindiğinde ise doğa insanın inorganik bedenidir (Marx, 2013a: 80; Marx, 1977: 67). Dolayısıyla Marx, bu ayrım ile doğanın ötekileştirilemeyeceği ve insandan koparılamayacağını ifade etmektedir.

Hegel, insanın emek faaliyetleri sonucunda ortaya koyduğu ve kendisini tekrar üretmek anlamında emek ürünüyle kendisini farklılaştırması ve farklı ve ona karşı bir şey olarak karşı karşıya gelme sürecini yabancılaşma kavramı ile ifade eder (akt. Sayers, 2018: 22). Marx bu kavramı Hegel’den alarak, insanı, kendi etkinliğinin ürünlerine, üretken etkinliğinin kendisine, içinde yaşadığı doğaya, kendine, kendi özsel doğasına, insanlığına, öteki insanlara yabancılaştıran eylem olarak tanımlar (Marx, 2013b: 11). Bu tezde “yabancılaşma” kavramı Marx’ın kullanımına atıfla insan ve doğa arasındaki ilişkinin sekteye uğratılması sonucu insanın doğadan farklılaşması, kopması anlamında kullanılmıştır.

Metalaşma, kapitalist üretim ilişkileri içinde soyut ya da somut her şeyin alıp satılabilen şeylere dönüştürülerek kullanım değerinden soyutlanarak sadece pazar için değeri olan değişim değeri üzerinden anlamlandırılmasıdır (Marx, 2011: 54). Tezde metalaşmanın doğa içinde geçerli hale getirildiği ve doğanın içkin ve içsel değerinden soyutlanarak alınıp satılabilen bir şeye dönüştürülmesini ifade etmek için kullanılmıştır.

Ekokıyım ve ekokırım kavramları doğada meydana gelen yapısal değişiklikler yanında biyolojik çeşitlilik kayıplarının gezegende sebep olduğu yıkımları ifade etmede kullanılmıştır. Ekokıyım özellikle insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ve geri dönülmesi henüz mümkün olan bir süreci ifade ederken, ekokırım bu sürecin geri dönülemez aşaması için kullanılmaktadır.

Kıyam, “bir işe girişme, kalkışma, teşebbüs etme ve ayaklanma, başkaldırma, karşı gelme” (TDK, 2018) anlamına gelmesine karşın özellikle kelimenin Arapça kökenli olması, İslam terminolojisinde farklı anlamlarda kullanılması ve Osmanlı ve Osmanlıcada “meşru hükümete karşı isyan etme” (Luggat, 2018) anlamında kullanıldığı için negatif bir anlam kazanmıştır. Bu tezde hem insan hem doğanın maruz kaldıkları zulme, sömürüye karşı başkaldırması ve yeni bir ilişki için tavır almaları anlamında kullanılmaktadır.

İnsan merkezlilik, gezegende insan dışındaki her şeyin insan için var olduğu ve insanın refah ve mutluluğu için anlamlı olduğu ölçüde anlamlı olduğu anlamındadır. Ekoloji alanında özellikle son dönemlerde ekolojik sorunların kaynağının insan faaliyetleri olduğu ve gezegenin insan merkezli bir döneme girdiği (IPCC, 2014:2) yönündeki görüşler üzerinden temellendirilmiştir. Bu tezde, belirtilen ifade kabul edilmekle birlikte insan merkezliliğin neoliberalizmin egemen paradigmaya dönüştüğü 1980’lerle beraber zayıfladığı ve yerini neoliberalizm ile güçlenen ve belirli bir kesimin/sınıfın çıkarlarını savunan sınıf merkezliliğe bıraktığı savunulmaktadır.

Tezde kullanılan bir diğer kavram ise “muhtaçlık değeri”dir. Kavram, gezegenin içinde bulunduğu yıkım ve sınıflı toplum yapısı nedeniyle değer sistemlerinin yetersizliğine vurgu yapmakta ve özellikle yaşamsal müştereklerin kullanım ve/veya değişim değerinden farklı olarak insanların bağımlı olduğu şeyler olduğunu, bu nedenle bu müştereklerin insanlık için muhtaçlık değeri ile tanımlanması ve alınıp satılmaya konu edilememesini ifade etmektedir.

Araştırma Soruları / Hipotezler

Bu tezin amacı doğrultusunda bir yandan aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmakta, öte yandan belirlenen hipotezler sınanmaktadır:

- İnsan-doğa ilişkisinde yeniden merkezlessiz bir ilişki kurulabilir mi?
- Bu geri dönüş olmayacaksa, yeni bir ekolojik sözleşme yapılabilir mi?
- Doğaya rağmen büyüme yerine doğayla barışık bir gelişme mümkün müdür?
- Doğaya yabancılaşma ve insanın kendine yabancılaşması arasında nasıl bir bağ vardır?
- Mevcut ekokıyım, ekokırım mı yoksa kıyama mı gider?
- Ekokıyım bilinçli bir eylem mi, yoksa bir bilinç sorunu mudur?
- Marx'ın “doğayı insanın inorganik bedeni” olarak ele alması ne anlama gelmektedir?
- Her şeye meta olarak bakan *Homoeconomicus* yerine, doğayla barışık bir *Homoecologicus* mümkün müdür?

Hipotez 1: Merkezlessiz bir doğa anlayışı oluşmadığı sürece insanın doğa üzerindeki tahakkümü yok edilemez. Bu tahakküm doğanın sömürsünü sürekli yeniden ürettiğinden ekokırım dönuşme olasılığı taşır.

Hipotez 2: Ekokıyım, sadece doğada sebep olunan bilinçli bir kıyım değil, aynı zamanda bunun egemen sınıfların ezilenlerin aleyhine olarak yarattığı sosyal Darwinist

bir olgudur. Kıt olmasının yanında giderek azalan kaynaklar için yapılan mücadele ve/veya bu nedenle ortaya çıkan çatışmalar son kertede sınıfsal bir kimliğe sahip olacaktır. Dolayısıyla ekokırım karşısında kıyam zorunlu olarak sınıfsal bir kıyamdır.

Hipotez 3: İnsanın doğaya yabancılaşması insanın kendine yabancılaşmasıdır. Kendine yabancılaşan insan Hobbes'in deyimiyle "insanın kurdu" olur[Hobbes, 1657, aktaran (akt.) Çakır, 2015]. Doğayı ötekileştiren, insan merkezli doğa anlayışı kaçınılmaz olarak insanlar arasında da ötekiliğin üreticisidir. Dolayısıyla ekokırımı evrilen ekokıyım doğal olarak insani kıyımına dönüşme olasılığı barındırmaktadır.

Yöntem

Tez çalışması kapsamında öncelikle konu ile ilintili literatür taraması yapılmıştır. Ekolojik sorunların disiplinlerarası boyutu sosyal bilimlerde beşeri ve ekonomik alandaki çalışmaların da incelenmesini zorunlu kılmıştır. Konunun küresel boyutu da düşünülerek ekolojik sorunların çözümü yönünde gerçekleştirilen uluslararası faaliyetler ve bu faaliyetler sonucunda oluşturulan kuruluşlardan da verisel olarak yararlanılmıştır.

Mekanik, indirgemeci ve lineer bir yöntem yerine eleştirel bir yöntem olan Marksist yöntem seçilmiştir. Belirli ölçüde Frankfurt Okulu'nun ana özelliklerini belirlediği eleştirel kuramdan yararlanılmıştır.

Frankfurt Okulu'na göre eleştirel kuram, bu kuramı savunan kişilerin aydınlanmalarını, yani onların gerçek çıkarlarının nerede olduğunu saptamalarını sağlama amacındadır. İçkin bir anlamda özgürleştiricidir. Savunucularını, en azından kısmen, kendi kendilerine dayatmış oldukları bir zorlamadan, bilinçli insan eyleminin kendi kendini egale etmesinden kurtarır (Geuss, 2002: 10). Eleştirel kuram sadece Marksizmden etkilenmemiştir. Bu nedenle eleştirel kuramın özellikle Marx'ın çalışmalarında ortaya koyduğu, toplumsal eleştiri ve ideolojik eleştiri boyutu üzerinden

ele alındığını belirtmek gerekir. Bu yöntemin seçilmesinin temel nedeni, tezde ortaya konmaya çalışılan durumun toplumsal ve ekonomik dolayısıyla ideolojik boyutlarının olduğu ve bu durumun mevcut ekolojik sorunlar ile doğrudan bağının olduğunun düşünülmesidir. İnsan ve doğa arasındaki organik bağ sayesinde de toplumsal baskıya sebep olan ideolojik yanılsamadan kurtulmak (Geuss, 2002: 11-12) aynı zamanda ekolojik sorunlara sebep olan sınıf merkezli dünyadan kurtulma olasılığını barındırmaktadır. Dolayısıyla Marx'ın doğanın insanın inorganik bedeni olduğu (Marx, 2013a: 80) ve insan-doğa ilişkisini metabolizmaya (Marx, 2000b: 372) benzeten bütünsel ve sistem eleştirisi barındıran yönteminin kullanımı çalışma bağlamında daha yararlı bulunmuştur. Bunun yanı sıra tez kapsamında Foster'in (1999: 366-405) işaret ettiği ve insan-doğa ilişkisini açıklamada kullandığı "metabolik ilişki" kavramı da yönteme uygun görülmektedir.

Bu tez kapsamında, insan-doğa ilişkisinde herhangi bir türü ve varlığı merkezine almayan yaklaşımların yeniden irdelenmesine ve tanımlanmasına çalışılmıştır. Bu doğrultuda toplumsal tabana sahip ideolojilerin doğa yaklaşımları dikkate alınarak, bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen veriler ve edinilen bilgiler çerçevesinde, insan-doğa ilişkisinin yeniden kurulumunda gerek doğa gerek insan için bir durum tespiti ve buna bağlı olarak meydana gelebilecek olasılıklar araştırılarak bu doğrultuda bir öneri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Giriş ve Sonuç bölümleri dışında, iki ana bölümden oluşan tezin Birinci Bölümünde; gezegenin evrimi, bir tür olarak insanın ortaya çıkışı ve bu ortaya çıkış sonrasında insan-doğa ilişkisinin kurulumundan başlanarak sanayi devrimine kadar geçen sürede insan-insan, insan-toplum, insan-doğa ilişkileri ve bunun diyalektik karşılığı tarihsel olarak irdelenmiştir. Üretim ilişkilerinin değişmesinin toplumsal yapıyı nasıl değiştirdiği ve bu değişimin insan-doğa ilişkisine etkisi araştırılmıştır. Böylece insanın, doğa içinde doğa ile birlikte var olmasından doğayla ayrışmasına, doğadan ayrı

bir kimlik yaratmasından doğayı bir öteki, boyun eğdirilmesi gereken bir düşman olarak tanımlanmasına, en nihayetinde doğayı isteği doğrultusunda şekillendirebileceği, kullanabileceği ve yok edebileceği bir metaya dönüştürme süreçleri ve bu süreçlerin üretim ilişkileri dolayısıyla toplumsal yapı ile olan bağı ortaya konmaya çalışılmıştır. İnsan-doğa ilişkisinin belirgin şekilde değişime uğradığı toplumsal süreçlerde bireylerinde değişime uğradığı ve insanlar arasında sonradan sınıfları oluşturacak ayrımların oluştuğu ve bu sınıf ilişkilerinin doğa ile olan ilişkiyi olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir.

Birinci Bölüm, insan ve doğa ilişkisinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerin tarihsel arka planının ortaya konmaya çalışıldığı ve mevcut durumun anlaşılmasını sağlayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu nedenle tarihsel bir bakış açısı sunulmakla beraber insan ve doğa arasında ortaya çıkan/çıkarılan özel mülkiyet, yabancılaşma, metalaşma gibi belirgin ayrımlara da yer verilmektedir.

Tezin İkinci Bölümünde; doğa-insan ilişkileri temelinde doğadaki değişimin modern toplum üzerindeki etkisi ve insanın gezegendeki baskın tür olması ile doğada meydana gelen ve yapısal bir hal alan sorunların, insan ve toplum için ne anlama geldiği ve mevcut koşullarda nerelere varacağı çözümlenmektedir. İnsanın doğadan kopuşu ve bunun sebep olduğu metabolik yarılma ile insanın en üstün ve biricik varlığa evrilmesi sonrasında zaman algısının değiştiği görülmektedir. Buna bağlı olarak insan ve doğa üzerinden İnsanlık Çağı, Ekolojik Çağ gibi jeolojik zaman cetvelinde henüz yerini almamış, yeni zaman dilimleri üzerinden şekillen toplumsal yapı çözümlenmelerine yer verilmektedir.

Ayrıca İkinci Bölümde, doğa ve insan ilişkilerinin tek taraflı olmadığı ve doğada meydana gelen her şeyin doğrudan ya da dolaylı olarak insanı etkilediği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Buna bağlı olarak özellikle son dönemlerde sıklıkla dile getirilen ekolojik sorunların insan kaynaklı olduğu yönündeki tartışmalara yer

verilmekte ve bu tartişmalardan yola çıkılarak insan merkezliğin evrimi ve aldığı son hal olan sınıf merkezliğe varılmaktadır. Sınıf merkezliğin hem toplum hem doğa için ne anlama geldiği ve sebep olduğu durumlardan, sebep olabileceği durumlara değin bir perspektif yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda ekokıyım ve ekokırım üzerinde durulmakta ve kullanım ve değişim değerlerinin mevcut ekolojik sorunlar nedeniyle süreci ifade de artık yeterli olmayabileceği, bu nedenle insan ve doğa bağlılığı ve bağımlılığını ifade edebilecek “muhtaçlık değerı” benzeri farklı bir değer ölçüsü önerilmektedir.

Tezin son kısmında kişisel değerlendirme ve çözüm önerilerine yer verilmektedir. Ekolojik sorunların boyutları ve bunun diyalektiği üzerinden toplumsal yapı ve doğa ile kurulması önerilen ilişki irdelenmektedir. Yapılan değerlendirme ve çözümlenmeler giriş bölümünde belirtilen hipotezler üzerinden kurularak cevap aranmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ

İnsanlık tarihi, esasen insan-doğa ilişkisinin tarihidir. Dünya(da) tarih okumaları ise ya insan üzerinden başlar ve ele alınır ya da yaklaşık 4,5 milyar yıla son 65 milyon yıla yani bir tür olarak insanın bilimsel olarak ortaya çıkışını belirleyen koşulların başlangıç tarihine gelmede bir önsöz muamelesi yapılır. Bu uygulama 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişen ekolojik bilince rağmen genel olarak devam etmektedir. Hatta bazı durumlarda insandan başlatılmayan tarih okumaları görmezden gelinir, yadırganır hatta sağduyudan yoksun olarak tanımlanabilir (Roberts, 2011: 11, Ponting, 2011: XIV). Dolayısıyla, istisnalar dışında; dünya tarihi, insanlık tarihi olarak ele alınmaktadır. Oysa tarihi insandan başlatmak, türler arasında bir tercih ya da ayırım yapmaktır. Bu tercihin yine bir tür olan insan tarafından yapılması ayırım söyleminin ağırlık kazanmasına sebep olmaktadır, çünkü diğer hiç bir türün insanı tercih etmediği gibi ayırmadığı da açıktır. İnsanın doğadan ayrı bir tür mü, yoksa bu ayırımın insanın yarattığı bir tercih mi olduğu yönündeki yaklaşımlar bu bölümün önemli tartışma merkezlerinden birini oluşturmaktadır. Fakat bu farkındalığa ve ilgili tartışmalara geçmeden önce bir bütün olarak gezegenin evrimine kısaca³ değinmek ve sonrasında bir tür olarak insanın ortaya çıkışı ve bu türün gerek doğayla gerek kendi türü ile olan ilişkisi irdelenmelidir. Bu bağlamda bir tür olarak insanın geçirdiği evreler ve bu süreçte doğa ile etkileşiminin hem insanı hem doğayı değiştirip dönüştürdüğü ve bu değişim ve dönüşümün düşünüldüğü üzere sadece doğada olmadığı ve insanı da etkilediği söylenebilir.

Doğada meydana gelen doğal afetlerin doğallık düzeylerinin çok üzerinde tekrarlanması ve doğrudan insanların sebep olduğu kirlilik, atık, biyoçeşitliliğin yok edilmesi, ormansızlaşma gibi sorunlar ekolojik sorunların başında gelmektedir. 20.

³ Kısaca değinilmesi, eleştirilen çalışmalarla aynı yanılgıya düşme anlamı taşımamakta aksine bir türün nasıl “üstün tür” (*superior species*) haline geldiği/getirildiği tartışmalarına gereğince yer ayrılması çabasıdır.

yy.'ın son yıllarından itibaren insanın bu sorunların esas sorumlusu olduğu ekonomi-politik içinde olmasa bile ekoloji-politik açısından kabul edilen bir durumdur. Fakat bu kabullenmenin ekolojik sorunların çözümüne bir katkı sağladığını söylemek henüz mümkün değildir. Bu nedenle modern toplum olarak tanımlanan günümüz toplumunda ötelenemeyecek boyutlara ulaşan ekolojik sorunların nedenlerini (en önemli sorumlusunun modern toplum olduğu kabul edilse dahi) modern topluma gelinceye değin yaşanan insan-doğa ilişkisinde ve bu ilişkide meydana gelen yarıma ve en nihayetinde kopuşta aramak gerekir. Tarihsel geri dönüşlerle yapılacak bu çözümleme bir yandan insan-doğa arasındaki ilişkinin derinliğini ortaya koyarken, öte yandan mevcut ilişki şeklinin sorgulanmasına yardımcı olacaktır. Bu yöntem aynı zamanda doğanın içkin değerinin ve insanın bu içkin değere göstermiş olduğu saygının tarihsel boyutunun yok sayılmasını da engelleyecektir. İnsan-doğa arasındaki uyumun en fazla hatırlanması gereken bir süreçten geçildiği ve unutulmaya yüz tutmuş bu uyumun canlandırılmamasının sebep olacağı yıkım tahmin edilenin çok üzerinde olacaktır. Özellikle son yıllarda Birleşmiş Milletler Çevre Programı (*UNEP, United Nations Environment Programme*), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*UNDP, United Nations Development Programme*), Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (*UNFPA, United Nations Population Fund*), IPCC gibi kurum ve kuruluşların uyarılarına karşın beklenen adımların hala atılmadığı, hatta bundan sorumlu olan devletlerin çaba göstermekten çok mevcut durumu önemsiz, kendiliğinden ve ileride çözülebilir bir durum gibi gösterme çabasında oldukları görülmektedir. Özellikle son yıllarda bu yaklaşımı esas alan düşüncelerin birçok devlet iktidarını ele alması da kaygı duyulması gereken bir diğer konudur. Kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayan bu kişilerin söz konusu sorunun çözümünü de Tanrı'ya havale etmesi, temsil ettikleri ve giderek artan kitlelerin bu konuda da dogmatik davranması ile sorun giderek derinleşen bir hal almaktadır⁴.

⁴ Konu ile ilgili son dönemde Yale Üniversitesi tarafından yapılmış bir çalışma için Bkz.: "http://climatecommunication.yale.edu/publications/global-warming-god-end-times/" (20.03.2018)

Dolayısıyla her şeyin insan için var olduğu ve insanın en üstün tür olduğu düşüncesinin her zamankinden daha fazla irdelenmesi bir gereklilik olmaktan öte zorunluluktur.

1.1. Gezegenin Varoluşu ve Jeolojik Evrimi

Genelde evrenin, özelde Dünya'nın oluşumu üzerindeki fikir ve tartışmalar tarih boyunca süre gelen bir durumu ifade eder. Öyle ki, neredeyse her kültür kendine özgü bir evren anlayışı icat etmiştir (Pak, 2010: 12). Doğal olarak hepsinde bu oluşumun bağlandığı yegâne neden ve sonuç insanın var edilmesidir. Sadece bu durum bile insanın kendine biçtiği rol ile evrenin dolayısıyla gezegenin konumunu ifade etmede yeterli veriyi sunar. İnsan merkezli bu yaklaşım insan dışındaki tüm varlığı insan için var olan/edilen varlıklar olarak görür. Bu yaklaşıma göre her şeyin ölçüsü insandır⁵. Doğal olarak tarihin ölçütü olarak insan kabul edilmiş ve bir tür olarak insanın ortaya çıkışından önceki evreler ve bu süreçteki yaşama gerekli önem verilmemiştir. Bu yaklaşımı, içinde bulunulan ekolojik sorunun kaynağı olarak göstermek yanlış olmaz. Mustafa Kemal Atatürk'ün belirttiği gibi "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır"⁶ (akt. Çamlıbel, 1939: 272). Dolayısıyla Dünya'da insandan önce bir tarih ve yaşam olduğu, insanın bu yaşamın bakiyesi içinde ortaya çıktığı, bu yaşam ile varlığa sahip olduğu ve bu yaşamın yok olmasının aslında insanın da yok olmasıyla sonuçlanabileceği görmezden gelinmektedir. İnsanın insana yüklediği bu misyonun, yani her şeyin ölçüsünün insan olduğu düşüncesinin gerçekliği yansıtmadığı ve bir kurgu olduğu anlaşılmadan sorunun çözüme ulaşmasının mümkün olmadığı ortadadır. İçinde bulunulan çağda her şeyin ölçüsünün insan olduğu düşüncesinin bir ön kabul olarak alınması ve bu düşüncenin sorgulanmasına bile gerek görülmemesi bu kurgunun

⁵ Bu ifade Protagoras'm (Feyarabend, 2012: 61; Hançerlioğlu, 1995:91) "Her şeyin ölçüsü insandır" yaklaşımıyla bağlantısı olsa da tam olarak aynı durumu ifade etmemektedir. Burada asıl vurgu bireye (insan) değil, türe (insan) yöneliktir.

⁶ Bu ifade her ne kadar insanlık tarihini ifade eder gibi görünse de, söz konusu sadakatin insan öncesi tarihi kapsamı gerektiği düşüncesini barındırdığını düşünmenin önünde hiçbir engel yoktur. Bunun yanında insanlık tarihini kapsayan kısım için doğayı dışarıda bırakan tarih anlayışının aynı sadakatsizliği gösterdiğini belirtmek gerekir.

tarihsel boyutunu ve/veya sürekliliğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Oysa ortada görmezden gelinemeyecek bir gerçek bulunmakta; bu gerçek doğa ve insanın bu doğadan ayrı var olamayacağıdır. Bugünden bakıldığında bu gerçeğe inanılmaması belki de Oluk'un (2008: 129) sinemada gerçek ve kurgu için söylediği sözde yatmaktadır: "Gerçeklik ile kurgu arasındaki yegâne fark kurgunun inandırıcı olması zorunluluğudur". Kurgunun yok edilmesi insan-doğa ilişkisinin görülmesi önündeki engeli kendiliğinden ortadan kaldıracaktır. İnsan-doğa ilişkisindeki bu "kendiliğindenlik" insanın "kendisi için"⁷ bilince ulaşmasını kaçınılmazlaştıracak ve doğanın konumu dolayısıyla insanın konumu yeniden belirlenecektir. Yeni belirleme son kertede gerçeğin anlaşılması ile mümkünken, gerçeğin anlaşılması ise gezegenin tarihsel oluşumu, geçirdiği evreleri, barındırdığı yaşamları, var ediş ve yok edişlerini, sonsuz kabul edilen insan yaşamının bu zaman içinde kapladığı yeri hatırlatmakla mümkündür. Bu nedenle gezegenin oluşumuna en azından bir sosyal bilimci ve ekolojist olarak bakmak gerekmektedir.

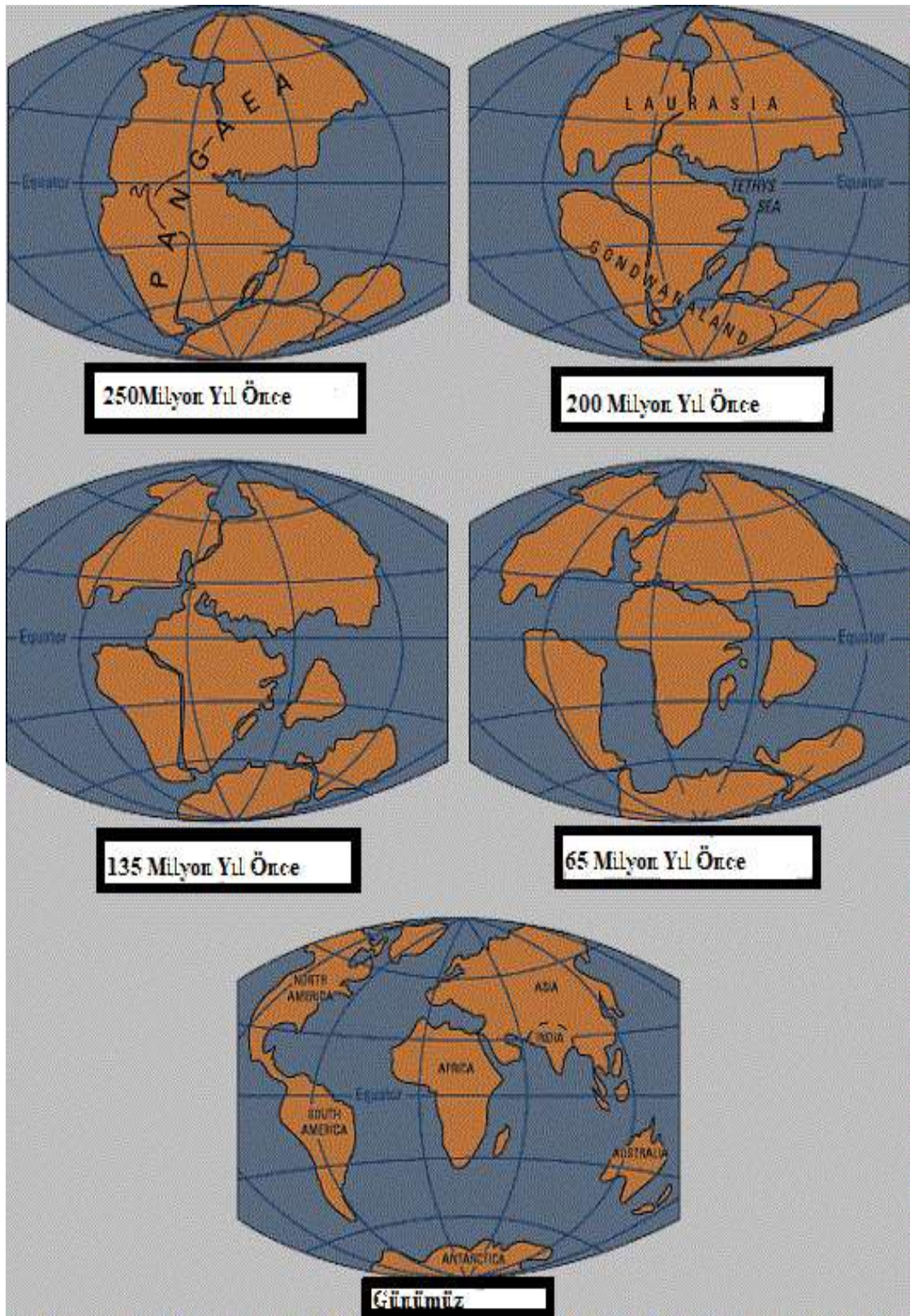
Çağdaş bilimsel anlayışa göre evren yaklaşık 15 milyar yıl önce Büyük Patlama (*The Big Bang*) adı verilen bir patlama ile meydana gelmiştir. Büyük Patlama ile hem uzayın hem de uzaydaki yapıların oluştuğu belirtilmektedir (Pak, 2010: 15). Buna karşın üzerinde yaşam olduğu bilinen yegâne gezegen olan Dünya yaklaşık 4,6 milyar yaşındadır (Lloyd, 2008: 16). Bunun yaklaşık 1,1 milyar yıllık süresi canlı bir yaşamın var olmasına uygun olmayan bir döneme tekabül etmektedir. Bu süre zarfında gezegende hiç bir yaşam var olmamış ve gezegenin şekli gezegenin tüm yüzeyini de kaplayan lav patlamaları, diğer gezegenlerin çekimsel etkileri ve meteor yağmurları ile sürekli olacak değişimler geçirmiştir (Abbas, 2011). 3,9 milyar yıl önce ise, değişen yüzey ve dış kaynaklı çarpışmalar ile su oluşmuş, bu suyun bileşenlerine ayrılması ile

⁷ "Kendiliğinden" ve "kendisi için" kavramları hem Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde kullandığı anlamda yani "kendiliğinden sınıf" ve "kendisi için sınıf" için kullandığı anlamda hem de Lenin'in *Ne Yapmalı?*'de kullandığı "kendiliğinden bilinç" ve "kendisi için bilinç" için kullandığı anlamlarda kullanılmıştır.

oksijen oluşmuştur. Oksijenin ortaya çıkması ile atmosfer oluşmuş ve yaşam mümkün olmuştur. Bu süreçte *stromatolit* adlı bir bakteri ortaya çıkmıştır. Bilinen ilk canlı formuna ait en eski fosiller ise yaklaşık 3,5 milyar yıl öncesine aittir. Dolayısıyla yaşamın 3,5 milyar yıl önce başladığı kabul edilmektedir (Leakey, 1198:149). Geçen milyonlarca yılda bir yandan gezegen diğer taraftan yaşam yavaş fakat istikrarlı bir şekilde değişimler geçirmiş, bazı yeni türler ortaya çıkarken bazı türlerde yok olmuş ama kesintiler (kitlesele yokoluşlar gibi) olsa bile yaşam bir şekilde çeşitlenerek devamlılığını sürdürmüştür.

Dünya üzerindeki yaşam her zaman aynı olmamış yavaş da olsa biyolojik çeşitliliğin belirgin olarak değiştiği dönemler yaşanmıştır. Bu ayrımların görece keskin olması ve türler arasındaki geçişlerin daha kolay ve iyi anlaşılması için “Jeolojik Zaman Çizelgesi”nin incelenmesi yararlı olacaktır [Gezegenin Evrimi için bakınız (bkz.) Şekil 1, s.12, Yaşamın Evrimi için bkz. Tablo 1, s.13].

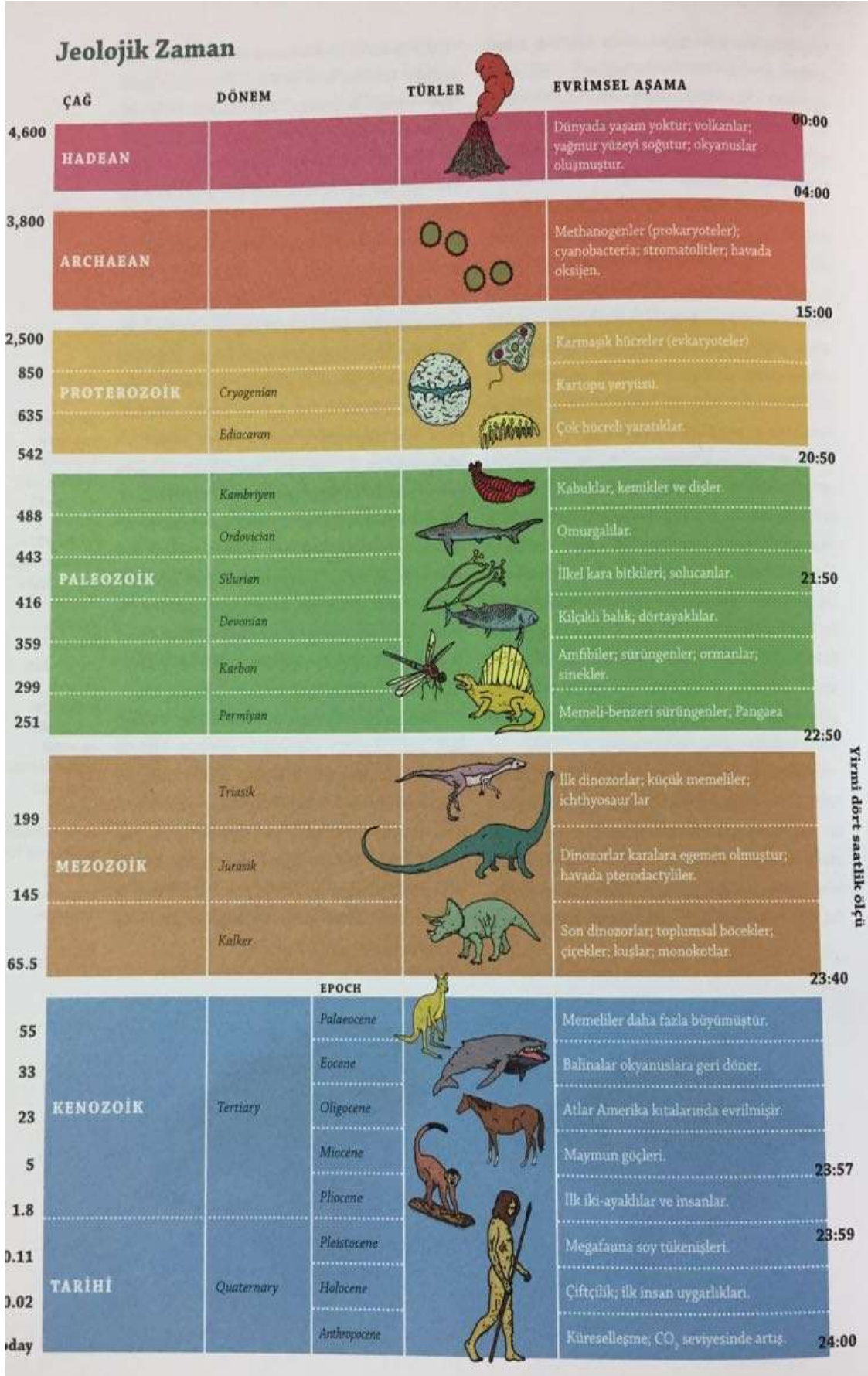
Dünya üzerindeki yaşamın başlangıcı kabul edilen (3,6 milyar yıl önce) tarihten bu yana yaşam bir şekilde devam etmiş gibi görünse dahi ciddi sektelelere uğramıştır. Başka bir deyişle doğrusal (lineer) bir gelişim sergilememiş ve yaşam birçok defa yok olmanın eşiğine gelmiştir.

Şekil 1. Gezegenin Jeolojik Evrimi

Kaynak: docslide.com.br.(18.06.2018)

Tablo 1. Yaşamın Evrimi

Kaynak: Lloyd(2008: 34)

1.1.1. Jeolojik Yokoluşlar ve Biyolojik Çeşitliliğe Etkileri

Canlıların ortaya çıkmasıyla Dünya üzerinde sadece yaşam var olmamıştır. Düşünüldüğünün aksine yok olmuş türlerin oranı mevcut türlerin oranından çok daha fazladır. Ancak ne mevcut tür sayısı ne zaman içinde var olmuş tür sayısı ne de mevcut tür sayısının zaman içinde var olmuş tür sayısına oranı üzerinde belirli bir anlaşma sözü konusu değildir (Chapman 2009:4)⁸. Bunun en önemli nedeni mevcut tür sayısına ulaşmanın zaman ve maliyet açısından zor olması gösterilse de aynı süre içinde birçok türün yok olması/edilmesi (Can, 2013) de sağlıklı bir sonuca ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Raup (2011:17), yeryüzünde yaklaşık 40 milyon bitki ve hayvan türünün yaşamını sürdürdüğünü, zaman içinde bu sayının 5 ila 50 milyar tür arasında olduğunu belirtir. Bu da zaman içinde var olmuş türlerin yalnızca %1'inin halen varlığını devam ettirdiği anlamına gelmektedir.

Gezegen üzerindeki türlerin yok olması sadece evrimsel ya da doğal seleksiyon ile olmamıştır. Bunun yanında gezegenin “doğal”⁹ işleyişi sonucu ortaya çıkan doğal afetler, gezegen dışında, güneş sisteminde meydana gelen olayların sebep olduğu afetler ile de var olan türlerin çok büyük bölümleri yok olmuştur. Türlerin önemli bir bölümünün yok olduğu bu tür olaylara “kitlesel yokoluşlar” denmektedir. Dünya'nın oluşumundan bu yana Büyük Beşli (*Big Five*) de denilen beş büyük yokoluş¹⁰ gerçekleşmiş (Erwin, 2001:5399) ve Dünya'da günümüze değin var olmuş tüm organizmaların %90'ından fazlası yok olmuştur (National Geographic, 2017). Tarihsel

⁸ Mevcut tür sayısının belirlenmesinde adlandırılan türler, adlandırılmayan türler nedeni ile anlaşmazlık çıkmaktadır. Bunun yanında yılda yaklaşık 18.000 yeni türün bulunması da (Chapman, 2009:3) durumu güçleştirmektedir. Ancak 2016 itibarıyla bu rakamın 7 ila 100 Milyon arasında olduğu düşünülmektedir. Bu muğlaklık nedeniyle de çalışma içinde Raup'un (2011) verileri kabul edilebilir bulunarak kullanılmıştır.

⁹ Doğal vurgusu, doğanın taşıma kapasitesinin zorlanarak, ortaya çıkan afetin kaçınılmazlığına gönderme amacı taşısa da eldeki verilerden böyle bir sonuca ulaşmanın mümkünsüzlüğü belirli bir yargıya varmayı engellemektedir. Yine de “doğada hiçbir şeyin kediliğinden olmaz” ve “doğa boşluğu sevmez” yargılarından da hareketle afetlerin bir tetikleyicisi olduğunu düşünmek de oldukça makul bir yaklaşım olacaktır.

¹⁰ Bu beş kitlesel yokoluş dışında birçok bölgesel ya da daha yerel yokoluş da gerçekleşmiş (Wignall, 2001: 2, Raup, 2011:71) olmasına karşın bu yokoluşları farklı kılan sebep olduğu yıkımın büyüklüğünün diğer yokoluşlarla karşılaştırılmayacak denli büyük olmasından kaynaklanmaktadır.

olarak gerçekleşmiş kitlesel yokoluşlar ve bilinen etkilerini açıklamak durumun vahametini ortaya koymakta yararlı olacaktır¹¹.

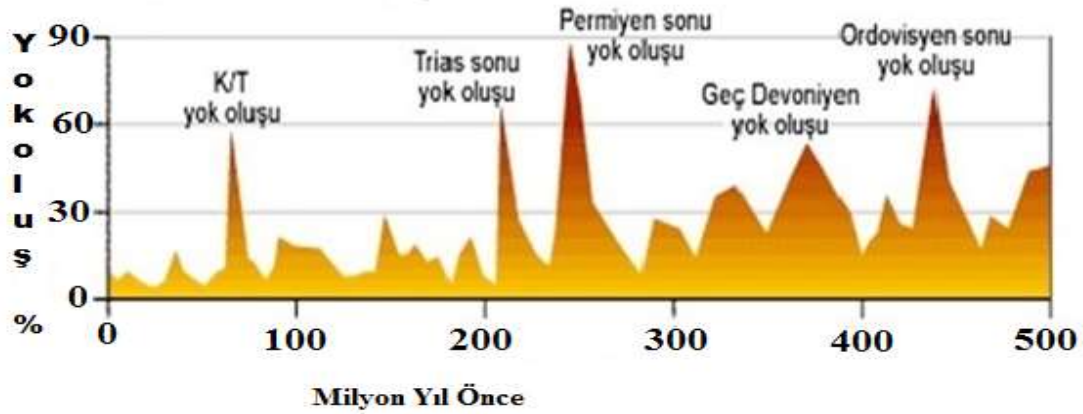
I. Ordvisyen-Silüryen Kitlesel Yokoluşu (*Ordovician-Silurian Mass Extinction*): Yaklaşık 443 milyon yıl önce Ordvisyen Dönemin sonunda gerçekleşmiştir (Kolbert, 2016: 21; BBC, History of life on Earth 2014). Dünya tarihinde gerçekleşmiş en büyük üçüncü yok oluşturu. Bu kitlesel yok oluşa gezegen kimyasının bozulması ve CO₂ seviyesinin düşmesi ile yaşanan buzul çağın sebep olduğu kabul edilmektedir (Ergin, 1999: 87). Güney Yarım Kürede büyük bir buz tabakası iklim değişikliğine neden olmuş, deniz seviyesinde bir düşüş yaşanmış ve okyanus kimyasına da etki ederek ekosistemi tahrip etmiştir. Bu tahribat çoğunluğu deniz canlılarından oluşan biyolojik çeşitliliğin %85'ini yok etmiştir (BBC, History of Life on Earth, 2014).

II. Geç Devoniyen Kitlesel Yokoluşu (*Late Devonian Mass Extinction*): 375 ila 355 milyon yıl önce Devoniyen dönemin sonunda gerçekleşmiştir. Tek seferde gerçekleşmemiş, birkaç on yıl sürmüş bir kitlesel yok oluşturu (Gürdilek, 2016). Deniz seviyesindeki düşüşler, asteroit etkileri, iklim değişikliği ve toprağa karışan yeni tür bitkiler bu yokoluşta etkili olmuştur (BBC, “History of life on Earth”, 2014). Geç Devoniyen kitlesel yokoluşunda çoğunluğu deniz canlılarından oluşan biyolojik çeşitliliğin %70 ila %75'i yok olmuştur (Ergin, 1999: 87, BBC, History of life on Earth, 2014).

III. Permian Kitlesel Yokoluşu (*Permian Mass Extinction*): 252 ila 248 milyon yıl önce gerçekleşmiştir. Birkaç milyon yıla yayılan en azından iki büyük yokoluş aşamasından oluştuğu düşünülmektedir (Ergin, 1999: 87, BBC, History of life

¹¹ Kitlesel yokoluşlarda hiçbir bireyin diğerinden önemsizmiş gibi bir algının oluşmaması için gezegen üzerinde bulunan biyolojik çeşitliliğin canlı kalan kısmı ve yok olan kısmı ve bunların oranı üzerinde durulmuştur. Bu nedenle (kapsamına göre yukardan aşağıya) “*Şube, Sınıf, Takım, Aile, Cins, Tür, Birey*” gibi biyolojik sınıflandırmalara gerek görülmemiştir.

on Earth, 2014). “Büyük ölüm” (Kolbert, 2016: 22) olarak da tanımlanan Permian Kitlel Yokoluşunda biyolojik çeşitliliğin %96’sı yok olurken, böceklerin kitlesel yokoluşa maruz kaldığı tek yokoluştur (BBC, History of life on Earth, 2014). Astroid etkisi, göktaşı yağmurları, yanardağlardan çıkan kükürt dioksit gazının yol açtığı asit yağmurları, deniz yüzeyinde meydana gelen dalgalanmalar ve bunlarla beraber gerçekleşen sel baskınları, oksijen seviyesindeki düşüş, lavların yer altı kömür yataklarını ateşlemesi ile ortaya çıkan zehirli gazlar gibi modern dünyanın yabancı olmadığı ekolojik sorunlardan birinin ya da bir kaçının sonucunda gerçekleştiği düşünülmektedir (Gürdilek, 2016, Ergin, 1999: 87, BBC, History of life on Earth, 2014).

Şekil 2. Kitlesel Yokoluşlar ve Biyolojik Çeşitliliğin Kaybı

Kaynak: Gürdilek (18.05.2016)

IV. Triyas-Jura Kitlesel Yokoluşu (*Triassic- Jurassic Mass Extinction*):

Yaklaşık 200 milyon yıl önce iki veya üç aşamalı bir sürecin sonucunda gerçekleşmiş bir kitlesel yokoluştur. Sebep olduğu yıkım düşünüldüğünde, bitkilerin çok fazla etkilenmediği süreçte biyolojik çeşitliliğin yarısı yok olmuştur. İklim değişikliği, artan yağışlar (Ergin, 1999:87), astroid etkisi, taşkınlar, büyük volkanik patlamaların (Gürdilek, 2016) (bir veya bir kaçının) sebep olduğu düşünülmektedir (BBC, History of life on Earth, 2014).

V. Kretase-Terteriyer Kitlesele Yokoluşu (*Cretaceous-Tertiary Mass Extinction*): Daha çok dinozorların yokoluşuyla bilenen Kretase-Terteriyer kitlesele yokoluşu yaklaşık 65 milyon yıl önce gerçekteleşmiştir. K/T yokoluşu olarak da bilinir. Biyolojik çeşitliliğin %85'inin (Ergin, 1999:87) yok olmasına sebep olan yokoluştta önceki dört kitlesele yokoluştta ayakta kalmış ammonitler bile yok olmuştur. Nedeni tartışmalı olsa da deniz seviyesindeki düşüşler, iklim değışikliğı ve buna bağılı taşkınlar, Volkanik patlamalara neden olan kıtasal hareketler (Gürdilek, 2016) ve Meksika'nın Yukatan Yarımadasına düşen 20 km çapındaki astroid gibi birçok neden gösterilmektedir¹².

21. yy.'ın son çeyreğine kadar beş büyük kitlesele yok ediliştten söz edilmiştir. Oysa özellikle son çeyrekte elde edilen bulgular yeni yani altıncı bir yok oluş sürecinin yaşandığını göstermektedir.

Science Advance'de 2015 yılında Ceballos ve çalışma grubu tarafından yayınlanan bir araştırmaya göre, altıncı kitlesele yokoluştun içinde olunduğı kesindir. İlk olarak¹³ biyolojik çeşitliliğin kaybı incelendiğinde, inanılmaz rakamlara denk gelmektedir. Bu araştırmada daha önce meydana gelen kitlesele yokoluşt aralıklarında gerçekteleşen tür kayıpları ile karşılaştırmaya gidilmiştir. Bu bağlamda önceki dönemlerde meydana gelen tür kaybı hızından 100 kat¹⁴ daha hızlı bir kayıp olduğı hesaplanmıştır. Denklem her 100 yılda 10.000 tür başına 2 memeli neslinin tükenmesi

¹² Bu çalışma, bir tür olan insanın tüm diğere türlerden farklı olmadığı ve "herhangi bir tür" vurgusu taşıdığından kitlesele yokoluştlar ve türlerin durumuna vurgu yapmayı yeterli bulmuştur. Ancak kitlesele yokoluştlar ve sonrasındaki sürecin ayrıntılı ifadesi için M. B. Hart (Ed.) (1996) *Biotic Recovery from Mass Extinction Events*, The Geolocal Society, Geological Society Special Publication, No: 102. incelenebilir. Çalışmanın yayın yılı yeni olmasa da bu alandaki çalışmaların temel kaynakçalarından birini oluşturmaktadır. Özellikle grafik ve veriler hala temel kaynaklar arasında gösterilmektedir.

¹³ Belirli bir sıralamadan kaçınılmakla beraber empati kurulumuna uygun verilere ağırlık verilmiştir. Kitlesele yokoluştlar bir süreç olmakla beraber aynı koşullarda gerçekteleşmesi ya da aynı sıralamanın gerçekteleşmiş olması şart değildir. Dolayısıyla günümüzde de benzer durumlar gözlemlenmekle beraber farklı durumlar, sıralamalar yapmak mümkündür.

¹⁴ Tür kaybını memeliler ile sınırlı tutmayan çalışmalar mevcut biyoçeşitlilik kaybı oranlarının doğal seçilim oranından 1000 ila 10.000 kat daha fazla olduğunu belirtir (INSIGHTSIAS, 2017). Bu bağlamda 100 kat söylemi soruna sebep olan ve yaşarkalmak için çözümü de üretmek zorunda olan türün, insanın, farkındalığının sağlanma çabasından kaynaklanmaktadır.

üzerine formüle edilmiştir (önceki dönemlerde nesli tükenen memeli sayısı aynı denklem kurulursa 1 olacaktır, fakat araştırmacılar insan etmenini de göz önünde bulundurarak sayıyı 2 olarak belirlemişlerdir). Daha sonra buradan elde edilen sonuç mevcut memelilerin ve omurgalıların yok olma oranları ile karşılaştırılarak sonuca ulaşılmıştır (Ceballos, vd. 2015: 2). Bu oranın biyolojik çeşitliliğin diğer türlerin kaybına oranından daha düşük (Ceballos, vd. 2015: 1) olduğu da düşünüldüğünde ¹⁵ mevcut türlerin yok olma oranlarının insan öncesi döneme göre daha yüksek olduğu (May, 2010:43) ve bunun gezegeni ve gezegendeki bütünsel yaşamı tehdit ettiği söylenebilir. Aynı dergideki araştırmanın yazarları arasında *Nüfus Bombası* kitabının yazarı Paul R. Ehrlich'in de bulunduğu çalışma, her ne kadar biyolojik çeşitliliğin kaybını insan refahının kaybı gibi tanımlasa bile ekosistemin devamlılığının önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak biyolojik çeşitliliğin kaybını insanın yararlanacağı kaynakların tükenmesi olarak tanımlamak ve bu durumun asıl sorumlusu ortadayken, bütün tarihsel arka plan görmezden gelinerek, çözümü aynı insanda aramak insan merkezli bakışın doruğu olarak görülebilir. Bu bağlamda yapılan telkinlerin soruna çözüm üretmeyeceği kesin olmakla beraber erteleme gücünü hala korumaktadır. Oysa çözüm için doğru soruyu sormak gerekir. Bu durumun sorumlusu bütün bir tür (insan) olamaz ama sonuç Harari'nin de (2015: 88-406) belirttiği üzere tüm türün yok olmasına gitmektedir. Dolayısıyla doğru soru sorulmadıkça çözüme ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Altıncı kitlesel yokoluşun yaşandığının bir diğer göstergesi, yine bir azınlığın sebep olduğu ama sonuçlarına herkesin katlanmak zorunda kaldığı iklim değişikliği sorunudur. Ancak iklim değişikliği konusunda en önemli sorunlardan biri konunun tam olarak anlaşıl(a)madan (bundan siyasetteki/ekonomideki/medyadaki çıkar gruplarının

¹⁵ Biyolojik çeşitlilik ve türlerin durumu hakkında daha detaylı bilgi için Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN, *International Union for Conservation of Nature*) The Red List of Threatened Species sayfası incelenebilir: "<http://www.iucnredlist.org/>"(10.05.2016).

karşı propagandaları da çok etkili olmuştur) bir klişe haline getirilmesidir (Flannery, 2005: 24). İklim değişikliğinin toplum nezdinde anlaşılması ve bu bağlamda bir çözüm arayışı ya da çözüm dayatımı üç temel terimin anlaşılması ile mümkündür: Sera gazları, küresel ısınma ve iklim değişikliği. Sera gazları, ısıyı dünya yüzeyinin yakınında hapseden bir grup gazı ifade eder. Atmosferdeki miktarı yükseldikçe hapsedtikleri fazla ısı küresel ısınmaya yol açar. Ardından bu ısınma, Dünya'nın iklim sistemi üzerinde baskı oluşturur ve iklim değişikliğine yol açabilir (Flannery, 2005: 37).

Tüm bu ekolojik sorunlar yeni bir kitlesel yokoluşun yaşandığının kanıtı olarak görülebilir. Bu, "Altıncı Kitlesel Yokoluş" olarak adlandırılan yeni kitlesel yokoluşu özgül koşulları içinde değerlendirirken Büyük Beşli ile karşılaştırma yapmayı kolaylaştıracaktır.

VI. Altıncı Kitlesel Yokoluş (*Sixth Mass Extinction*): Öncesinde ve sonrasında biyoçeşitlilikte meydana gelen değişim ve gezegende her defasında yeni türlerin ortaya çıkması ya da gelişme şansı bulması, kitlesel yokoluşların bir açma/kapama düğmesi işlevi gördüğünü düşündürmektedir. Buna karşın kitlesel yokoluşların bir düzenliliği olup olmadığı yönünde çalışmalar yanında komplo teorilerine varan yazılar yazılsa da, bir kesinlikten söz etmek henüz mümkün değildir. Ancak elde edilen veriler ışığında kitlesel yokoluşlar için bir düzenlilikten söz etmek mümkündür. Örneğin, Beş Büyük Kitlesel Yokoluşun hepsinde; iklim değişikliği, taşkınlar, deniz seviyesindeki değişim, oksijen seviyesindeki değişim ya da Flannery'in (2005: 37) ifade ifadesiyle hava okyanusunun bileşenlerinin miktarındaki değişimler, yabancı türlerin, bakterilerin istilası, okyanusların, denizlerin yapılarında meydana gelen değişimler gibi günümüze yabancı olmayan benzer tetikleyicilerin rol aldığı görülmektedir. Bunlara her geçen gün artan miktarda fosil yakıt kullanımı, ormansızlaştırma, genetik çeşitliliğe müdahale, hava, su, toprak kirliliği, hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak doğa tahribatı ve kentleşme, betonlaşma gibi insan etkileri de eklendiğinde doğru gitmeyen bir şeylerin

olduđu daha net anlařılmaktadır. Ancak bu ifadeden dođanın bu durumu kabullendiđi dűřünűlmemelidir. Sıcaklıkların ۆlçűlmeye bařlandığı son 130 yılın en sıcak gűn ve yıllarının yařandığı (NOAA, Global Climate Report, 2016), birçok türűn yok olduđu/edildiđi, hayvanlardan insanlara, insanlardan hayvanlara bulařan salgın hastalıkların sıkladıđı (ebola, kuř gribi, domuz gribi gibi) afetlerin dođallařtığı bir sűreç yařanmaktadır. Dolayısıyla bunları James Lovelock'un (2000) popűler isimlendirmesiyle Gaia'nın uyarıları olarak dűřűnmek de műmkűndűr. Sűreç, cevap aranması gereken bazı soruları da gűndeme getirmektedir. Altıncı kitlesel yokoluřa gidildiđi kanısı nasıl oluřmuřtur? Belirtileri nasıl kabul edilmiřtir? Belki de en ۆnemlisi bu uyarının kime yapıldığıdır? Bařka bir deyiřle bu yıkımın sorumlusu kimdir ve nasıl belirlenmiřtir?

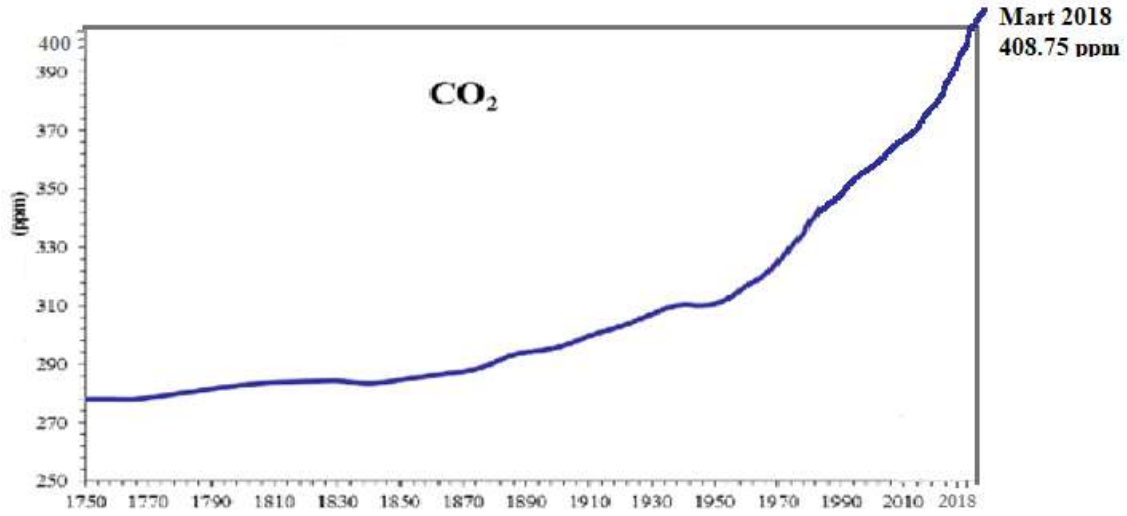
İnsan türűnűn ortaya çıkması, çođalması, gezegen ۆzerinde yayılması ve bu yayılmayı kendisi ile sınırlı tutmaması (ilk dűnemlerde hastalıklar, bakteriler gibi tařınmıř, sonrasında evcilleřtirilmiř hayvanlar, tarım ۆrűnleri vb. tařınmıř, řimdi ise gezegenin her yerine her řey –o cođrafyaya ait olsun olmasın her sebzeyi, meyveyi, çiçeđi, hayvanı- tařınmakta) ekolojik deđiřimi kaınılmazlařtırmıřtır. Bu deđiřim, çok uzun bir sűre, Ponting'in de (2000) belirttiđi gibi insanlık tarihinin %99'unda çođunlukla dođaya uyumlu gerçekleřtirildiđinden (bu uyum tercih olabileceđi gibi gereklilikten de kaynaklanıyor olabilir) dođanın tařıma kapasitesi ve yenileme hızı içinde gerçekleřmiřtir. Zamanla artan nűfus, deđiřen toplumsal yapı, ihtiyaçlar ve tűketim iliřkisinde kullanım deđerinin yerine deđiřim deđerinin geçmesi, hayvanların "evcilleřtirilerek" tařıma ve ulařım araçlarında kullanımının mesafeleri kısaltması, artı deđere el koyan zűmrelerin ortaya çıkması, ormanların tarım arazilerine dűnűřtűrűlmesi, çevrenin bir savař aracı olarak kullanılması gibi durumların yođunlařması ve yığınsallařması uzun sűreler tehdit boyutlarına ulařmamıřtır. İnsanın dođa karřında edindiđi konum sonrası dođayı ۆnce bir rakip, sonra bir dűřman olarak gűrme ve en

nihayetinde doğaya savaş açarcasına bir kıyıma girişmesi ve bu kıyımın teknoloji ile desteklenerek bilinçli ve devamlılık arz eden eylemlere dönüşmesi doğanın taşıma kapasitesini aşmaya başlamıştır. Son 200 yılda özellikle Sanayi Devrimi ile gerek toplumsal gerek ekolojik anlamda gezegenin ciddi bir süreçten geçtiği ve bu sürecin (negatif) bir geri dönüşü olacağı düşüncesi her geçen gün daha fazla dillendirilmiştir. Kolbert'in de (2016: 16) belirttiği üzere daha önce hiçbir tür gezegendeki yaşamı bu kadar değiştirememiştir, sadece mukayese edilebilir bazı olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar Büyük Beşli denilen kitlesel yokoluşlardan başkası değildir (Barnosky, 2008; Erwin, 2001; Hart, 1996).

Kitlesel yokoluşların, kıyamet benzeri bir anda gerçekleşen olaylar olduğu yönünde bir kanı olmakla beraber Büyük Beşlinin hiç biri bir anda gerçekleşmemiştir. Kitlesel yokoluşların bir kısmı aynı bir kısmı kendine özgü süreçlerden sonra gerçekleşmiş ve sona ermiştir. Dolayısıyla benzer bir yokoluş aşamasından söz etmek için meydana gelmiş ve/veya gelme durumunda olan olguların karşılaştırılması gerekmektedir. Bu karşılaştırmalar belirli bir tarih vermese de girilen yolun ve akıbetin benzerliği hakkında fikir sahibi olunmasını belki de önlemek için çaba sarf edilmesini sağlayabilir.

İklim değişikliği, tıpkı biyolojik çeşitliliğin kaybında olduğu gibi insan faaliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. Hatta günümüzdeki iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu bilimsel olarak da kabul görmektedir (Flannery, 2005: 46; Parry, 2007 akt. Wake ve Vredenburg, 2008: 11470; IPCC Fifth Assessment Report, 2014: 2). İnsanın iklim değişikliğinin en önemli nedeni olduğunun temel göstergesi atmosferdeki CO₂ miktarındaki artıştır (bkz. Şekil 3.). Atmosferdeki karbon artışının esas nedeni insanların yüksek miktarda karbon içeren fosil yakıt (petrol, kömür, doğal gaz gibi) kullanımından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla fosil yakıtların yoğun olarak

kullanılmaya başlandığı Sanayi Devrimi'nden günümüze atmosferdeki CO₂ değişimi incelendiğinde bile sorumlunun kim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 3. Atmosferdeki Karbon Oranı (1750-2018)

Kaynak: IPCC (2014) ve NOAA'dan (2018) uyarlanmıştır.

Atmosferde meydana gelen değişiklik başlı başına bir kitlesel yokoluş nedeni değildir. Fakat bu değişiklik atmosfer yapısı ile beraber sıcaklığı da değiştirmektedir. IPCC (2014), NOAA (2018) gibi birçok kurum ve kuruluş önlem alınmasını önermektedir. Eğer önlem alınmaz ve fosil yakıt temelli üretim-tüketim ilişkisi devam ederse, Flannery'nin de (2005: 80) belirttiği gibi 21. yy.'da 3°C'lik bir sıcaklık artışı kaçınılmaz görünmektedir. Holli Riebeek'in NASA tarafından yayımlanan çalışması, 1906-2005 yılları arasında sıcaklığın 1°C arttığını ve bunun katlanarak devam edebileceğini aktarmaktadır (Riebeek, 2010). İklim değişikliğini ifade eden rakamlar, 3-4°C'lik artış ilk etapta anlamsız gelebilir ancak son 10.000 yılda Dünya'nın ortalama yüzey sıcaklığının yalnızca 1°C (Flanner, 2005: 21) arttığı düşünülürse bu ani yükselişin ciddi kayıplara sebep olacağı açıktır. Sıcaklığın aniden yükselişi sadece insanın değil bütün organizmaların değişime uyum sağlamasını imkânsız kılacak ve kitlesel bir yokoluş kaçınılmazlaşacaktır.

Kitlesel yokoluşlarda elde edilen göstergelerden bir diğeri, okyanus ve deniz seviyelerinde meydana gelen yükselişlerdir. Altıncı yokoluş içinde aynı durum söz konusudur. Deniz seviyesi göstergelerine göre deniz seviyesinin 2000-3000 yıl öncesine kadar sabit olduğu 19. yüzyıla kadar da belirgin değişiklik göstermemiştir (IPCC Fourth Assessment Report, 2007). Sanayi Devrimiyle bu değişiklik artmıştır. 20. yüzyıla ait tahminler, küresel ortalama deniz seviyesinin yıllık yaklaşık 1,7 mm yükseldiğini göstermektedir. 1993'ten sonraki uydu görüntüleri ve buna bağlı olarak yapılan kıyı ölçümleri ise deniz seviyesinin artış oranının yıllık 3 mm kadar yükseldiğini ortaya koymuştur. Ne var ki uydu verileri ve hidrografik gözlemler bu değişiklik gezegen çapında aynı olmadığını bazı bölgelerde ortalamanın birkaç katı yükselirken, bazı bölgelerde ise düşüş söz konusudur (IPCC Fourth Assessment Report, 2007). İnsanın sebep olduğu ekolojik sorunların sonucu olan bu dengesizliğe iklim değişikliğinin kutup bölgelerine etki eden sıcaklık değişimleri ve buna bağlı olarak buzullarda meydana gelen erimeyi de eklemek gerekmektedir (Nicholls ve Cazenave, 2010: 1517-1518). Amerikan Jeofizik Birliği'nin (AGU, *American Geophysical Union*) araştırmasına göre Kuzey Kutbundaki buzulların, sanayileşme öncesi yıllara göre, 60 kat daha hızlı erimesi (AGU, 2018) durumun ciddiyetini göstermektedir.

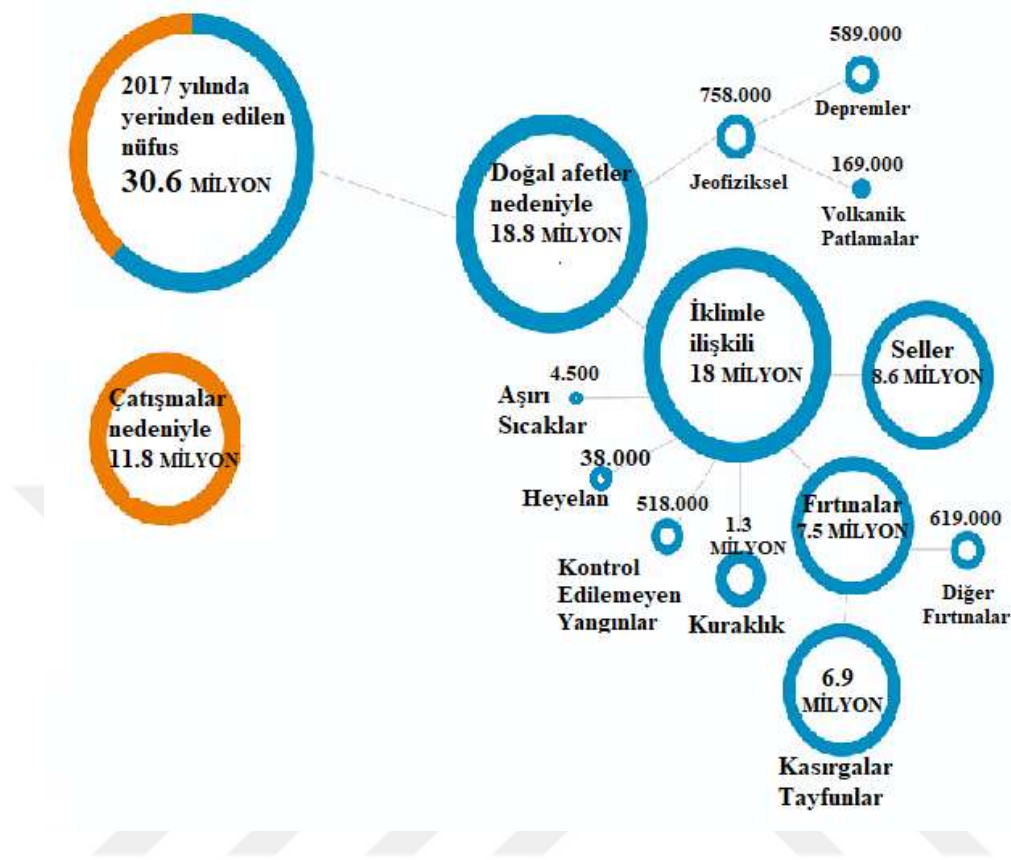
Özellikle son çeyrek yüzyıldır, yani iklim değişikliğinin gündelik hayata sirayet etmeye başladığı dönemden bu yana, yaşanan ani ve etkili miktardaki yağışlar da okyanus ve deniz seviyelerinde anlık yükselişlere sebep olmaktadır. Okyanus ve deniz seviyelerindeki ani yükselişlerin sebep olduğu taşkın ve seller (tersi de mümkün) nedeni ile binlerce insan hayatını kaybederken, milyonlarca insan ise yaşadıkları kayıplara ek olarak yaşam alanlarını kaybetmiş ve göç etmeye mecbur kalmıştır. 2018 yılı verilerine göre dünya genelinde yaklaşık 40 milyon insan yaşanan çatışmalar ve afetler nedeniyle yaşam alanlarını kaybetmiş ve göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun 30.6 milyonu 2017 yılında göç etmek zorunda kalmıştır. Bu 30.6 milyon 11.8 milyonu yaşam alanlarında

meydana gelen çatışmalardan kaynaklanırken 18.8 milyon kişinin yerlerinden olma nedeni doğal afetlerdir (IDMC, 2018: 6-7). Bu göçler iç göç olabildiği gibi dış göçe mecbur kalan nüfusun oranı da azımsanmayacak boyutlara ulaşmış ve artmaya devam etmektedir (bkz. Şekil 4).

Söz konusu durumla doğru orantılı olarak son dönemde literatüre zorunlu ve hızlı bir giriş yapan “iklim mülteciliği” kavramının daha fazla duyulacağı ve kullanılacağı açıktır. Bu göçlerin kaçınılmaz olarak tetikleyeceği sosyo-ekonomik sorunlar yanında Homer-Dixon’ın (1999) kullanımıyla bir “çevresel kıtlık” yaratacağı ve buna bağlı çatışmalara sebep olabileceği de düşünülebilir. Kitleselele yokoluşa sebep olabilecek ekolojik sorunlar ile öngörülen olayların sosyolojik ve politik (savaş da politik bir durumdur) boyutunu arasında organik bir bağ olmasına karşın bu bağın henüz görünür kılındığı söylenememektedir. Ancak ekolojik sorunlar ve buna bağlı gerçekleşen olayların tıpkı çevre sorunlarının kabulünde olduğu yakın zamanda küresel bir soruna dönüşmesi her geçen gün olasılık olmaktan çıkmaktadır.

Okyanusların yapısının değişimi kitleselele yokoluş safhalarında gerçekleştiği belirlenen bir diğer tetikleyicidir. Ekosistem için sayısız önemi olsa da bu çalışma ve mevcut konu kapsamında iki temel işlevinden söz etmenin yeterli olacağı düşünülmektedir. İlk olarak okyanuslar biyolojik çeşitliliğin en fazla olduğu alanlardır. İç döngüsü yanında insanın yaşarkalması bağlamında da önemli bir yer tutmaktadır (Ocean Health Index, 2016). Özellikle iklim değişikliği ile ortaya çıkan sorunlar silsilesine okyanus yapısının değişimi de katılmıştır. Bu yapı değişikliği ısınma-soğuma şeklinde olduğu gibi üç katmanlı yapının karışımı ve/veya bozulması (ışık-ısı miktarı) şeklinde de olabilir. Okyanus ısısında kısa vadede meydana gelen 1°C’lik bir değişim bile okyanus yaşamını ciddi şekilde etkileyebilir. Okyanus yaşamının duruma kısa vade uyum sağlaması mümkün olmadığından, böylesi bir değişim okyanus yaşamı açısından bir kıyım olacaktır. Elbette bu doğanın bütünsel işleyişini de etkileyecek ve sorunlar

artarak devam edecektir. Okyanuslarda meydana gelen ısı değişikliği ve sebep olduğu ekolojik kıyımın bilinen en iyi örneği mercan resifleridir (Treibitz, vd. 2015).

Şekil 4. Afetler ve Zorunlu Göç 2018

Kaynak: IDMC(2018)

Okyanuslar, en önemli karbon yutaklarından biridir (Flannery, 2005: 51-52-53). Okyanus yapısında meydana gelen değişiklikler okyanusların CO₂'i soğurmasını engelleyeceğinden atmosfer işleyişi de etkilenmekte ve karbon döngüsünde sekteler meydana gelmektedir (Sprintall ve Cronin, 2001: 3119). Bunun yanında okyanusların her geçen gün daha az karbon tutarken, insan faaliyetleri sonucu (fosil yakıt bağımlılığı) daha fazla karbon açığa çıkmaktadır. Bu da kaçınılmazlar serisinde yerini alan bir diğer ekolojik sorun olmaya devam etmektedir.

Altıncı kitlesel yokoluş ile Büyük Beşli arasındaki benzerlikler elbette bunlarla sınırlı değildir ancak elde edilen veriler ışığında en fazla uyuşanların – ki bu listenin sadece bir bölümü - çalışma ile ilintileri de göz önünde bulundurularak belirtilmesi bile yeterli olacaktır.

Ekolojik sorunlara, toplum üzerinde korku yaratarak çözüm üretme birkaç istisna (Carson'ın 1962'de yayımlanan *Sessiz Bahar*'ı, 68'deki çevreci damar belki birazda Roma Kulübü'nün hazırlattığı Büyümenin Sınırları raporu) dışında mümkün görünmemektedir. Özellikle politika-ekonomi ya da politikacı-sermaye ilişkileri düşünüldüğünde çözümün bu şekilde sağlanamayacağı daha iyi anlaşılacaktır. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) iklim değişikliği politikasıdır (Roser-Renouf, vd. 2016). Korku iklimi yaratmanın çözüm ya da kamuoyu baskısı sağlayamaması bilinç gelişimi ile diğer türlerden sıyrılan *Homo Sapiens*in devamı niteliğindeki modern insanın bilinçdışı eylemlerini ve bunda ısrarcı olmasının verilerle ortaya konmasına engel değildir. Kitleselel yokoluşlar nasıl ki doğa için açma-kapama düğmesi işlevi görüyorsa insan bilincinde meydana gelebilecek bir sıçrama da (*Homo Sapiens* benzer bir sıçramanın ürünüdür) bu bilinç dışılığa son verebilir. Başka bir deyişle insan türü içinde mevcut gidişatı durdurma hatta geri döndürme -iyileştirme- mücadelesi olmaz ise *Homo Sapiens*in bir kesiminin suçu bile olsa tüm türü ve beraberinde birçok türü de yok ederek doğa sahnesinden silinecektir. Doğa daha önce yaptığı gibi ortaya çıkan boşluğu tekrar dolduracaktır. Bu süreçte Darwin'e ithaf edilen bir sözde de dendiği gibi "hayatta kalan türler en entelektüeli değil; hayatta kalan en güçlü değildir; ancak hayatta kalan türler, kendisini bulduğu değişen çevreye en iyi uyum ve uyum sağlayabilen türdür" (University of Cambridge, Darwin Correspondence Project, 2016). Modern insanın bu duruma uyum sağlayıp sağlayamayacağı bu çalışmanın konusu değildir. Bir kitsel yokoluş yaşandığında insan türünün yaşarkalıp kalmayacağı da bu çalışma kapsamında ele alınmamaktadır. Asıl soru, insanlığın hangi yolu seçeceği; belli bir kesim kitleselel yokoluşa sebep olurken, sadece o kesimin sürece uyum sağlama çabası mı izlenecek, yoksa inorganik bedeni olan doğayı ekokıyım ve ekokırım karşı savunarak, yaşam, merkezine hiçbir tür konmadan yeniden inşa mı edilecek?

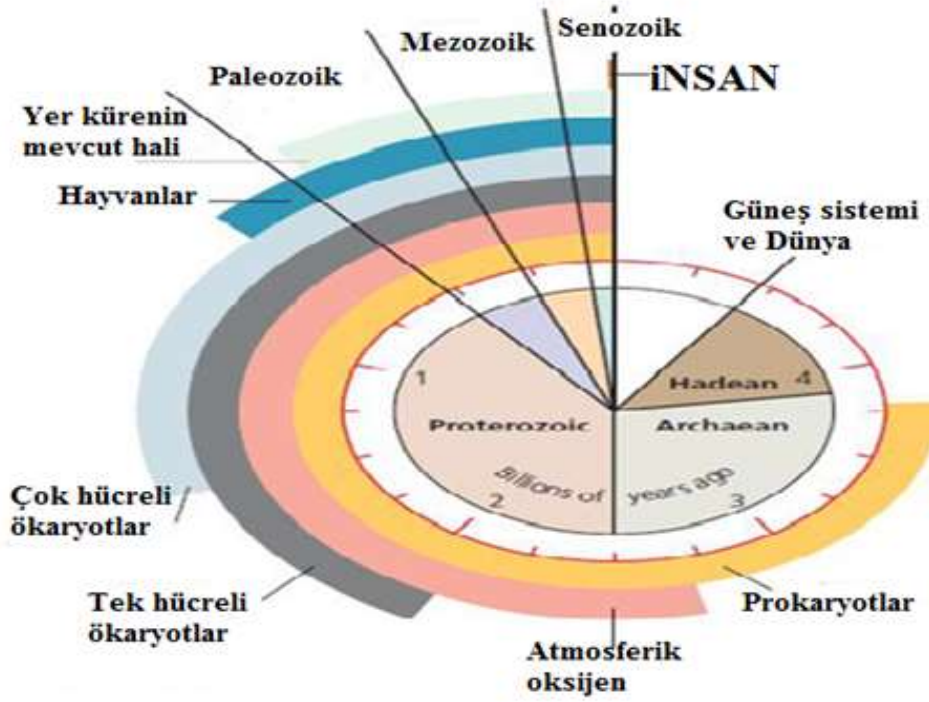
1.1.2. Bir Tür Olarak İnsanın Ortaya Çıkışı

Aristotelesçiliğin madde kuramını açıklarken, ana tema haline gelmiş (Fara, 2012: 67) en ünlü sözü “Doğa boşluğu sevmez”dir. Bu yaklaşım dünya tarihi için de geçerlidir. Meydana gelen afetlere ve yıkımlara rağmen yaşam bir şekilde yeniden yeşermiş ve devamlılığını sağlamıştır. Elbette bu yaşam yeni bir yaşamdır. Yeni bir çevre ve yapı içinde kendini inşa eden flora ve fauna açısından ciddi farklılıklar taşıyan dönüşümlere uğramış yeni gezegende yeni bir yaşam. Kretase-Tertiyer Kitleselel Yokoluşundan kurtulan az sayıdaki canlı, milyonlarca yıl sonra gezegenin yeniden yaşanılır olmasını sağlarken hem kendilerini, hem gezegeni değiştirip dönüştürmüştür. Doğa ortaya çıkan boşluğu yine hiçbir şey olmamış gibi doldurmuş ve olağan akışına devam etmiştir. Günümüzün insanı bu olağan akışın çok yeni bir ürünüdür¹⁶.

Özcesi, üzerinde yaşam olduğu bilinen yegâne gezegen olan Dünya yaklaşık 4,6 milyar yaşındadır (Lloyd, 2008: 16). Bilinen ilk canlı formuna ait en eski fosiller ise yaklaşık 3,5 milyar yıl öncesine aittir. Bugünün insanına en yakın türünün – *Homo Sapiens* - (2016 itibari ile) ortaya çıkışı 150-250.000 yıl öncesine (Leakey,1998: 107; Harari, 2015: 27) dayanmaktadır (bkz. Tablo 1). Bu, bir tür olarak insanın varlığı gezegen için oldukça yeni bir durum olduğunun göstergesidir. Dünyanın oluşumu 24 saat yani bir gün olarak ele alınırsa insanın ortaya çıkış saati 23:59:59¹⁷ olarak not edilecektir (bkz. Şekil 5) ki bu insanın gezegen için son saniye ürünü olduğu anlamına gelmektedir.

¹⁶ Bu çalışma merkezine insan-doğa ilişkisini koymuştur. Dolayısıyla insanın var oluşu üzerindeki antropolojik, biyolojik tartışmalara değinilmeyecektir. Bu yöndeki okumalar için Harari (2015), Reichholf (2014), De Waal (2013), Smith ve Ahern (2013), Walter (2013), Leakey (1998) ve görece daha az bilimsel ama kavram kullanımı, dilin sadeliği ve akıcı okunabilirliğinden dolayı İlin ve Segal (1998) gibi çalışmalar incelenebilir. Ayrıca bu çalışma kapsamında insanın varoluşu üzerindeki dinsel tartışmalar ve yaklaşımlar da ele alınmayacaktır. Bu yönde bir okuma için Morrison (2017), Bahadır (2011), Yücedoğru (2006) gibi çalışmalar incelenebilir.

¹⁷ Christopher Lloyd (2008) bu süreyi 23:59:57 olarak belirtmiştir. Buna karşın incelenen çalışmalar genelde saat analogu üzerinden olmasa da bir tür olarak insanın varlığını 23:59:59 olarak tanımlamaktadırlar. Matematiksel anlamda da ikinci daha makul görünmektedir.

Şekil 5. Jeolojik Zaman, Saat Analog Örneği

Kaynak: www.pinterest.com (24.10.2017)

Dünyanın tarihsel evrimi incelendiğinde; 3 farklı zaman (Prekambriyen zaman kendi içinde ikiye bölünmüştür), 9 farklı Devir, 13 farklı Dönem ve 39 farklı Çağın bulunduğu görülmektedir¹⁸ (bkz.: Tablo 2). Bir tür olarak insan bu çağlardan 38. çağ olan geç Pleistosen çağda ortaya çıkmıştır. Bunun yanında sonuncusu 65 milyon yıl önce gerçekleşmiş, beş büyük kitlesel yokoluş yaşanmış (bkz.: Şekil 2) ve insan bu kitlesel yokoluş süreçlerinin hiç birini yaşamamıştır.

¹⁸ Özellikle son dönemlerde, 2000'lerin başında ilk defa biyolog Eugene F. Stoermer ve Nobel Kimya Ödüllü Paul J. Crutzen'in ortak çalışması ile tartışmaya açılan ve "Antroposen" olarak adlandırılan yeni bir çağ ile ilgili de ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Bir kesinlik ve karar birliği olmadığından Antroposen jeolojik zaman tablosuna eklenmemiştir.

Tablo 2. Jeolojik Zaman

ZAMAN	DEVİR	DÖNEM	ÇAĞ	My		
Fanerozoik	Senozoik	Kuaterner	Holosen	Geç	0.01	
			Pleistosen	Erken	0.8	
		Tersiyer	Neojen	Pliosen	Geç	1.8
					Erken	3.6
				Miyosen	Geç	5.3
					Orta	11.2
					Erken	16.4
			Oligosen	Geç	33.7	
				Erken	28.5	
			Paleojen	Eosen	Geç	33.7
	Orta				41.3	
	Paleosen			Erken	49.0	
		Geç	54.8			
	Kretase	Erken	61.0			
		Geç	65.0			
	Mezozoik	Jura	Erken	99.0		
			Orta	144		
			Geç	159		
		Trias	Erken	180		
			Geç	206		
		Paleozoik	Permiyen	Erken	227	
	Geç			242		
	Pensilvanyen		Erken	248		
			Orta	256		
			Geç	290		
	Missisipiyan		Erken	323		
			Orta	354		
			Geç	370		
	Devonyen		Erken	391		
			Orta	417		
Geç			423			
Silüryen	Erken		443			
	Geç		458			
Ordovisyan	Erken		470			
	Orta		490			
	Geç		500			
Kambriyen	D		512			
	C		520			
	B	543				
	A	543				
Prekambriyen	Proterozoik	Erken	900			
		Orta	1600			
		Geç	2500			
	Arkeyen	Erken	3000			
		Orta	3400			
		Geç	3800?			

Kaynak: Gürdilek(2014: 2)

Büyük yokoluşların hiç birini yaşamayan, 39 jeolojik çağın ise 38.'sinde ortaya çıkan/var olan/var edilen insan türünün diğer tüm türlerden farklılığı bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Bu farklılık tüm türlerin karşılaştırılmasında geçerli olmasına karşın modern insanın kendini en önemli varlık olarak görmesi, her şeye rağmen gezegene

hükmetmesi ve buna hakkı olduğunu savunması (elbette bu durumu onunla tartışacak başka bir türün olmaması kendine biçtiği konumu haklı göstermez) nasıl açıklanabilir? Dünya'nın oluşumu ve geçirdiği evrimsel aşamasının son saniye ürünü olan insanın, bugün dünyayı istediği gibi yönetmesi, şekillendirmesi, kullanmasını mümkün kılan nedir? Milyonlarca türden yalnızca biri olan *Homo Sapiens*in doğa üzerinde kurduğu hâkimiyetin tarihsel gelişimi nasıl oluşmuştur? İnsan-doğa arasındaki yarılmamanın sebepleri neler olabilir? Belki de en önemlisi eğer ekolojik bir barış sağlanmaz ise düşmanlaştırılmış, planlı ve programlı bir şekilde sömürülen, kıyıma tabi tutulan, “üzerinde hâkimiyet kurulmuş doğanın” kaçınılmaz geri tepkisi ve bu tepkinin şiddeti nelere mal olur? Tüm bu sorulara cevap ararken, insanın türsel evrimi ve bu evrimde doğanın rolünü unutmayan, tarihsel perspektiften kopmayan bir açıklama çabası yararlı olacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde insanın doğa içindeki evriminden başlayarak toplumsallaşması ve toplumsal yaşamın insan-doğa ilişkisine etkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda insanın doğa karşısında türsel evriminden başlayarak doğrusal (lineer) olmasa da aşamalı bir toplum-doğa ilişkisi kurularak küreselleşme sürecine değin bu ilişkide ortaya çıkan durumlar yine “insan-doğa ilişkisi” temelinde açıklanmaya çalışılmıştır.

1.2. Bir Tür Olarak İnsanın Doğa Karşısındaki Evrimi

Modern insanın kökenleri ve ortaya çıkışı üzerinde tam bir anlaşma (2016 itibari ile) sağlanamasa da gelişimi, yarattığı etki ve sebep olduğu değişim konusunda bir görüş birliğinden söz etmek mümkündür. Descartes'ın (2013: 39) “Düşünüyorum o halde varım” (*Cogito ergo sum*) sözü ile betimlenen, modern insan olarak tanımlanan *Homo Sapiens Sapiens* (düşündüğünün üzerinde düşünebilen insan) iki buçuk milyon yıl önce ortaya çıkan “*Homo*” ailesinden yaşarkalmış tek alt türdür. Çoğunlukla *Homo Sapiens* olarak anılan modern insanın oluşumu, farklı neden sonuç ilişkilerine bağlansa da, beş köklü değişimle ilişkilendirilir. Bu değişimlerin ilki, Doğu Afrika'da 2,5 milyon

yıl önce bazı insansı maymunların evrim geçirerek ilk *Hominid*leri ([insangil] dik yürüyen ve dolayısıyla serbest kalan ellerini alet geliştirmekte kullanabilen hayvanlar) ortaya çıkardı. İkincisi, yaklaşık 200.000 yıl önce yine Afrika'da, belli bazı *Hominid*ler evrim sonucunda modern insanlara, yani beyni daha büyük ve alet yapma becerisi daha fazla olan, ortaklaşa (kolektif) emeğin, toplumsal örgütlenmenin ve farklı ortamlara kültürel uyum gösterme becerisinin geliştiği canlılara dönüştüler. Üçüncüsü, 10-14.000 yıl önce sona eren buzul çağının etkisi, iklim değişikliği ile yiyecek kıtlıklarının etkisiyle bazı topluluklar avcılık-toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş yaptılar. Dördüncüsü, yaklaşık 10.000 yıl önce başlayan yeni toprak ıslahı ve yoğun tarım teknikleri, uygun yerlerde yaşayan bazı toplulukların, çapalamaya dayalı ekimden sabana dayalı tarıma geçerek aldıkları mahsulü önemli ölçüde artırmalarına olanak tanıdı (Harari, 2015: 21-24; Faulkner, 2014: 21; Ponting, 2000: 34). Beşinci ve sonuncusu ise iletişim kurabilecek, bir kültür oluşumunu tetikleyecek, deneyimlerin aktarımını sağlayacak bir dilin icat edilmesidir (Leakey, 1998: 129-147; White, 1985: 95-115)

Hominid türünün farklılığının ne olduğu üzerine birçok tartışma yapılmış, sayısız çalışma hazırlanmıştır. Sınıflandırılan beş neden-sonuç ilişkisinden en az biri ya da ikisinin temel belirleyici olduğu düşünülmeyle birlikte ilk belirleyicinin hangisi olduğu üzerinde bir anlaşma henüz sağlanabilmiş değildir. Yine de bipedalizmin (iki ayak üzerinde yürüme) *Hominid*lere ciddi bir avantaj sağladığı kesindir. El ve kolların serbest kalması, alet yapımını ve diğer emek biçimlerini kolaylaştırırken (Faulkner, 2012: 22), ayaktayken avlayabileceklerine ya da avlanabileceğine karşı savanı taramak daha kolaylaşmış ve hareket etmek için gerekmeyen kollar taş atmak (Harari, 2015: 22), alet savurmak gibi işler için kullanılabilmiştir. Ellerin kullanımı doku ve sinirlerin gelişmesine ve başparmağın diğer parmaklardan uzaklaşarak, bir şeyi daha iyi tutmak, kavramak, sıkmak gibi daha işlevselleşmesini sağlamıştır (Reichholf, 2014: 154). 2-2.5 milyon yıl önce gerçekleşen bu evrimsel değişimi temel beyinin evrimi takip etmiştir

(Faulkner, 2012: 22; Leakey, 1998: 152; Harari, 2015: 24)¹⁹. Dolayısıyla beynin doğal seçim ürünü olduğu söylemek mümkündür. Ancak burada söz konusu olan beynin modern insanın beyin ve bilinç düzeyiyle karşılaştırılamayacağı açıktır. En erken erkek ve kadının, 2.5 milyon yıl önce beyinleri yaklaşık 600 santimetre küptü. Modern *Sapiens*in ortalama beyni ise 1.200-1.400 santimetre küptür (Harari, 2015: 22). Yine de bu miktar bile şempanzenin beyninden çok daha gelişkindir (Reichholf (2014: 141), diğer türlerden ise bariz üstündür.

Ayakları üzerinde dik bir şekilde yürüyebilen, ellerini kullanabilen ve düşük de olsa zihinsel aktiviteye sahip bir türe evrilen *Hominid*ler daha öncesinde de beraber yaşıyorlarsa da bu beraberliği toplumsallık olarak tanımlamak zordur. Bu beraber hareket etme hali daha çok sürü (horde) özellikleri taşır. Tehlikeler –ki kıtlık ve açlık sadece insangiller için değil savanda iri, hızlı ve aç aslanlar ve bilumum yırtıcı için geçerlidir, dolayısıyla her an tetikte olmayı gerektiren bir durum söz konudur- karşısında birlik olma ve beraber avlanma gibi sürüyü oluşturan temel özellikler taşır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1997: 33-34).

Sürüden toplumsallaşmaya geçişin ne zaman olduğu ya da nasıl başladığı bilinmese de birden fazla nedeni olmalıdır. Çalılıklarda, ağaç kavuklarında ve/veya ağaç dallarında yaşayan *Hominid*lerin sadece avlanma ve av olmama için toplum ya da komün gibi daha karmaşık bir yapıya ihtiyaç duyması çok olası görünmemektedir. Farklı ihtiyaçlar ve/veya zorunluluklar gibi tetikleyici durumların ortaya çıkmış olması gerekir. Faulkner (2012: 22) aletlerin kavramsal düşünmeyi, ileriye yönelik planlamayı ve el becerisi gerektirdiğini, kaynakları daha etkin şekilde kullanmak amacıyla zihin gücü ve beceri kullanımını açığa çıkardığını belirtir. Sürülerde birlikte hareket etme özellikle büyük avlara saldırmada ya da güçlü avcılardan korunmada önemli bir avantaj sağlar. Faulkner'in açıklamasından hareketle sürülerin bilinç gelişimlerinin de yardımıyla organize ve kolektif davranışın hem daha fazla hem de herkese (yavruya ve

¹⁹ Reichholf (2014: 140-151) ise beynin daha önce var olduğunu ve sonrasındaki eylemlerin bunun ürünü olduğunu belirtir.

yavru sahibi olanlara, sürünün yaşlılarına ya da yaşlanacaklarına) katkı sağlayacağı (*common good*) düşüncesiyle bir arada yaşam örgütlenmiş olabilir. İlkel dürtülerle, soyun devamlılığı için yavruların ve doğum yapan üyelerin toparlanması, korunması, beslenmesi gibi (her tür sahip olmasa da) belirgin hayvan davranışlarının bilincin gelişimi ile daha organize yapılabilmesi için bu yolun seçilmiş olması da olasılık dâhilindedir. Harari'nin belirttiği gibi:

Bir tay doğumundan kısa süre sonra yürüyebilir, bir yavru kedi birkaç haftalıkken annesi yemek arayışı sırasında onu yalnız bırakabilir. İnsan bebekleri ise yıllar boyunca yardım, bakım, koruma ve eğitim için büyükler muhtaçtır. Bu durum insanlığın olağanüstü sosyal becerilerine ve kendine özgü toplumsal problemlerine ciddi (olumlu) katkı yapmıştır. Yalnız yaşayan anneler, eteklerinde yardıma muhtaç çocuklarıyla kendi ve yavruları için gıda ararken çok zorluk yaşamıştır. Bir çocuk büyütme, ailenin diğer üyelerinden ve komşulardan sürekli yardım almayı gerektirir, bu yüzden bir insanı büyütme için kabileye ihtiyaç vardır. Evrim böylelikle, güçlü sosyal bağlar kurabilenleri desteklemiştir. (Harari, 2015: 23)

Böylece grup birliğinin sürekliliğini sağlayan ilişkilerin oluşum süreci de başlamış olmaktadır. Simmel (1895: 418), bu ilişkilerin oluşmasını toplumsallaşmanın başlangıcı olarak tanımlar. Bu ilişkiler ile birbirine bağlanan bireylerin oluşturduğu toplumlarda da buna bağlı/paralel olarak aile, din, gelenek, ekonomik yapılar, eğitim gibi toplumsal kurumlar oluşur (Simmel, 1950; Simmel, 1895). Modern toplum tanımında farklı kurumları da eklemek gerekmektedir. Ancak ilk topluluklar için bu kurumların modern toplumdaki anlamlarından farklı anlam ve işlevleri olduğunu da unutmamak gerekir²⁰. Bu kurumlar ve toplumsallaşma diyalektik bir gelişim göstererek birbirilerini yaratmış, değiştirmiş ve dönüştürmüşlerdir.

Toplumsallaşma ya da komün²¹ öncesinde –hatta komünün önemli bir bölümünde bile- *Homo* cinsinin besin zincirindeki yeri bugünün sokak hayvanlarından daha iyi değildir. Bilinçli olarak sokak hayvanlarına zulmeden, arabalarıyla çiğneyen,

²⁰ Toplumsallaşmanın birey yönlü açıklamaları ve toplumsal yapılar tarafından açıklamaların karşılaştırmalı bir okuması için Clausen'in (1968:18-72) "*A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research*" çalışması incelenebilir.

²¹ Çalışmanın bu kısmında tanımlanan toplumsal yapı tanımı gereği "beraber çalışıp geliri paylaşmak üzere bir araya gelen topluluk" (TDK, <http://www.tdk.gov.tr>) şeklinde olduğu için aksi belirtilmediği sürece söz konusu yapının tanımında komün ifadesi kullanılmıştır.

yavruyken alıp bir süre sonra sıkılıp korumasız bir şekilde sokağa terk eden, özetle Cem Uslu'ya "Hiç şiir okumamış gibi kötüsünüz" şiirini yazdıran "Bir köpeğin başını hiç okşamamış" gibi kötü olanlar çıkarılırsa sokak hayvanlarıyla denk bir konumda olduğu düşünülebilir. Bitki yaprakları toplayarak, böcek yiyerek (Reichholf, 2014: 46), küçük hayvanları avlayarak ve daha güçlü hayvanların bıraktıkları leşleri yiyerek (Harari, 2015: 24) haddini bilen herhangi bir tür olarak yaşarkalmaya devam etmişlerdir. Sahip oldukları becerilere rağmen yaklaşık iki milyon yıl boyunca besin zincirindeki konumları pek değişiklik göstermemiştir.

Biyolojik evrim, kültürel evrim gibi işlemez, *Homo Sapiens Sapiens* yani modern insana kadar neredeyse her varlık zekâ ve gözlem yeteneğine sahip olsa dahi ancak kendi yaşadığı süre hakkında fikir sahibi olabilmıştır, çünkü biyolojik evrimin içinde yaşayanlarca gözlemlenmesi çokta mümkün değildir, sessiz ve yavaş bir dönüşümdür. Modern insan, atalarından farklı olarak bilim ve teknolojinin gelişmesi ve yardımıyla tarihsel olayları ve varlıkları inceleyebilmekte ve hem geçmiş hakkında fikir sahibi olabilmekte hem de gelecek hakkında öngörülede bulunabilmektedir. Oysa bugün bile milyonlarca insanın ellerindeki verilere rağmen anla(ya)madığı ya da kabullenemediği evrimin toplumsal yaşama katkısı sorgulanabilir düzeydedir. Evrime karşı geliştirilen toplumsal muhalefet ve argümanlar incelendiğinde Alfred Weber'in ironik bir şekilde söylediği gibi kabul edil(e)meyen daha çok insanın evrimi (akt. Hançerlioğlu, 1995: 345-346) gibi görünmekle beraber saldırı teorisinin tamamına yapılmaktadır. Evrim, daha uygunu (*suitable*) bulma ve bunun için bir sorgulama sürecidir. Beklide bu yüzden ister gelişmiş ister gelişmekte olsun bütün ülkelerdeki iktidar yapıları tarafından ilk fırsatta saldırılır ve öğrenilmesi önünde engeller yaratılır. Evrim tartışmaları din, kültür, inanç, toplum ayırt etmeksizin devam etmekte ve daha da edecek gibi görünmektedir. Yine de, evrimin bir gerçeklik olduğu bilim çevrelerinde kabul görmektedir. Dolayısıyla bir sapmaya uğramadan devam edilirse; biyolojik

evrimde en uyguna giden yol binler hatta milyonlarca yıl sürer. *Hominid*ler içinde benzer süreçler yaşanmış ve türsel evrim devam etmiştir.

*Hominid*ler her zaman aynı bölgede de kalmamıştır. *Homo Erecticus*'a (ayakları üzerinde durabilen insan) mensup bazı üyelerin ara ara farklı bölgelere göç etmeyi denedikleri ve bazılarının gittikleri yerlerin doğal koşullarına uyum sağlayarak yaşarkaldıkları bilinmektedir (Leakey, 1998: 98-99). Ancak modern insanın atası *Homo Sapiens* yine de 150-200.000 yıl önce ilk *Hominid*lerin ortaya çıktığı Afrika'da ortaya çıkmış ve Dünya'ya yayılmıştır²². Bu durum aynı dönemde coğrafi koşullarda meydana gelen (ormansızlaşma gibi) değişimlerde, kıtlık ve yiyecek aramak için zorunlu yolculuklarda belirleyici bir üstünlük sağlamıştır. Bu uzun, zorlu ve tehlikeli yolculuklara katılan üyeler doğal seleksiyona tabi tutulmuş ve hızlı ve dayanıklı olmayanların elenmesine sebep olmuştur.

*Hominid*lerin bir yandan farklı coğrafyalara ulaşma becerisi elde ederken öte yandan coğrafyanın, dolayısıyla dünyanın da değişikliğe uğraması, karaların ayrılması buna bağlı olarak değişen okyanus ve deniz şekilleri ve bunların oluşturduğu akımlar ile değişen dönüşen çevreye (Reichholf, 2014: 104-114), iklim koşullarına her defasında yeniden uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Elde edilebilen besinlerde değişiklikler gerçekleşmiş, buna bağlı olarak farklı beslenme alışkanlıklar kazanmıştır. Hepsi bir araya geldiğinde *Hominid*lerin yaşarkalma olasılıklarını artırdığı söylenebilir. Bu süreçte yeni aletler ürettikleri gibi ateşi bulmak (800-1,000 yıl önce) ve kontrol edebilmek (300.000 yıl önce) gibi becerilerde geliştirilmiştir (Harari, 2015: 25). Ateşle beraber yemek pişirme işleminin de paralel gittiği düşünülmekte ve yemek pişirmenin icadı daha çeşitli besinler yenilebilmesini, yeme işleminin daha kısa sürmesini (örneğin

²² *Homo Sapiens* evrilene değin farklı *Homo* türleri (*Homo Habilis* – yetenekli insan - , *Homo Erectus* - ayakları üzerinde durabilen insan - , *Homo Heidelbergensis* - Heidelberg insanı - , *Homo Neanderthalensis* – Neandertal insanı - gibi) bazen ayrı bazen de aynı dönemlerde yaşamalarına karşın günümüze sadece *Homo Sapiens*in soyu ulaşabilmiştir. İnsangil türlerinin biyolojik evrimleri ve yapısal özellikleri hakkında daha fazla bilgi için Harari (2015), Reichholf (2014), Alice Roberts (2011) ve Wade (2006) gibi çalışmalar incelenebilir.

şempanzeler günde beş saatlerini çiğ besinleri çiğnemeye harcarlar) sağlamıştır. Bu değişiklik biyolojik bir değişimi de tetikleyerek daha kısa bağırsaklar ve daha küçük dişlerle idare edilebilmesini sağlamıştır. Kimi araştırmacılara göre uzun bağırsaklar ve büyük beyinler çok enerji tükettiklerinden ikisine birden aynı anda sahip olmak zordu, yiyecekleri pişirmek bağırsakları kısaltıp enerji tüketimini azaltarak büyük beyinlerin önünü açmıştır. Bu *Sapiense* giden yolu da açmış demektir (Harari, 2015: 25-26). *Erectusun* bilgi ve becerisi artıkça daha yeni daha gelişmiş aletler yapmıştır. Ateşi bir araç olarak diğer insangiller ve hayvanlar üzerinde de kullanmaya başlaması ve bunun kendisine sağladığı avantaj, tür için yeni bir sıçrayış demektir. Böylece tek bir kişi bile ateşi kullanarak çevresine ve hayvanlara kolaylıkla zarar verebilir duruma gelmiştir. *Erectus* avcılıkta yeni araçlar ve yöntemler geliştirerek ustalaşmış (Leakey, 1998: 71-84), daha önce avlayamadıkları büyük hayvanları avlanmayı öğrenmiştir. Toplayıcılıkta ustalaşarak sadece ağaçlarda ve çalılıklardaki yemişleri değil, patates gibi yer altında yetişen meyvelerin toplanması da öğrenilmiştir²³. Bu durum seçici bir beslenme anlamına gelmekteydi. Başka bir deyişle artık mecbur kalmadıkça çürümüş leşleri yemek zorunda değillerdi ki bu sağlık anlamında da bedenin daha güçlenmesi ve daha uzun bir yaşam demektir.

İnsan türünün en büyük zayıflığı doğumundan itibaren çok uzun bir süre boyunca kendisinden daha büyüklerin korunmasına, kendisini beslemelerine ihtiyaç duyması belki de – aynı zamanda - en büyük avantajıdır. Çünkü böylece çok uzun zamanlarda kazanılmış bilgi ve becerileri öğrenme şansı olmaktadır. Üstelik bunu yaparken diğer canlılara göre daha güvendedir. Harari'nin (2015: 23) deyişle insanlar anne karnından bir ocaktan çıkan erimiş bir cam gibi çıkarlar ve şaşırtıcı oranda şekillendirilebilirler. Fakat bu yaklaşımdan Locke'un *Eğitim Üzerine Düşünceler* (2004) kitabında tanımladığı *tabula rasa* yani insan zihninin boş bir levha gibi olduğu ve bütün

²³ Çalışmada aksi belirtilmedikçe, söz edilen hayvanlar ve bitkiler evcilleştirilmemiş ya da ıslah edilmemiş türleri ve/veya türün ilk üyelerini betimlemektedir.

sezgi ve dürtülerden azade ele alınması ve eğitimin bu şekilde verilmesi gerektiği gibi bir düşünceye varılmamalıdır. Burada eğitimden çok eğitimci kişi(ler) ya da kurum ve bunların gelecek perspektifleri üzerinde durmak gerekir. Harari'nin bu yaklaşımı “nasıl yetiştirilirse öyle olurlar” minvalinde bir gelecek öngörüsüdür.

*Homo Erectus*un algılama, öğrenme, uyum sağlama, geliştirme ve yeniden uyum sağlama dönüşümü binlerce yıl devam etmiştir. Kendini keşfetmiş, etrafını keşfetmiş, kendi türünü keşfetmiş yetmemiş ara ara göçler ile yeni yerler, yeni tür keşfetmiş, kimi zaman uyum sağlamış, sağlayamadığında ya yeniden göç etmiş ya da yok olmuş ama gelişmesi/geliştirmesi sürekli devam etmiştir. Bu gelişme/geliştirme sürecinde yeni aletler geliştirdiği gibi yeni bir yaşam şekli de geliştirmiş. Bu yeni yaşamda; paylaşma, çocuk ve yaşlı bakımı (Harari, 2015: 23-27), ortak karar alma ve hareket etme gibi komün özellikleri (Morgan, 1994), sanatsal yapıtlar, dil ve iletişim becerilerinde gelişim ve beyin büyüklüğünde gelişim gibi kültürel ve biyolojik (Reichholf, 2014: 98-99; Leakey, 1998: 111-128 ve 129-147) evrimler birbirini takip etmiştir. 150-200.000 yıl öncesine gelinceye değin bu gelişim ve değişimler artarak devam etmiş ve biyolojik evrimle de birleşerek modern insanın atası kabul edilen *Sapiens*in ortaya çıkma koşullarını sağlamıştır. Modern insanın atası bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Antropolojik ya da insanlık tarihi üzerine yapılan çalışmalar genel olarak insan söylemini kapsayıcı bir kavram olarak ele alır ve ilk *Hominid*lere değin geri giderek bunları insangiller olarak tanımlarlar (Faulkner, 2012; Ponting, 2000). Tez kapsamında insangiller kavramı kabul edilmekle beraber “insan” sözcüğünün günümüzün modern insanının atası kabul edilen ve “düşünen insan” olarak tanımlanan *Homo Sapiens*ten başlayarak kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir. *Sapiens*in aynı zamanda insan türünün doğa içinde ve türdeşlerinden farklı olarak doğa karşısındaki evrimin ilk halkası ya da ürünü olduğu düşünülebilir. *Sapiense* giden yolda *Hominid*lerin farklılıklarına yol açan temel özellik üzerinde varılamayan görüş birliği

Sapiens için bir istisna taşımaktadır. Bu farklılık daha büyük ve gelişkin beyin ve buna paralel olarak gelişen dil ve üstün iletişim becerisi olabilir. Bu becerileri ile yaklaşık 70.000 yıl önce Afrika'dan çıkarak gezegenin her yerine yayılmıştır. Buna atalarından kalan alet yapma, alet kullanma, avcılık, toplayıcılık bilgileri ve uyum sağlama yetenekleri de eklendiğinde gittikleri her yere kısa sürede uyum sağlayarak yerleşebilmişlerdir.

*Homo Sapiens*i diğer aile üyelerinden (*Homo Neanderthalensis*, *Homo Erectus* gibi) farklı kılan temel özellik biyolojik evrim ile kazandığı zihinsel ve iletişimsel becerileri sayesinde çok daha hızlı uyum sağlaması ve bunu yeni nesillere aktarması olmuştur. Bu süreçte rakip aile üyelerini kovarak, öldürerek ya da cinsel ilişkiyle üreyip karışarak (Harari, 2015: 29) – üç seçeneği de destekleyen veriler var - tarih sahnesinde türünün yaşayan tek üyesi olarak kalmayı başarmıştır. Bu başarı *Sapiens*i bu süreçte üstün kılmış ve yaşarkalmasını sağlamıştır. Harari'nin belirttiği üzere;

*Hominid*lerdeki... değişimler, yeni teknolojilerin icadı ve yabani ortamlardaki yerleşimler genetik mutasyonlar ve çevresel baskılar sebebiyle oldu. Bu yüzden... bu adımları atması yüz binlerce yıl sürdü. İki milyon yıl önce genetik mutasyonlar *Homo Erectus* adı verilen yeni/daha gelişmiş bir insan türünün ortaya çıkışını sağladı. Bu türün tarih sahnesine çıkışı taş alet teknolojisiyle eş zamanlıydı ki, bu da şu anda bu türün tanımlayıcı özelliği olarak bilinmektedir. *Homo Erectus* diğer başka genetik farklılıklar geçirmediği, taştan yapılma aletleri aynı kaldı. Tam iki milyon yıl boyunca! (Harari, 2015: 46).

*Sapiens*in sahip olduğu özellikler bu tür bir sürece ihtiyaç duymamasını sağlamıştır. Başka bir deyişle bu sürece gerek kalmamıştır, çünkü *Sapiens*e gelinceye dek evrim Wilson'ın "otokataliz model" olarak ifade ettiği bir duruma denk düşmektedir. Wilson, otokataliz modeli bir tetikleyici olarak tanımlamıştır ve ona göre süreç bir kere başladığında artık kendi kendini sürdürür (Wilson, 2000: 568). Dolayısıyla süreç kendi kendini geliştirerek var eder. Söz konu durum *Sapiens* ile başlayan süreç içinde söz konusudur. Bu hızlı değişim ve uyum komünlerin yapısı, komün içi ve dışı ilişkiler ve sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal yapılar içinde geçerli olmaya devam edecektir.

1.2.1. İlk İnsandan Feodal Topluma: Doğa Anlayışı

İlk olarak 150-200.000 yıl önce ortaya çıkan *Sapiens*²⁴ doğa ilişkisi çok uzun bir süre kendinden önceki *Homo* üyelerine oranla daha iyi olsa da konumsal olarak diğer türlerden çok da farklı değildir. Avcı ve toplayıcılıkta *Erectus*tan daha gelişkin olmasına karşın av olma özelliği de devam etmektedir. Ancak Faulkner'in (2014: 25) belirttiği üzere *Sapiens* diğer insangiller dâhil tüm hayvanlardan görece farklılaşmış bunun sonucunda da biyoloji onu sınırlayamamıştır. Burada yine Winson'ın otokatalizinin devreye girdiği söylenebilir. Dil ve zihin gelişimi ilerlemiş bu da belirli toplumsal örgütlenme modellerini ortaya çıkarmasında yardımcı olduğu kadar kültürel bir gelişim de sağlamıştır. Karşılaştığı engeller üzerinde düşünerek, hakkında konuşarak, birlikte çalışarak neredeyse her yerde yaşamaya uyum gösterebilmiştir. Böylece gezegenin dört bir yanına yayılıp buralarda yeni yaşamlar ve sonrasında da yerleşimler kurabilmiştir. Bunun sonucunda da kültürel evrim biyolojik evrimin önüne geçmiş ve değişimin hızı katlanarak artmıştır.

1.2.1.1. Metabolik İlişki ve İnorganik Beden Dönemi: Komün Yaşamı ve Doğaya Uyum

Modern toplum ve onun hiyerarşik, sınıflı yapısının doğa ile kurduğu sorunlu ilişki için kullanılabilecek en basit ve en yerinde metafor “freni patlamış kamyonun yokuş aşağı gitmesi”dir. Ancak söz konusu doğa olunca “tehlikede olan sadece kamyon ve şoförü” olmaz. Bunun anlamlandırılması için kamyonun iş çıkışı metrobüs bekleyen insanların üzerine gitmesini düşünmek gerekir. Tek fark sebep-sonuç bağlamında ortaya çıkacak durumun (bir şoförün onlarca işçinin ölümüne sebep olması) çok yüksek katlarının söz konusu olmasıdır. Buna rağmen suyun, toprağın, havanın kirletilmesinden, ormanların yok edilmesinden, ekosistemin devamlılığını sağlayan flora ve faunanın kıyımından özetle doğanın sistematik ve planlı talanından vazgeçilmemekte ve bunun insan türünün yaşarkalması için gerekli ve olağan bir durum

²⁴ Bundan sonra, *Sapiens* yerine “insan” sözcüğü kullanılmıştır.

olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Oysa bu süreç sadece belirli bir kesimin çıkarına olmasına karşın bir yanda Althusser'in (2015) DİA olarak literatüre kattığı "Devletin İdeolojik Aygıtları"yla, bir yandan Montesquieu'nun (1998) sosyal kurumların işlevinde belirttiği gibi insanı değiştirip dönüştürme becerisiyle ya da Fromm'ın (1973: 43) ifadesiyle sosyal kurumların insanı biçimlendirmesi ile toplumun tamamının bu kurguya inanması sağlanmaya çalışılmaktadır. Tüm bu çabalar, insanın en değerli varlık ve insan dışındaki tüm varlıkların (canlı cansız fark etmeksizin) insan için yaratılmış ve onun refahı için kullanılabilir, tüketilebilir gerekirse yok edilebilecek metalar olduğu fikrinin tüm insanlığa yerleşmesi, bir ön kabul olarak alınması içindir. Benzer bir durum devletler içinde geçerlidir²⁵. Devletsiz bir toplumun var olamayacağı üzerinde neredeyse bir görüş birliği sağlanmıştır. Oysa devletin varlığı 5-6.000 yılı geçmez. Başka bir ifade ile *Sapiens*in ortaya çıkış sürecinin %2-3'lük süreci dışında devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Her ne kadar farklı konular gibi görünse de insan-doğa ilişkisinin onarımı, modern toplum eleştirisi kadar ekonomi-politik ve bunun sürekliliğinin teminatı halini alan mevcut devlet yapılarını da eleştirmeyi zorunlu kılar. 20. yy.'ın son çeyreğinden başlayarak hayatın her alanının "küreselleşme, yerelleşme, etnisite, cinsiyet gibi" kavramlar ile belirginleştirme adı altında bölümlenmesi ve bu yaklaşımın bütünsel bir çözümü erteleme aracına dönüşmesi sosyal yaşam ve bu yaşamın ürünü olan kurumlar arasındaki etkileşimin giderek önemsiz ayrıntılar olarak görülmesine sebep olmuştur. Fromm'ın (1973: 43) vurguladığı toplum ve kurumlar arasındaki etkileşim daha iyi anlaşılır ise yaşamın diyalektik akışı içinde kalıcı bir çözüm üretmek mümkün olacaktır. Bunun için ezeli ve ebedi olarak sunulan bu durum ve yapıların tarihin akışı içinde öncesi, ortaya çıkışı ve gelişmesi üzerinde durmanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

²⁵ Devletin doğal bir varlık mı yoksa yapay bir oluşum mu olduğu ve nasıl ortaya çıktığı yönündeki tartışmalara temel oluşturmaları bakımından aşağıdaki çalışmalar incelenebilir: Doğal bir varlık olduğu yönündeki görüşler için; Platon (2005), İbn Haldun (2015), Farabi (2017) gibi çalışmalarına bakılabilir. Yapay bir oluşum olduğu yönündeki görüşler için ise; Locke (2012), Hobbes (2014), Rousseau (2014), Engels (2012) gibi çalışmalara bakılabilir.

1.2.1.1.1. Komün ve Komün Yaşamı

Komün ve komün hayatı üzerine yapılan çalışmaların geneli bu tür toplulukları yabanıl, ilkel bazen de kantarın topuzunu kaçıran vahşi olarak tanımlarlar. İlkelden kasıt; ilk durumunda kalmış olan, gelişmesinin başında bulunan, iptidai, primitif; eğitimsiz, kültürsüz, görgüsüzdür. En iyi ihtimalle, kültürel evrimin alt basamaklarında bulunan, doğaya büyük ölçüde bağlı olan, geleneklerle göreneklerin oluşturduğu bir düzen içinde yaşamını sürdüren ve tarihöncesi insaninkine benzer kültürel ve toplumsal bir yapıda varlığını yönlendiren birey (TDK, 2016; Oxford Dictionary, 2016) olarak tanımlanır. Modernin karşıtı olarak da kullanılan bu yaftalar 21. yy.'ın ürünü gibi görülebilir, oysa bu yaklaşımın başka bir deyişle modern ile ilkelin tanımı döneme göre değişse de asıl mesele çağın üst sınıfının istekleriyle örtüşmemesinden kaynaklıdır. Mademki amaçlananın karşıtı bir organizasyon ve yaşam söz konusu ve inkâr edilemediği gibi müdahale de edilemiyor (demokrasi götürülemiyor mesela) o zaman en iyi yöntem onu irrasyonel (us/akıl dışı) ya da vahşi olarak tanımlamak, etiketlemektir. Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biri olarak M.Ö. 65-68 yılları arasında yaşamış Romalı Şair Quintus Horatius Flaccus durumu şöyle tasvir eder:

Dil bilmez, sessiz ve insan onurundan yoksun sürelerdi, yaratıldığında ilk topraklar (kaba) hayvanlar gibiydiler. Topladıkları meşe palamutları için, barındıkları inleri için pençeleri ve yumruklarıyla, sonraları sopalarla en sonra da silahlarla dövüşür dururlardı. Sesleri, düşünceleri işaret edecek sözcükleri ve adları kullanmayı öğreninceye dek, böyle sürdü bu. Bundan sonra ise, savaştan kaçındılar; surlarla çevrili kentler kurdular, yasalar yaptılar, hırsız olmasın, haydut olmasın zina olmasın diye... (Horace, 1863; Satire I. iii. 9).

Horace olarak da bilinen şairin modern ve ilkelden neyi ya da kimleri kast ettiği görülmektedir.

Lewis-Williams ve Dowson (1988: 201-245) “The Signs of All Times” adlı çalışmalarında anlamın kültüre bağlı olduğunu ifade ederler. Leakey ise aşağılama yerine empati önerircesine “Ait oldukları kültür dışında beklide bir anlam taşımayacak olan şifreli simgelerin önemini değerlendirebilmek için modern dinlerdeki benzer

öyküleri düşünmemiz yeterli. Elinde asa tutan ve ayakları dibinde bir kuzu bulunan adam imgesinin bir Hıristiyan için taşıdığı anlamı düşünün ve bunun, Hıristiyanlığın öyküsünü bilmeyenler için hiçbir anlam taşımayacağını da.” (Leakey, 1998: 113) hatırlatır. Leakey bu durumu anlayamamaya bağlar. Oysa anlayamama çaresizliği değil, ihtiyatlı olma gereğini yansıtır. “Bugün elimizde bulunan eski imgeler, eski bir öykünün parçalarıdır ve ne anlama geldiklerini bilmeyi çok istesek de, kavrayışımızın olası sınırlarını kabullenmek gerekecektir.”(Leakey,1998: 113). Leakey’in komün döneminden kalan sanat için kullandığı bu sözler aslında sanatında kopmaz parçası olan dönemin kültürü için yapılan yorumlar için de kullanılabilir. Aslında Leakey’in mazeret gibi görünen son ifadesi Hegel’in “her filozof çağının çocuğudur” (Hegel, 1953: 11) ifadesindeki sorumluluk almama ama istediği gibi yargılama yetkisi verir gibidir. Oysa ne gördüğü, bakanın kendisi ile de ilgilidir. Bulunulan konum, bakış açısı görünenden çok bakanın yorumlamasıyla anlamlandırılır. Daha açık bir ifade ile sınıfsaldır. Dolayısıyla komün yaşamının ilkel ya da yabancı olarak tanımlanması bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Komün ve komün yaşamı üzerinde bir değerlendirme yapmak, toplumun üretim ilişkileri ve bu ilişkinin niteliği üzerinde durmayı zorunlu kılar. Çünkü üretim tarzı ve üretim ilişkileri eninde sonunda toplumsal yaşamın olduğu kadar toplumsal yapının da bütün yönlerini ya doğrudan ya da dolaylı olarak şekillendiren en önemli belirleyici olmaktadır. Fakat bu etki tek yönlü bir etki değil diyalektik bir süreçtir. Başka bir ifade ile toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler (Marx, 1999: 109). Komün ve komün yaşamının irdelenmesi bu diyalektik ilişki unutulmuş yapıldığı takdirde tarihsel bağlarından ve neden-sonuç ilişkisinden kopuk dönemlerden başka bir anlam ifade etmeyeceği düşünülmektedir.

İlk insan toplulukları ve ortaya çıkışları hakkında kesin bilgilerden söz etmek mümkün olmasa da, elde edilen bilgiler ışında fikir yürütmek mümkündür. Eleştirel bir yöntem izleyen bu çalışma içinde, bu çözümlere değinmekle birlikte akademik hassasiyetler ve tam anlamıyla bilimsel yaklaşımlar kullanılmamasına karşın modern toplum öncesi komün yaşamlarını, gözlemler ve görüşmeler ile aktarmaya çalışmış kaynaklara da yer verilmiştir. Bu bağlamda özellikle 18 ve 19. yy.'da²⁶ yazılmış ve günümüze ulaşan ya da aktarılan kaynaklar kullanılarak en yakın çözümlene yapılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında özellikle son dönemlerde ortaya çıkan ve modern toplumdaki kaçışı merkezine alan yine komün olarak tanımlanabilecek sosyal yapılar bu bölümde incele dışı tutulmuştur. Çünkü komünler arası ilişkiler ve toplumsal ilişkilerin kurulduğunda komün dışı ilişkilerin eşitsizliği (ekonomik, teknolojik, sosyal ilişkilerdeki eşitsizlikler gibi) komünün gelişimini ve yapısını olumsuz etkileyecektir. Bunun yanında bu durumun seçim temelinde gerçekleşmesi uzun vade de komünün sönümlenmesine yol açacaktır ki, modern komün denemelerinde bunun birçok örneğini gözlemlemek mümkündür (Gürkan, 2015). Bu nedenle ilk komünlerin²⁷ özellikleri ve toplumsal yapıları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki tıpkı alet ve araçlar gibi kavramlarda ihtiyaçtan doğar. Bu ihtiyaç, olmuş, olan ve/veya olabilecek olay ya da durumları tanımlama gerekliliğinden doğar. Dolayısıyla komün içinde aynı durum söz konusudur. Komün sözcüğünün 11-12. yy. metinlerinde kullanıldığı görülmektedir (Petit-Dutaillis, 1970: 20-27 akt. Hamamcı, 1981: 85). Derebeylerinin korumaları altında, satın alınan (Ellul, 1979: 199 akt. Hamamcı, 1981: 88) ve mevcut kentin çeperinde bulunan topraklarda belediye kurumlarıyla kendi kendini yöneten şehirleri ve Rönesans'a kadar ayakta kalmayı başarmış kent devletlerini tanımlamada kullanılmışsa (www.britannica.com) da

²⁶ Öncelikli olarak 18. ve 19. yy.'da yazılmış ve günümüze ulaşmış eserlerin tercih edilmesi, bu dönemde birincil toplum yapılarının henüz kendi kültürlerinde gözlemlenme şansının olmasından ve egemen bilim görüşünün bugüne oranla görece daha özgür olmasından kaynaklanmaktadır.

²⁷ Aksi belirtilmedikçe, bu çalışmada kullanılan komün kavramı ilk toplulukların kurduğu komünleri ifade etmektedir.

yaygın kullanımı 1789 Fransız Devrimi'nden sonra ülkede ortaya çıkan özgür şehir ve şehirlilerin kurduğu yapılar (<http://www.etymonline.com>) ve 1871 özellikle Paris Komünü'nden sonra olmuştur (Oxford Dictionary, 2016). Sonrasında komün özelliklerinden de yola çıkılarak ilk toplumsal yapıların da komün olarak tanımlanabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle bir topluluğun komün olarak tanımlanması için belirli ilişki şekillerini barındırması ve belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda ilk komün örneklerinin yapısı ve özelliklerini belirtmek yerinde olacaktır.

Komün en basit ifade ile beraber çalışıp geliri paylaşan (TDK,2016), ortak mülkiyet ve paylaşımı da içeren (Oxford Dictionary, 2016) kolektif topluluklar olarak tanımlanabilir²⁸. Toplumsal evrimin ilk ve en uzun aşaması olan bu tarihsel aşamada sürüden topluluğa geçiş deneysel bilginin yavaş yavaş birikip çoğalması yoluyla ve kendi çabaları ile gerçekleşmiştir (Morgan, 1994: 61)²⁹. Burada kendi çabaları söylemi doğa koşullarını dışarıda bırakacak şekilde anlaşılmalıdır. Bu ifade daha çok

²⁸ Marx ve Engels Alman İdeolojisi'nde ortaklaşılığı "gemeinschaft" olarak tanımlamıştır (Marx ve Engels, 2004: 72). Ancak Gemeinschaft kavramının Tönnies'in (1944) tanımlaması sonrası cemaat olarak yerleşmiştir. Ortaklaşılığın komünün temel özelliklerinden biri olması konu hakkında yeterli araştırma yapmaması durumunda yanlış anlamaya yol açarak komünün cemaat olarak tanımlanmasına yol açabilmektedir. Bu yanlış düşülmesinin bir diğer nedeni Tönnies'in cemaatin oluşumunu bağladığı üç durumdur. Tönnies'e göre cemaat üç ilişki şekli ile ortaya çıkar: "1. Ana ile çocuğu arasındaki ilişki; 2. Cinsiyet mefhumuna bağlı olarak kadın ile erkek arasındaki ilişki; 3. Hiç değilse aynı analık damarlarında kaynayan kanın devamı olmak üzere kardeşler arası ilişki" (Tönnies, 1944: 717). Oysa komünün oluşması için bu üç ilişkinin olması şart değildir. Dolayısıyla cemaat olarak tanımlanan gemeinschaft ile komün aynı toplumsallıkları karşılamaz. Bununla beraber Marx ve Engels'in ortaklaşılık olarak tanımladıkları birlik değil birliktelik durumudur. Marx ve Engels'in ifadeleri şu şekildedir: "Kişisel güçlerin (ilişkilerin) işbölümü yoluyla nesnel güçler haline dönüşmesi, bu engel, tasarımların kafadan çıkarılıp atılmasıyla ortadan kalkmaz, ama yalnızca bireyler bu nesnel güçleri yeniden egemenlikleri altına alırsa ve işbölümünü ortadan kaldırırlarsa o da ortadan kalkar. Bu ortaklaşılık (gemeinschaft) olmadan mümkün değildir. Ancak (başkaları ile) ortaklaşılık halindedir ki, her birey kendi yetilerini her doğrultuda geliştirmek çarelerine sahip olur; kişisel özgürlük, yalnız ortaklaşılık içinde olanaklıdır" (Marx ve Engels, 2004: 72).

²⁹ Komün yapısı ve ilişkileri kapsamında Lewis Henry Morgan'ın *Eski Toplum* çalışması önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bunun en önemli nedeni 1818 yılında doğan ve hukuk eğitimi alan Morgan'ın Kızılderililerin maruz kaldığı kıyımın etkilenerek onları savunması ve sonrasında da 1847 yılında Seneca Kabilesine oğul olarak kabul edilecek kadar bu toplumla ilişki kurabilmesidir. İlk topluluklara ve sonrasında da toplumlara canlı birer örnek teşkil eden bu kabileler arasında otuz yılı aşkın süre devam eden araştırmalar, görüşmeler ve incelemeler de bulunmuş olmalıdır (Oskay, 1994: 14). Bu durum Morgan'ın çalışmasını temel kaynaklardan biri yapmaktadır. 1877-1878 yıllarında yayımlanan çalışmaya sonraki yıllarda birçok eleştiri getirilmiştir. Dolayısıyla bu eleştiriler de dikkate alınarak çalışma içinde kullanılmıştır.

Maga'nın da belirttiği diğer canlılar ve doğayla iç içe (Maga, 1999: 50) şeklinde anlaşılmalıdır. Morgan'ın her ne kadar komünal yaşam örnekleri verse de zihinsel anlamda insan merkezli bir tavır takındığı, dolayısıyla toplumsal gelişim açısından doğanın etkisini kabul etmekle beraber insanın evrimi konusunda benzer bir yaklaşım sergilediği söylenemez. Bunda dönemin insan merkezli düşünce yapısının da etkili olduğu söylenebilir.

Toplumsal yapının oluşması uzun zaman almıştır. Bunun için süreler halinde bir arada bulunan *Homo Erectus*un evrimleşerek *Sapiense* dönüşmesi ve süreden topluluğa dönüşmesi için binlerce yıl gerekmiştir. Bu toplumsal evrim aşamaları Morgan'a göre yedi aşamada gerçekleşmiştir (Morgan, 1994: 62-64). Bu aşamalar özetle şu şekilde ifade edilebilir:

- I. Varlık sürdürme; az çok buluşlar ve keşiflerle bağlantılı olan büyük zaman aralıkları ile ortaya çıkmış bulunan bir dizi sanatlar aracılığı ile geliştirilebilmiştir.
- II. Yönetim (hükümet etme); fikrinin çekirdeğine, ilk kez yabanılık (ilk topluluklar) döneminde soy örgütlenmesinde rastlanmaktadır; buradan itibaren bu kurumun gitgide gelişkinleşen biçimleri aracılığı ile siyasal toplumun kuruluşuna ulaşılmıştır.
- III. Dil; insanın konuşması... en basit en kaba ifade biçimlerinden başlayarak gelişmiştir.
- IV. Aile; bu kurumun kan yakınlığı (akrabalık/*consanguinity*) ve evlenmeyle oluşan yakınlık (hısımlık/*affinity*) sistemleri ve evlenmeye ilişkin görenekler aracılığı ile ardı ardına birkaç biçim değişikliği geçirmiştir.
- V. Din; dinsel fikir ve düşüncelerin gelişmesi öylesine kendine özgü güçlükleri olan bir sorundur ki, bu konuda doyurucu bir açıklama hiçbir zaman yapılamayacağına benzemektedir.
- VI. Ev içi yaşam ve mimarlık; aile biçimi ve ev içi yaşam mimari ile bağlantılıdır.

VII. Mülkiyet; fikri insan düşüncesinde çok yavaş ortaya çıkmış... insanın, uygarlığa geçişini geciktiren engelleri aşmasına yol açmakla kalmamış, ülke-toprağı ve mülkiyete dayalı siyasal toplumun kuruluşunda da rol oynamıştır.

Morgan'ın (1994: 61-77) öngördüğü toplumsal evrim yabanıl dönem, barbar dönem ve uygar dönem olmak üzere üç aşamalıdır. Bu aşamalarda kendi içlerinde eski, orta ve son olmak üzere (aşağı yabanıllık dönemi, orta yabanıllık dönemi, yukarı yabanıllık dönemi gibi) üç ayrı döneme ayrılmaktadır. Başka bir deyişle Morgan insanlığın toplumsal ve kültürel evrimi dokuz döneme ayırmıştır³⁰. Görece lineer bir tarih anlayışı benimsenmiş gibi görünse de çalışması içinde ve diğer çalışmalarında yaptığı açıklamalarla Morgan'ın diyalektik bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Bu durumun birey ve topluluk, birey ve kültür, topluluk ve kültür ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi ve özne yaklaşımı (öznenin kim ya da ne olduğu) bakımından önemli olduğu açıktır. Morgan'ın çalışması 20. yy.'da çokça eleştirilmiş olmasına karşın eleştirilerin karşıt argümanı yapısal değil yöntemselidir. Malinowski'nin eleştirileri bu noktada merkezi bir durum teşkil eder. Çünkü Malinowski'nin eleştirileri de sonrasında yapılan eleştirilerin temel argümanları da aynıdır. Malinowski'nin temel eleştirisi toplumsal yapı ve bunun kültür ile ilişkisinin kuruluşu üzerinden kurulur. Bunu yaparken özellikle Morgan'ın mülkiyet karşıtı söylemlerini hedef alır. Ona göre kültürün işleyişi gelişiminden daha önemlidir (Malinowski,1998). Morgan'a yapılan bir diğer eleştiri ise artık genel geçer hale gelmiş olan terminoloji üzerinden eleştirerek teorisinin eskimişliği üzerinedir. Bu bağlamda Morgan'ın kullandığı vahşi (yabanıl) ve barbar kavramlarının doğru kavramlar olduğu düşünülmemekle beraber Şenel'in de ifade ettiği üzere modern toplumdaki anlamlarını ifade etmemektedir. Morgan, “yabanıl (vahşi) toplum” ile üretime geçmemiş toplumları; barbar ile de kaba, uygarlık ürünlerini yakıp yıkıcı anlamında kullanmıştır. Başka bir deyişle modern toplum içinde kullanılan ve aşağılama

³⁰ Çalışmada Morgan'ın “Yabanıl Dönem” ve “Barbar Dönem” olarak tanımladığı dönemlerin önemli bir kısmında toplumsal yaşam komünler şeklinde örgütlendiğinden önemli bir farklılık ya da vurgu gerekeceği sürece yazarın tasniflendirmelerine değinilmemiştir.

anlamında kullanılmamıştır. Yine uygar sözcüğünü bir övgü niteliğinde kullanmamıştır. Morgan bu kavramla insanlığın toplumsal ve kültürel evriminin aşamalarını (teknolojik ölçütler kullanarak) göstermek istemiştir (Şenel, 2006: 134-135). Morgan'a yöneltilen eleştirilerin önemli bir bölümü aslında öyle olmamasına karşın Marksist olarak tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Morgan'ın toplumsal dönüşümü teknoloji ve dolaylı olarak üretim ilişkileri üzerinden kurması ve bunun kültür ile de uyumlu olduğunu göstermesi (Morgan, 1994) eleştirilerin merkezini oluşturmaktadır. Tüm bu eleştirilere rağmen farklı ifadelerle de olsa Morgan'ın sınıflandırması halen kullanılmaktadır. Örneğin, toplumsal evrimi "ilkel topluluklar" ve "uygar toplum" olarak ikili sınıflandırmalar yapılsa da altında üçlü sınıflandırma belirgin şekilde görülür. Özellikle ilkel topluluk kavramı içinde yaşam biçimleri birbirilerinden oldukça farklı iki topluluk, sırf toplumsal yapılarından dolayı aynı çuvala sokulmuştur (Şenel, 2006: 136). Engels de Morgan'ın çalışmasının bir yandan inkâr edilirken diğer yandan kullanılmasını Almanya'da profesyonel iktisatçıların Kapital'den söz etmemek için direnmelerine rağmen ondan kopya çeklerine benzetir (Engels, 2012: 230). Ancak Morgan'ın çalışmasının tarihsel yaklaşımının (lineer tarih anlayışı) ve toplumları aynı görmesi bakımından eksik olduğunu da belirtmek gerekir. Morgan'ın toplumsal değişimin ve bu değişimde geçilen evrelerin bütün toplumlarda aynı gerçekleştiği ve/veya gerçekleşeceği yönündeki yaklaşımı (Morgan, 1994) da toplumların yapısal farklılıkları olduğu savıyla eleştirilebilir. Ancak aynı durum içinde olmaları durumunda yani aynı koşullarda benzer bir durumun olmayacağını söylemek de eleştirinin kendisi kadar güçlü bir durumdur. Bu eleştirilerin ne kadar yerinde olduğu bir yana modern toplum içinde ve deneyimlerden çok yorumdan kaynaklandığı ve aynı yorumlamaların devleti tarihsiz, insanı her şeyin üstünde, doğayı boyun eğdirilmesi gereken bir düşman olarak tanımladığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla, Morgan'ın kullandığı kavramların mevcut anlamlarından kaynaklı uygun olmadığı ve toplumsal farklılıkları yeterince

vurgulamadığı üzerinden eleştirmek ile yok saymak aynı anlama gelmemelidir. Bu nedenle de toplumun kurulumu ve ilişki ağları ve bunların kurulumu üzerine yazdıklarının değerini de vermek gerekir.

Komünün oluşum aşamaları üzerinde farklı düşünceler olsa da örgütlenmedeki temel birimin soy³¹ (*gens*) olduğu (Morgan, 1994: 64; Faulkner, 2012: 36-37) kabul edilmektedir. Fakat bu soy vurgusu modern toplumun erkek merkezli, muhafazakâr yaklaşımdan farklı olarak anahandır³². Bu anahanlık, kadın-erkek eşitsizliğinin yarattığı sosyal katmanların oluşmamış olması temelinde eşitlikçidir (Hassan, 1984: 158, Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 39). Komünün bu eşitlikçi yapısı sadece kadın-erkek arasında değildir³³, komünün bütün üyeleri arasında da geçerlidir. Örneğin herhangi bir konuda bir karar alınacak ise karar alma sürecinde etkinlik üyelerin gerçek işbirliğine katılmalarına ama bu katılmanın bireylerin kişisel düşüncelerini, duygularını ifade etmelerini engellemeyecek şekilde gerçekleştirilmiştir (Morgan, 1994: 116). Şenel de bu eşitlik durumuna vurgu yapar ve eşitsizliğin oluşmasına sebep olacak bir üretimin olmamasına dayandırır (Şenel, 2006: 137).

Bir diğer kabul gören görüş ise soy örgütlenmesini dışarıda bırakmamakla beraber, komünün oluşum aşamasını insanların birbirilerine ihtiyaç duymalarından kaynaklandığı yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre insanların yaşarkalmak için gerekli varoluş olanaklarını tek başlarına elde etmeleri üretim güçlerinin düşük düzeyi nedeniyle mümkün değildi. İnsanlar beraber yaşamak ve çalışmak zorundaydılar ve bu

³¹ Morgan soy ile bir arada yaşayan topluluğu ifade eder. Soya dışarıdan da katılımın mümkünlüğü, soyun işlev ve yapısı ele alındığında soydan kastın komün olduğu görülmektedir. Buna karşın Morgan'dan yapılan alıntılarda yazarın tanımlanması kullanılmaya devam edilmiş ancak diğer yerlerde komün sözcüğünün daha uygun ve doğru bir tanımlama olduğu düşünülmüştür.

³² Anahan terimi Ümit Hassan'ın "anahanlık" tanımı çerçevesinde kullanılmıştır. Ümit Hassan, bilinçli bir biçimde "anaerkillik" kavramını kullanmaz ve "anahanlık" der. Çünkü anaerkilliğin, kavramsal açıdan bir erk teşkil ettiğini belirtir ve yeniden adlandırmayla kullandığı anahanlık döneminin eşitlikçi yönüne vurgu yapar (Hassan, 1984: 157-166).

³³ Maria Mies ve Claudia von Werlhof, kadın-erkek eşitsizliğinin kökenini erkek avcı mitini yeniden yorumlamakta ve günümüzde devam eden doğrudan şiddet biçimlerini de bu yoruma dayandırmaktadır. Buna göre avcı erkeğin elde ettiği iktidar salt bir koruyuculuk ve fiziksel üstünlük kazanımı değildir. Avcı erkek, hayvanları öldürebiliyorsa, bunu diğer kabilelerin erkekleri ve kendi kadınları üzerinde kullanabileceğini keşfettiğinde, iktidarını da kurmuş olur (Mies, 2014:101-150; Werlhof, 2014:151-176).

ortaklaşa çalışma da üretim araçlarının ve emeğin ürünlerinin ortaklaşa mülkiyetine yol açıyordu. İnsanların özel mülkiyeti, insanın insan tarafından sömürülmesi ve sınıflar yönünde hiç bir düşünce söz konusu değildi (Diakov ve Kovalev, 2014: 11). Engels (2012: 35) bu ortak eylem ve birleşik güce tüm bunları saydıktan sonra bireyin (tek insanın) savunma yeteneğindeki yetersizliği de eklemek gerektiğini belirtir. Tüm bu zorunluluklar ile komün de doğal olarak, üretim ilişkileri, başta toprak olmak üzere, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanmaktadır.

Komünler her ne kadar soy ve yaşarkalma temelinde bir araya gelmişse de dışarıdan katılımlara da açıktır (Morgan, 1994: 160). Buna karşın komünlerin ortalama nüfusu, tarımın (ilk dönem için *horticulture*³⁴ yani bahçe tarımı kast edilmektedir) etkin bir besin sağlayıcı unsur olduğu sürece değin, 30-40 dolaylarında olmuştur (Ponting, 2000: 18; Faulkner, 2012: 24). Ancak bu grupların yalnız olduğu anlamına gelmez. Kendileri gibi sekiz ile on komün [Morgan (1994: 150-179) bu sayının bazen daha fazla olabileceğini belirtir] ile doğrudan ilişki içindedirler (Faulkner, 2012: 24). Komünün üye sayısının görece az olması avcı-toplayıcı ve nekrofaji³⁵ bir topluluk için hayati bir önem taşır. Bu durum her şeyden önce yerleşik olmayan ve sürekli hareket halindeki komüne önemli bir mobilizasyon yeteneği sağlar. Bu mobilizasyonun doğa ve yaşarkalmak için sağladığı avantajlar bir yana komün yapısı içinde oldukça uygundur. Öncelikle sürekli hareket halinde olunması gereksinim duyulan eşya sayısını oldukça azaltır, çünkü çok eşya çok yük demektir. Bu da mülkiyet ve mülkiyet üzerinden üstünlüğü yok ettiği gibi varsıl ve yoksul gibi kavramlar ve bunlar arasında oluşabilecek bağımlılık ve çıkar ilişkilerini ortadan kaldırmaktadır. Sürekli hareket halinde olma aynı zamanda tükettiğinden fazlasına sahip olmayı anlamsız kılar ki bu da birikim yapamama

³⁴ Bahçe tarımı anlamında kullanılan *horticulture* terimi Latince'deki *hortus* (kapatılmış avlu) sözcüğünden türetilmiştir.

³⁵ Nekrofaji ya da leşçilik bir etobur beslenme çeşidi olarak tanımlansa da insansuların beslenme biçimleri içinde kullanılabilir. Nekrofaji kendisi veya sürü üyeleri tarafından değil, ölmüş ya da başkası tarafından öldürülmüş cesetlerle beslenme şeklidir. Bu durum ölü hayvan artıklarının doğal döngüye katılımını sağlayarak ekosistem açısından olumlu bir işlev olarak tanımlanabilir.

anlamına gelir. Bu tür bir beslenmenin yani taze ve yerinde beslenmenin komüne kazandırdığı dinçlik komün nüfusunun sınırlı tutulmasıyla da doğrudan ilintilidir. Nüfusun az olması ortak karar alımını doğrudan katılım ile sağlarken hem hızlandırmakta hem kolaylaştırmakta hem de daha adil ve eşit bir yapıya büründürmektedir. Bu eşitliğin önemi kendi kendine yeten ve sürekli yaşarkalmalarını sağlayacak besinler bulabilen 30-40 kişilik bir komün için anlamsız görülebilir ancak ilişkide buldukları diğer komünlerle kurdukları ilişkiler ve sonrasında bir araya gelmede (zorunlu birliktelikler gibi) ciddi bir temel sağlamaktadır. Bu yaklaşım önce soy ve komün içinde bir temsilci seçilmesi durumunda sonrasında da bu soyların bir araya gelmeleri ile kurulan fratri³⁶/klanın (sonrasında kabileler ve konfederasyonlar) karar alma mekanizmalarının da hiç kimseyi dışlamayan, eşitlik temelinde kurulmasını sağlamaktadır.

Komünleri oluşturan ilk topluluklar düşünüldüğünün aksine başıboş ya da üyelerinin keyfi olarak hareket ettikleri bir yapı değildir. Yaşanan günlük deneyimler, birlik olmanın yararlarının anlaşılmasını sağlayınca önce bir birlik oluşmakta; zamanla federal bir birleşmeye gitmektedir (Morgan, 1994: 220). Komün yaşamına geçişte gündelik deneyimden kaynaklansa da tüm üyelerinin faydasını temel almaktadır. Birlikte yaşamında bu temelde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Fakat bu birliktelik hiyerarşik değil aksine herkesin söz sahibi olduğu ve karar aşamalarına doğrudan katılım gösterebildiği eşitlikçi bir topluluktur. Diğer komünlerle iletişime girmek zorunda kaldıkları ve nüfus artışına bağlı yaşanan ayrılmalar gibi gerekliliklerin dayattığı belirli bir işleyişi olan kolektif yapılardır. Bu işleyişe komünün/komünlerin tüm üyeleri dâhil edilmiştir. Böylece komün üyeleri ve bunların bir araya gelmeleriyle oluşan fratri, kabile ve konfederasyonların işleyişi de komün yasalarına bağlanmıştır. Tüm süreçler komün üyelerinin doğrudan katıldığı ya da doğrudan seçtiği kişilerin

³⁶ Fratri: *İng. Phratry Alm. Phratric Fr. Phratric*: Kapalı bir yerleşim alanındaki klanların birleşerek oluşturdukları toplumsal birlik; *jens* ile *tribe* arasındaki aracı halka (Büyük Türkçe Sözlük, 2016).

katılımıyla gerçekleşen görece demokratik süreçlerdir. Bu sürecin nasıl işleyeceği ve sonuçlarına göre (olumlu/olumsuz) nasıl davranılacağı tüm üyelerin görüşleri doğrultusunda belirlenir. Morgan bu süreci ve bu sürecin ürünü olan soy yasalarını (*jus gentilicium*) on maddede açıklar. Aşağıda belirtilen bu maddelerin tamamı çalışma ile ilintili olmadığından bütün maddelere yer vermekle beraber sadece çalışma ile ilintili maddelerin açıklanması yeterli olacaktır³⁷.

- I. Barış reisini (*sachem*) ve savaş reisini seçmek; kabilelerde iki tür reis bulunmaktadır: birisi, barış zamanı işlerine bakan ve soy topluluğunun fratri ile olan ilişkilerinden sorumlu olan barış zamanı reisi Sachem; diğeri ise soy birimin savaş işlerine bakan, kişisel cesareti ve savaş yetenekleri önem taşıyan ve soyun kabile (tribe) ile ilişkili işlerinden sorumlu reisi (Morgan, 1994: 160-161). Güç dengelerinin bir kişi ve/veya soya bağlanması komünün ana soy çizgisinden dolayı mümkün değildir. Başka bir deyişle reisin oğlu annesinin soyundan sayıldığından başka bir soya üyedir, onun oğlu ise başka bir soya üye olacaktır. Böylece *sachemliğin* babadan oğla geçmesi önlenmektedir.
- II. Sachem ve reisleri gerektiğinde görevden alma hakkı; bu görevlere getirilen kişilerin görevde kalmaları iyi hareketlerine ve kendilerini görevden alma yetkisine sahip soy üyelerinin güvenlerinin sürmesine bağlıdır. Clastres'in (1991: 37) Güney Amerika yerlileri üzerine yaptığı araştırmasında durumu şu şekilde ifade eder: "...en çok çalışan kişi, şaşırtıcı görünse de liderdir".
- III. Soy içinde evlenme yükümlülüğü.
- IV. Ölen üyelerin mal varlığının verasetinde birlikte hak sahibi olmaları; komün yaşamı avcı-toplayı yaşamın tamamında yerleşik yaşamın ise (her

³⁷ Morgan'ın komün yapısını ifade ederken kullandığı yöntem özellikle Malinowski tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Malinowski'nin temel eleştirisi Morgan'ın kullandığı yöntem ve ortaya koyduğu komün özelliklerinin bütün toplumlar için geçerli olmadığı şeklindedir (Malinowski, 1998). Burada yapılmak istenen Morgan'dan alıntılanan örneğin genel geçer bir toplumsal durum olduğunu ortaya koyma çabası değildir. Başka bir deyişle bütün birincil toplumların bu tür bir dönüşüm geçirdiği savunulmamaktadır. Örnekle ortaya konmaya çalışılan asıl amaç egemen ideolojinin tanımının dışında toplumsal formasyonların bulunmuş olduğu ve bulunabileceğidir. Dolayısıyla bilimsel kanunlarla çevrelenmiş, korumaya alınmış ve bu doğrultuda tanımlanmış bir ideoloji tamamen yıkmak için bütün argümanlarını çürütmek gerekmez, kesin olarak tanımladığı kavramlardan birini bile çürütmek ideolojinin kesinliğinin bitmesi anlamına gelir. Bu nedenle Morgan'ın Kızılderili kabileleri üzerine yaptığı çalışma ortaya konmak istenen durum için yeterli verileri sunmuş bulunmaktadır.

bölgede aynı olmamakla beraber) önemli bir bölümünde tek yaşam şeklidir. Bu nedenle aynı yapı içinde bazı kültürel değişikliklerin yaşandığı bilinmektedir. Buna en iyi örneklerden biri veraset sisteminde yaşanmıştır. Komün yaşamında özellikle avcı-toplayıcı dönemde kişiye bağlı çok az şey bulunmaktadır. En değerli eşyaları da kişinin ölümü ile cesedi ile birlikte gömülmektedir. Yerleşik yaşam aşamasında ise mülkiyete konu olan mal varlığının soy üyeleri arasında dağıtılarak (Morgan, 1994: 165) birikim ve buna bağlı sınıflı bir yapının kurulması engellenmiştir.

- V. Yardımlaşma, savunma ve uğranılacak zararların giderilmesinde ortak yükümlülüklerin bulunması; komün içinde yardımlaşma esastır. Komünün oluşmasının temel ilke bu olsa da yardımlaşma temel de ortak mülkiyetin uygulandığının bir diğer göstergesidir. Bu durum bazen yeni evlenen/beraber yaşamayı tercih eden çiftlere bir ev yapmak ya da bulma yükümlülüğü (de la Vega, 1688: 107), bazen herhangi bir zararın tanziminden dolayı yoksulluğa düşen birine yardım (Herrera, 1726: 171) şeklinde ortaya çıkar. Bu ve buna benzer ihtiyaçlar bütün komün üyelerince herkes için olması gerektiği konusunda anlaşığı vazgeçilmez minimum (*irreducible minimum*) olarak tanımlanan haklardır (Radin, 1953: 105-107). Dolayısıyla komün yaşamı boyunca mülkiyet hakkı Morgan'ın (1994: 167) da belirttiği üzere sadece kullanım hakkıdır.
- VI. Üyelerin aynı adı taşıyabilme hakkı
- VII. Yabancıları “soy”a alma hakkı; soyun üye sayısının azalması ya da girişilen bir savaşta tutsak alınan kişilerin (isteğe bağlı olarak) soya dâhil edilmesi durumudur. Soy kurulunun izni ile yapılır ve soya alınan kişi alındığı andan itibaren soydaki herhangi bir üyenin haklarına sahip olur (Morgan, 1994: 171-173).
- VIII. Soy topluluğunda dinsel kuttörenler
- IX. Ortak mezarlık; bazı bölgelerde ölülerin yakıldığı, bazı bölgelerde de cesedin çürüyene kadar bekletildiği bilinmektedir. Gömme işleminin yapıldığı yerlerde mezar ayrımı yapmamakla beraber yerleşik yaşama geçişin ileri evrelerinde cesetlerin soy mezarlıklarına göre gömüldüğü de belirlenmiştir (Morgan,1994: 174-176). Bu farklılık aile bağının güçlenmesi ve ölüye saygı gibi okunabilirse de bir grup farklılığından söz

etmek de mümkündür. Çünkü yerleşik yaşam aynı yerde yaşayanları geçmiş bağı ile bağlar ve bu bağ üzerinden diğer topluluklardan farklılaştırır.

- X. Soy kurulu (*Council*); işleyişte temel bir işleve sahiptir. Örgütlenmenin en önemli kurulusudur. Soy kurulu hem bir yönetim aracı hem de soy, kabile ve konfederasyon topluluğu üzerinde bir üst otoritedir (Morgan, 1994: 176). Soyun ergin yaştaki erkek ve kadın bütün üyeleri soy kurulunun üyeleri olarak söz sahibidir (Morgan, 1994: 177). Soy kurulu bir yandan reisi denetleme yetkisine diğer yandan üst örgüt örgütlerin işleyişinde doğrudan söz sahibidir. Toplumsal yaşamın işleyişinde; dini temsilcileri (inanç koruyucular), reis/sachem seçme ve azletme, soya dışarıdan alımlarda, soy içinde ortaya çıkan sorunların çözümünde tek yetki sahibidir.

Bu işlevler ve özellikler soy örgütüne canlılık ve kişilik kazandırmakta ve üyelerin kişisel haklarını da güvenceye kavuşturmaktadır (Morgan, 1994: 160).

Komünün yapısı ve işleyişi Morgan'ın soylar dediği komünlerin nüfus kaynaklı (farklı bir nedende olabilir) çoğalmaları ve zorunlu ilişkilerin fazlaşması nedeniyle sachemler aracılığı ile gerçekleştiği için temsili bir durum olduğu düşünülebilir. Ancak soy kurulunun yapısı ve görevlerinde de görüldüğü gibi bu temsiliyetin tek kıstası soy kurulunu da oluşturan bütün soy üyelerine karşı görev ve sorumlulukların layıkıyla yerine getirilmesidir. Bu çoklu denetim komün içinde yöneten yönetilen ilişkisi temelinde kurulan hiyerarşik bir yapının kurulmasını engellemektedir. Clastres (1991: 27) *sachemin* (reis, şef) en çarpıcı özelliğinin, otoriteden hemen hemen bütünüyle yoksun oluşu olduğunun belirtildiğini ifade eder. Bu durumun yerleşik yaşamın önemli bir bölümü boyunca da geçerlidir. Toplumsal yapının bu şekilde var olmuş olması başka bir deyişle olabilme ihtimali modern toplum ve onun ideoloji çarkından geçen insanlar tarafından kabul edilmemekte olsa da bu olmadığı anlamına gelmez. Bu inanmama ya da bilmezlikten gelme çabaları dönemin egemen ideolojisi ile çatışmasından

kaynaklanmaktadır. Metanın egemenliğine güzellemeler düzülen bir dönemde sadece yaşarkalmaları için gereken araçlardan oluşan sınırlı sayıda eşya sahipliğinde bir yaşamın imkânsızlığının bu denli savunulması şaşkırtıcı olmasa gerektir. Yaşamı boyunca modern zengin bir toplumun sıradan bir üyesinin, arabalardan eve, tek kullanımlık bezlerden karton sütlere milyonlarca eşyası (Harari, 2015: 55) olması yönünde (kendi çıkarları doğrultusunda) çabalayan, bunun bir yaşam biçimi gibi sunulmasını sağlayan eğitim kurumları, (kamu-özel) sosyal yapılar, televizyon programları, filmler, reklamlar gibi zaman ve para gerektiren faaliyetler geliştirenlerin komün ya da bu yaşama benzer bir yaşamın ortaya çıkmasına (güçleri dâhilinde) engel olmaya çalışmaları anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü komün, tıpkı kendinden sonraki toplumların üretim tarzlarının o toplumları şekillendiren önemli öğelerden biri olması gibi, son kertede üretim tarzının şekillendirdiği bir oluşumdur.

Komün yaşamının hem avcı-toplayıcı hem bahçe tarımcılığı yapılan yerleşik dönemde yaşam kalitesinin tarımı temel geçim kaynağı olarak belirleyen modern toplumlardan bile daha yüksek olduğu söylenebilir. Harari'ye göre avcı-toplayıcıların yaşamı işçinin ve ofis çalışanından da daha konforludur (Harari, 2015: 62). Öncelikle daha az çaba sarf ederek elde ettikleri besinden daha uzun süre yararlanabiliyorlardı. Örneğin günde birkaç saatlik çaba ile elde ettikleri (toplayarak ya da avlayarak) besinle birkaç gün yaşayabiliyorlardı. Modern toplumun refah devletlerinde bile insanlar haftada en az 40-45 saat çalışmak zorundadır (ILO, 2018). Bu avantaja daha az ev işi, yıkanacak bulaşık, kıyafet, silinecek parkeler, ödenmeyi beklemeyen faturalar da eklenebilir. Monoton, tez düze, neredeyse hepsi birbirinin aynı olan günler çıkarılabilir. İçinde bin bir tür katkı maddelerinin olmadığı, ambalajında ne yazdığı anlaşılmayan, ne zaman hazırlandığı üzerinde istenildiğinde değiştirilebilen yazılarla takip edilen besinler yerine, kendi kendilerince elde edilen ve pek çok yerde ve çoğu zaman sağlanan yerinde ve ideal besin eklenebilir (Harari, 2015: 62). Bu ihtiyaçları sağlamaya çalışırken

vücudun bu duruma sağladığı uyum ve buna bağlı olarak gelişen beden sağlığı da unutulmamalıdır. Bu ve bunun gibi birçok örnek sıralanabilir. Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı pek çok uzmanın tarım öncesi avcı-toplayıcı toplulukları “ilk müreffeh toplumlar” olarak tanımlamasına sebep olmuştur (Harari, 2015: 64). Ancak bu değerlendirmelerin stres dolu, kötü planlanmış kentlerinde, kirli hava/su/toprak içinde 60-65 yaşına kadar neredeyse her gün aynı işi yaparak çalışmanın zorunlu görüldüğü mevcut toplumsal formasyonlara karşı yapıldığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla amaçlanan ilk topluluklara bir güzelleme değil, geçen binlerce yılda gelişim olarak tanımlanan yolun an itibari ile vardığı yerin başladığı noktadan kötü değilse bile iyi olmadığını anlaşılmasıdır.

İlk topluluklardaki komün yaşamının ne zaman sona erdiği yönünde bir görüş birliği olsa da bunun gerçekliğine şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü avcı-toplayıcı yaşamın komünal değerleri de barındıran yaşam şeklini kısıtlı olsa da halen devam ettiren topluluklar mevcuttur. Güneybatı Afrika’daki Buşmanlar (Barclay, 2014), Afrika’nın ekvatorial ormanlarındaki Pigme (*Pygme*) toplulukları (survivalinternational.org), Doğu Afrika’daki Hadzalar (thehadzalastofthefirst.com/), Avustralya yerlilerinin bir kısmı, Güney Amerika’nın tropikal yağmur ormanlarındaki yerliler (Ponting, 2000: 16) gibi topluluklar halen bu yaşamı sürdüren toplumsal yapılara örnek gösterilebilir. Bu nedenle bu toplulukları ve varlıklarını göz ardı etmeden bir toplumsal değişimden söz edilecek ise zamandan ziyade neden ve nasıllar üzerinden çözümlenmeler yapmak daha doğru bir yöntem olacaktır. Bu bağlamda ilk toplulukların oluşturdukları komünal yapıların 10-12.000 yıl önce, üretim ilişkilerinde ve komünal örgütlenişlerinde değişikliğe gitmesi ve buna bağlı olarak mülkiyet ilişkilerin, iş bölümünün ve mübadelenin gelişmesiyle, ortadan kalkmış ya da kaldırılmıştır. Üretim ilişkilerinde meydana gelen bu köklü değişim “tarım devrimi” olarak da tanımlanan tarım ekonomisini merkezine alan ekonomik yapıya geçiş oluşturmaktadır. Fakat bu

geçiş her yerde ve her topluluk için aynı şekilde ve tarihsellikte gelişmemiştir. Farklı ulusların birbiri ile olan ilişkileri, bu ulusun her birinin üretici güçleri, işbölümünü ve iç ilişkilerini ne oranda geliştirdiklerine bağlıdır (Marx ve Engels, 2004: 36-37). Batı (kısmen Doğu içinde söylenebilir) topluluklarında komün içinde var olan kendiliğinden işbölümünün (Engels, 2012: 386) yapısal bir işbölümüne evrilmesi, mübadelenin gelişmesi, özel mülkiyet ve buna bağlı olarak bireysel değişim (mübadele-ticaret) (Engels, 2012: 387; Marx ve Engels, 2013: 53-57), örgütlenmiş toplumundaki reislik/şeflik kurumlarının üst organizasyonlarda da (kabile, konfederasyonlar gibi) yerleşmesi yani iktidar (yöneten-yönetilen ilişkisi) (Morgan, 1994: 94-95) da komünün çözülmesine ve dağılmasına sebep olmuştur. Böylece komünün yerine sınıflara göre örgütlenmiş yeni bir toplumsal formasyon ortaya çıkmıştır. Doğu topluluklarındaki geçişler ise genel olarak daha farklı olmuştur. Bu tarihsel farklılığın, mülkiyet biçimleri, üretim ilişkileri ve komünal örgütleniş tarzındaki farklılıktan kaynaklandığını ilk keşfeden Marx ve Engels olmuştur (Çağlı, 1991). Doğu topluluklarında (Asya tipi kır topluluklarında) aynı sonuca yani sınıflı toplumla sonuçlanmasına karşılık özel mülkiyet yerine tüm topluluğun üzerinde görülen toplayıcı birliğin üst düzeyindeki tek mülk sahibi (Marx, 2008: 526) söz konusudur. Doğu topluluklarındaki bu geçişin bir diğer nedeni ise yerleşik yaşama geçiş (ilk kent ya da merkez denebilecek yaşam alanlarının oluşturulması) ile komünal yapıların nüfuslarının ve sayılarının artması ve bunun sonucunda daha geniş toplulukların oluşması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iş yükünün ve ihtiyaçların (su kanalları gibi) daha profesyonel/işlevsel bir işbölümüne ihtiyaç duyulmasına sebep olmuş olmasıdır (Marx, 2008: 529).

Tüm bu toplumsal değişim ilk komün ve komünal yapıların çözülüp, yok olduğu ve bir süre sonra da yeni bir toplumun “feodal toplumun” ortaya çıktığının göstergesidir. Çünkü ilk dönemlerdeki örgütlenme biçimi ortaya konduğu üzere siyasal değil, toplumsal niteliktedir, ülke toprağını (*territory*) değil, kişiler arasındaki ilişkiyi

temel almıştır (Morgan, 1994: 109). Bu ilişkilerin yok olması söz konusu toplumsal yapının da devamlılığını yitirdiği anlamına gelmektedir.

Son olarak, ilk komünler ile komünist toplum içinde tanımlanan komünün aynı kavramlarla tanımlansalar da aynı yapılar olmadığı belirtilmelidir. Yine de komün yaşamının eşitlikçi yapısı ile komünizmin tanımı arasında bir benzerlik kurulabilirse de aynı olduğunu söylemek doğru olmaz. Bunun en önemli sebebi ilk komünlerde, özel mülkiyet, üretim araçlarının mülkiyetine bağlı sınıflı yapının olmaması ve eşitsizliğin tanınması söz konusu iken komünizm özel mülkiyetin ve sınıflı toplumun ortadan kaldırıldığı, ortak mülkiyete dayanan, sınıfsız ve “herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesi kadar” ilkesinin gerçekleşeceği bir toplum düzenidir (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1997: 38). Başka bir deyişle ilk komünlerde bu yapılar hiç var olmamışken, komünizmde bu yapılar oluşmasına karşın proletarya öncülüğünde bu yapıların bilinçli olarak ortadan kaldırılması söz konusudur.

İlk toplulukların, komünlerin işleyişi, yaşamı, iç ve dış ilişkilerinin kurulum şekillerinin önemi tüm bu ilişkilerin doğa ile kurulan ilişki için doğru bakış açısının geliştirilmesine yardımcı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda komünlerin doğaya yaklaşımının açıklanması konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.2.1.1.2. Komün ve Doğa

Hayvanların, yaşamlarını sürdürmek için, doğanın sunduğundan başka hiçbir şeyleri yoktu. İnsan bunu (emeği ile) değiştirebilen (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 20) ilk canlı olmuştur.

İlk insansılardan ilk insana kadar süren yaklaşık 2 milyon yıl boyunca yaşarkalma toplayıcılık, nekrofaji ve kısmi avcılık ile mümkün olmuştur (Bogucki, 2013: 70-74). Sonrasında ise yeni aletler, icatlar, buluşlar ve biyolojik evrim ile sağlanan gelişim sayesinde avcılık ve toplayıcılık esas geçim kaynağı haline gelmiştir.

Ponting'in (2000: 16) "İnsanlık tarihinin yüzde doksan dokuzu" dediği bu süreç avcı ve toplayıcı döneme tekabül eder. Çalışma kapsamında belirtildiği üzere insan tanımı *Sapiens* ile başlatılmaktadır. *Sapiens*in 200.000 yıldır var olduğu ve düzenli ve planlı tarımın sosyo-ekonomik bir yapı olarak kabul edildiği 10.000 yıl öncesi düşünüldüğünde bile insanlık tarihinin yüzde doksan beşlik bir bölümü avcı ve toplayıcılıkla geçmiş demektir³⁸.

Avcı ve toplayıcı dönem, insan-doğa ilişkisi bağlamında görece en uyumlu dönem olarak tanımlanabilir (Ponting, 2000: 16). Ancak yerleşik hayat ve buna paralel olarak tarıma geçiş ve hayvancılık faaliyetlerinin aşamalarında da insan doğa arasında bir uyum ve doğaya gösterilen bir saygı söz konusudur. Bu saygı kimi dönemlerde ve komünlerde sözlü yasalara konu edilerek nesillerce aktarılmış, kimi komünlerde insanların birbirilerini doğadaki varlıklarla özdeşleştirerek aynı adları kullanmalarını sağlamış kimilerinde de doğaya ve/veya doğa varlıklarına tapınma şeklinde zuhur etmiştir (Morgan, 1994: II. Bölüm-X. Bölüm; Ponting, 2000: 16). Şenel, bu durumu tapınma olarak almaz ona göre bu doğaya topluluğun herhangi bir üyesi gibi davranılmasından kaynaklanmaktadır, tapınma eşitliksiz toplumda gelişmiştir (Şenel, 2006: 400-4001).

Komün yaşamında (özellikle avcı-toplayıcı dönemde) doğa ile ilişki diğer türlerden çok da farklı değildir. Besin maddeleri toplanır, (kısmen) avlanır ya da başka bir (türün) avcının avından kalanlar tüketilerek yaşarkalınmaktadır. Başka bir deyişle komün insanı, doğanın üstünde ya da dışında bir varlık değil, doğanın bir parçası olarak

³⁸ Ortaya çıkan farklılık Ponting'in muhtemelen insangillerin (*Homo Habilis*, *Homo Erecticus* gibi) hepsinin ya da en azından (matematiksel olarak) *Homo Erecticusu* avcı-toplayıcı topluluklara dâhil etmesinden kaynaklanmaktadır. Çalışma kapsamında *Homo Sapiens*in ortaya çıkışının başlangıç alınması insan ile bilinçli etkinliğin bir arada ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Marx'ın ifadesi ile bilinçli etkinlik insanın türsel özelliğidir (Marx, 2013a: 81). Dolayısıyla insangillerdeki ayırım mevcut bilgiler ışığında bilinçli eylem ve dürtünün ayrımıdır. Bu tür bir ayırma gerek duyulmasının bir diğer nedeni de sürü ve topluluk arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Şenel'in (1982: 92) de belirttiği gibi sürüde bir bölüşme ilişkisi ve düzenli davranış göreneği yoktur. Bu düzensizliğin çalışma kapsamında savunulan komün ve komünal ilişkiler temelinde ortaya çıkan toplumsallıkları tanımlamayı mümkün kılmaması *sapiens*in farklılığını daha da önemli kılmıştır.

hareket etmektedir. Avcılıkta uzmanlaşmanın sağlanmasına değin temel besin kaynakları bitki köklerinden, toplayıcılıktan elde edilen yemiş ve meyvelerden ve leşlerden oluşmaktaydı (Şenel, 2006: 148-151). Morgan bu beslenme davranışını “doğal beslenme” olarak tanımlar (Morgan, 1994: 47).

Avcı-toplayıcı dönemin komünleri doğa ile ilişkilerinin tek tarafın refah ve mutluluğu temelinde yürümeyeceğini bilecek kadar doğal yaşamı tanımış olmalıdır. Bu öğrenme için yeterince zamanları ve deneyimlerini aktarma kabiliyetleri insanın önce yaşam alanlarına sonrasında da bir bütün olarak doğaya karşı adil ve saygılı olmasını sağlamıştır. Ellerindeki kaynakları ekosistemlerin kaldırabileceğinden daha fazla tüketmemek için belirli bir yaşam seçimi ve uygulamalar ortaya çıkarılmıştır. Doğanın gereklerine uyacak şekilde gevşek bir dokuyla yapılandırılmış, esnek ve uyumlaşabilir basit topluluklar şeklinde örgütlenmişlerdir (Morgan, 1994: 114). Buna göre; topluluktaki insan sayısı denetim altında tutulmuştur. Bu denetim herkesin onayladığı bir takım toplumsal gelenekler sayesinde sağlanmıştır. Bu geleneklerin en yaygını, ikizler, bedensel engelliler ve kız çocukların bir kısmı gibi belirli çocuk topluluklarının öldürülmesiydi. Çocukların süttten kesilme sürelerinin uzatılması, bir doğum kontrol biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Hastalanan ve topluluk için bir yük haline gelen yaşlılarda genellikle terk ediliyordu³⁹. Her ne kadar amaç bu olmasa bile Ponting’in belirttiği gibi bu durum insan topluluklarının çevre üzerindeki baskısını azaltmıştır (Ponting, 2000: 21). İlk bakışta vahşi ve kabul edilemez bir durum gibi görünen bu eylemlerin kültürel boyutu rahatsız edici olsa da kendi içinde tutarlı ve çözüm üreten bir yönü olduğu açıktır. Ayrıca günümüzde her şeyi seçme-seçilme ya da oy kullanma temeline indirgeyen temsili demokrasi içinde yaşamakta beis görmeyip de toplumsal

³⁹ Shohei Imamura'nın yönettiği 1983 yapımı “*Narayama Bushikō*” (*The Ballad of Narayama*/Narayama Türküsü) benzer kültürel eylemlerin düşünüldüğü kadar eski olmadığını 19. yüzyılın sonlarında (Japonya’da) halen varlığını sürdürdüğü ve bunun topluluk ve bireyler açısından ne anlama geldiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Bunun yanında filmin isimsiz başrolü olarak doğal yaşam, neden bu türkünün çalması gerektiği ve çalınmaması isteniyorsa üzerinde düşünülmesi gerektiğini hatırlatırcasına her sahnede orada olduğunu gösterir gibidir.

uzlaşma ile kabul edilen kültürel bir eylemi vahşi olarak nitelemek de çok ahlaklı bir yaklaşım olmasa gerektir. Örneğin ABD vatandaşlarının (genel görünüm olarak) sırf kendi çıkarları doğrultusunda Irak'a, Afganistan'a ya da ülkelerinden kilometrelerce uzak ülkelere asker gönderileceği, bunun sonucunda da insani ve ekolojik kıyıma sebep olunacağı bilinerek buna sebep olacak parlamenterler seçmesi bundan farklı değildir. Aynı durum diğer toplumlar (Fransızlar, İngilizler, Ruslar, Türkler gibi) içinde geçerlidir. Tüm durumlarda yönetici erke (hem insan hem de doğa için) öldürme izni ya da bu duruma meşruiyet kazandırma durumudur. Dolayısıyla, onaylanması zor olmasına karşın yaşarkalmak için gerçekleştirilen ve cinayet olarak tanımlanması gereken bu eylemlerin yaşarkalmak gibi bir sorunu olmayan insanların refah seviyelerini artırmak ya da korumak için iktidarlara verdikleri izinden farklı olduğu söylenemez.

Avcı-toplayıcı komünlerin büyüklüğü bir bölgenin sahip olduğu besin kaynaklarına göre değişmekte; göçerlik hareketleri ise bölgenin besin ve su kaynaklarının mevsimlik dalgalanmalarına bağlı olmaktadır (Morgan, 1994: 114). Morgan bu ilişki şekline doğal beslenme derken (Morgan,1994: 47), Childe besin toplayıcılığı esasına dayanan yaşarkalma faaliyetlerindeki insanının hayvanlardan farklı bir yaşam sürmemesinden yola çıkarak bu süreci bağımlılığa indirgeyerek asalaklık olarak tanımlar (Childe, 1954: 38-57). Şenel benzer bir açıklamayı temel olarak toplayıcılık sürecine asalak ekonomi denmesini uygun görür (Şenel, 1982: 45; 1995: 20). Hem Childe'nin (2004: 157) hem de Şenel'in (1982: 45) temel savları insanın besin-üretim faaliyetlerinin (modern düşünce yapısı içerisinde) olmamasıdır. Asalak ekonomi, asalakların gerçekleştirdiği ekonomi olduğuna göre asalak insanı bu durumdan kurtaracak şey kendi besinini üretim faaliyetlerine geçmektir. Bu ise tarım, hayvancılık gibi faaliyetleri esas almayı zorunlu kılar. Başka bir deyişle tarihin izlediği formasyonların doğru bir yol ve yöntem çerçevesinde gerçekleşmiş olması anlamına gelmektedir. Bu tanımlama temel alındığında, modern insanın çok büyük bir kesimi de

kendi besini üretemeyenler kategorisine dâhil edilebileceğinden asalak olarak tanımlanabilir. Eğer (aynı anlayış içerisinde) modern insanın asalak olarak tanımlanmasının önündeki engel modern insanın yaşarkalmak için emeğini satarak kazandığı “para” karşılığında besinini alması ise toplayıcılık ile yaşarkalan insanın aradan parayı, artı emek sömürsünü, hiyerarşiyi, denetimi ve zoru çıkararak besinini elde etmek için harcadığı emek de aynı işlevi görür. Bu bireylerin eylemleri ve –hem hazır buldukları hem de kendi eylemleriyle yarattıkları- maddi yaşam koşulları (Marx ve Engels, 2004: 36) olduğu halde doğa ile kurulan bu ilişkinin asalaklık olarak tanımlanması şekil olarak doğru olmadığı gibi emek süreci içerisinde de emek ve değer karşılıkları yerli yerinde olduğundan tanım var olandan uzaklaşmış gibidir. Marx, 1844 El Yazmaları’nda insanın doğa ile kurduğu beslenme ilişkisini “Gerek insanlarda, gerekse hayvanlarda, türün hayatı fiziksel olarak, insanın (hayvan gibi) organik olmayan doğayı kullanarak yaşaması olgusundan meydana gelir, insan hayvana oranla ne kadar evrensel, kullandığı organik olmayan doğa alanı da o ölçüde evrensel... Karşısına ne şekilde çıkarlarsa çıksınlar, besin, ısı, giyim, konut biçimine bürünsünler, insan fiziksel olarak yalnızca doğanın bu ürünleriyle yaşar (Marx, 2013a: 80)” şeklinde ifade eder.

Gezegen üzerinde bulunan, var olan canlı, cansız her şey doğanın bütünlüğü içerisinde. Doğa bu parçaların toplamını (ve daha fazlasını) ifade eder. Everest Dağı da, Nil Nehri de, Como Gölü de, Komodo Ejderi de, Muson Yağmur Ormanları da doğanın parçalarıdır. İnsanda bu parçalardan biridir. Doğa ile kurulan ilişkinin asalaklık olarak tanımlanması bu ilişkideki etkileşimi de göz ardı ettiği gibi insan ve doğanın ayrı ayrı olarak düşünülmesi ve ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Oysa insan doğrudan doğruya doğal bir varlıktır (Marx, 2013a: 168). Dolayısıyla doğa ile kurduğu ilişki doğal bir ilişkidir. Marx bu ilişkiyi şu şekilde aktarır:

İnsan bedeni doğanın kendisidir; bunu görmezden geldiğimizde ise, doğa, insanın inorganik bedenidir. İnsan doğada yaşar. Bu demektir ki doğa onun bedenidir ve

ölmek için sürekli olarak doğayla bir değiş tokuş ilişkisi içinde olmak zorundadır. İnsan doğanın parçası olduğu içindir ki, insanın fiziksel ve tinsel yaşamının doğa ile birbirine bağlanmış olması, doğanın da aynı zamanda kendi kendine bağlanmış olduğu anlamına gelir (Marx, 2013a: 80; Marx, 1977: 67 akt. Çoban, 2012: 94)⁴⁰.

Bu yaklaşıma göre, insan doğanın bir belirtisi ve parçasıdır, yaşamı doğrudan doğaya bağlıdır; doğanın dışında, ondan ayrı ya da onun üstünde değildir (Çoban, 2012: 94).

İlk insan topluluklarının doğa ile kurdukları bu ilişki uyumlu olduğu kadar gerekli bir ilişkidir. Avcı toplayıcı topluluk/komün nüfusu nicelik olarak az olmak zorundadırlar. Az nüfusun belirleyeni doğadır. Bütün avcı-toplayıcı topluluklar, ellerindeki kaynakları (müşterekleri) ekosistemlerin kaldırabileceğinden daha fazla tüketmemek için, topluluklarındaki insan sayısını denetim altında tutmuştur (Ponting, 2000: 21; Morgan, 1994: 114). Bu denetleme ve doğanın taşıma kapasitesi üzerinden nüfusun belirlenimi insan doğa ilişkisindeki uyumun göstergelerinden yalnızca biridir. Buna göre tüm denetlemelere ve dış müdahaleye rağmen komün nüfusunun yaşam alanının besleyeceğinden fazla olması durumunda komün yaşam alanına uyumlu bir yapının tekrar sağlanması için bölünmeye gitmektedir. Ayrılan kesim yeni bir yerde yeni bir komün olarak varlığını sürdürmek durumundadır. Doğanın taşıma kapasitesini temel alan bu ayrılmalar yerleşik yaşamın ilk evrelerine, yani komün yapısının zayıflamasına sebep olan fikirlerin (işbölümü, uzmanlaşma, mülkiyet, artı değer üretimi, ticaret, yönetici sınıf gibi) ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. Morgan yerleşik yaşama geçen komünlerin bu davranışını şu şekilde ifade eder:

Bir köyün nüfusu arttığında, aynı dere ya da nehir boyunca yeni bir topluluk kurulmakta, yeni bir köy oluşmaktadır. Zaman içinde aynı süreçle ortaya çıkan bu köylerin her biri bağımsız ve kendi kendini yönetebilen birimler olmakla beraber, karşılıklı savunma amacıyla bir konfederasyon ya da birlik çatısı altında toplanmışlardır. Lehçe ve dil farklılaşması en sonra ortaya çıkmakta; böylece, kabilelerinde oluşumu tamamlanmış olmaktadır (Morgan, 1994: 200).

⁴⁰ Belge'nin 1844 El Yazmaları çevirisinde ekolojik alanda yerleşmiş olan "inorganik beden" kavramı yerine "organik olmayan beden" kullanılmıştır. Bunun yanında paragrafın bütünlüğü göz önüne alındığında aynı anlamı vermelerine karşın ifadenin daha derli toplu olduğu düşüncesiyle Çoban'ın aktarımına da yer vermek daha doğru görülmüştür. Ayrıca, Barışta Erdost'un Marx'ın çalışmalarından derlediği "Yabancılaşma" kitabında da "inorganik beden" yerine "örgensel-olmayan beden" kavramı kullanılmıştır (Marx, 2013b). Bu çalışmada inorganik beden kavramının kullanımı daha uygun ve doğru bulunmuştur.

Doğa şartlarına bağılı olarak gerekleŒen bu bölünmeler aynı zamanda komünün sürekli canlı kalmasını sağlamakta ve komün içinde ortaya çıkabilecek anlaŒmazlıklarının kemikleŒmesini de engellemektedir. Modern toplum ve onun temsili demokrasisinin içlerinde yarattıkları ötekiler, zorunlu birlik(telik), Œiddet bu bağlamda ele alınabilir. Bu yaklaŒım, özgürlük ve eŒitliėin kaynağının doğa olduğu anlamına gelmemelidir. Aksine Rousseau'nun da belirttiği gibi hakkın (zgrlğin)⁴¹ kökeni doğa değildir (Rousseau, 2008: 57). Bu zgrlk ancak ve ancak insanın kendi eseri olabilir (Hobbes, 2005; Rousseau, 2008, akt. Göçmen, 2016: 4). BaŒka bir deyiŒle bu özgürlük insan tarafından inŒa edilmelidir. Yine de doğa ile kurulan karŒılıklı etkileŒim (tek baŒına) toplumu zėrleŒtirmese de zgrlğin toplumsallaŒmasında (ilk komünlerde grldğu üzere) etkili olduğu açıktır. Dolayısıyla toplumsal iliŒkilerin doğaya yansımaları ve bunun toplumsal yapıya geri dnŒnn (*feedback*) etkilerinin bu iliŒkinin kurulumu ile paralellik arz ettiği söylenbilir.

Doğanın taŒıma kapasitesi ve uyum için gösterilecek bir diğer önemli örnek ise avcı-toplayıcı toplulukların göçebe bir yaŒam sürmeleridir. Göçebe yaŒam ile komünün yaŒam alanı (en azından belirli bir süreden sonra) deėiŒmekte ve bu yer deėiŒikliėi doğanın yenilenmesi için ihtiyaç duyduğu süreyi sağlamakta ve doğanın yenileme hızını ve taŒıma kapasitesinin dengelenmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla avcı-toplayıcı toplulukların hareket kabiliyetleri ve buna bağlı oluŒan/oluŒturulan rgtlenme Œekli (komün içinde) iktidar iliŒkilerinin oluŒmasını ve kurumsallaŒmasını engellediği gibi gler ile de doğa tahribatını engellemekte ya da doğanın yenilenme için ihtiyaç duyduğu zamanı sağlamaktadır.

Avcı-toplayıcı topluluklardan oluŒan komünler geçen binlerce yılda doğa ile btnleŒik ve uyumlu bir yaŒam kurmayı baŒarmıŒtır. Ponting'in belirttiği üzere:

⁴¹ Burada kullanılan "hak" kavramını "zgrlk" anlamına gelmektedir (Akt. Göçmen, 2016: 4).

Afrika'daki yarı tropikal bölgelerden buzul çağı Avrupa'sına, Kuzey Kutbu'ndan Güneybatı Afrika Çöllerine kadar her türlü çevre koşullarına uyum sağlamayı öğrenmişti. Bu farklı ortamlarda yaşamlarını sürdürebilmek için kullandıkları yöntemler, toplayıcılıktan ve küçük hayvanları avlamaktan rengineyi sürüleri beslemeye, bizon avcılığına ve kuzey Kutbu'nda gerekli olan karmaşık bir yöntem karışımına kadar çeşitlilik gösteriyordu. Genellikle bu toplulukların çevreyle büyük bir uyum içinde yaşadığına ve doğal ekosistemlere mümkün olan en az zararı verdiğiğine inanılır (Ponting, 2000: 29).

Komün üyeleri hangi bitkilerin hangi dönemlerde toplanabileceklerinden, (avcılık için) hayvanların hareketlerini ve davranışlarını bilecek kadar doğal yaşamla iç içe bir yaşam sürmüştür. Bu birliktelik komün insanına doğanın ve doğal yaşamın içsel değeri yanında kendi yaşarkalması için ne ifade ettiğini de öğretmiş olmalıdır. Komün üyelerinin toplayıcılık ve avcılık faaliyetlerini keyfi olarak değil belli bir düzen içinde gerçekleştirdikleri ve doğal yaşamı korumaya yönelik yasalar koydukları ve bunun çiğnenmemesi için (yaptırım gücünden dolayı da olabilir) dini kurallara bağladıklarına gösteren kanıtlar bulunmaktadır Ponting, bu uygulamaları şu şekilde ifade eder:

Bazı hayvan türlerini yılın belli dönemlerinde avlanmayı yasaklayan dini kurallar ya da bir alanda ancak birkaç yıl arayla avlanmaya izin veren uygulamalar, insanlar tarafından avlanan hayvanların nüfus düzeyini korumaya yardımcı oldu. Bazı topluluklar avlanmanın yasak olduğu kutsal bölgeler oluşturdu; Kanada'daki Cree halkı gibi bazı topluluklar da dönüşümlü avlanma yöntemini kullanarak, yani daha önce avlandıkları bir bölgeye ancak belirli bir zaman geçtikten sonra tekrar giderek, hayvan nüfusunun av döneminin ardından kendini toparlamasına olanak tanıdı. Belirli kültürel kısıtlamaların yanı sıra, avcı toplayıcı grupların çevre kaynaklarını aşırı tüketmemesinin en büyük nedenlerinden biri de sayılarının, dolayısıyla da sınırlı çevre koşulları üzerindeki baskılarının az olmasıydı (Ponting, 2000: 29).

Komün dönemlerinde, insan ve doğa arasındaki ilişki yaşarkalma amacı taşımaya karşın insanın kendini gerçekleştirme işlevini de yerine getirir. Komün insanı yaygın görüşün aksine doğayı sömüren ya da sadece doğadan geçinen asalaklar değil, yaşarkalmak için çalışan, üreten⁴², etkileyen, etkilenen bir varlıktır. Bu gerçekleştirme

⁴² Buradaki üretimden toplumsal bir üretim anlaşılmalıdır. Bu üretim daha çok doğanın gözlemlenmesi üzerinden şekillenmiş ve bu doğrultuda tanımlanmıştır. Mies'in "Kadınlar kendi bedenlerinin üreticilik işlevini keşfettiklerinde, doğanın da üretilebilir olduğunu fark etmişlerdir. Kadınların yalnızca toplayıcılık değil aynı zamanda toprağa düşen tohumun yeniden filizlendiğini görerek, bir takım otları yetiştirdiği ve bahçecilik yapabildiği"(Mies, 2014:121) söylemi üzerinden yapılmış bir yorumdur. Bunun yanında avcılık için bile olsa bazı yerlerdeki bitki ve hayvanların

tıpkı modern toplumda tanımlandığı gibi çalışma ile olur, ancak farklı olarak (ilk komünlerde) çalışma, Marx'ın belirttiği gibi, her şeyden önce, insanla doğa arasındaki bir süreçtir; bu süreçte, insan, doğa ile kendi arasındaki madde alışverişini kendi çabasıyla yürütür, düzenler ve denetler (Marx, 2011). Bu ilişki karşılıklı etkileşimi (Marx, 2011: 480-482-181; Marx, 2000a: 724-727) ve bağımlılığı içeren (Marx, 1997: 687-714; Marx, 2000b: 1046-1089) metabolik⁴³ bir ilişkidir. Dolayısıyla komünün doğa ile ilişkisi yapay değil doğrudan bir ilişkidir. Başka bir deyişle doğanın sağladığı maddelerin karşısında bir doğa gücü olarak yer alır. Doğanın sağladığı maddeyi kendi yaşamında kullanabilecek bir biçimiyle nesne edinmek üzere⁴⁴ kendi canlı varlığının doğal güçlerini, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini harekete geçirir. Kendi dışındaki doğa üzerinde etkide bulunur ve onu değiştirirken, aynı zamanda kendi öz doğasını da değiştirir (Marx, 2011: 181-182). Yani insan-doğa ilişkisi tak taraflı değil, diyalektik bir süreci ifade eder (Demirer, Duran ve Torunoğlu, 2000: 167).

Göçebe yaşam ve yerleşik yaşamın ilk evrelerinde doğa ile kurulan ilişkinin uyumluluğu komün insanın gündelik hayatında ihtiyaç duyduğu araçlar/eşyalar üzerinden de gözlemlenebilir. Göçebeliliğin zorunluluğu gibi görünen az eşya aynı zamanda temel ihtiyaçları karşılayan eşyalardır. Buna rağmen söz konusu eşyalara tekrardan ihtiyaç duyulana değin aynı eşyadan çok fazla yapma gereği duyulmamaktadır. İhtiyacı temel alan az eşya söz konuşur (Morgan, 1994: 165). Komün üyeleri için önemli olan kullanılan eşyanın niceliği değil niteliğidir. Bunun için var olan eşyadan daha fazla üretmek için daha fazla emek harcamak anlamsızdır. Dolayısıyla

belirli süreler korunması da avlayabilecekken bazı dönemlerde avlanmanın yapılmaması da bilinçli bir eylem olduğundan üretim olarak tanımlanabilir.

⁴³ Metabolik ilişki kavramı Türkçe basımlarda kavramsal olarak yer almamakla beraber kavramın açıklaması kullanılmaktadır.

⁴⁴ Burada kullanılan mülk ile özel mülkiyetteki mülk karıştırılmamalıdır. Mülkten kasıt burada emek nesnesidir. Marx Kapital'in I. Cildinde emek nesnesini şu şekilde ifade eder:

“Başlangıçtan beri insanlara yiyecekleri, hazır geçim araçlarını sağlayan toprak (iktisadi açıdan su da bunun içindedir), insan faaliyetlerinden bağımsız olarak, insan emeğinin genel nesnesidir. Emeğin yalnızca çevreleriyle dolaysız ilişkilerinden kopardığı her şey, doğanın kendiliğinden sağladığı emek nesnelere” (Marx, 2011: 182).

(komün insanı) emeğini kullanım değerine, yani herhangi bir ihtiyacı gidermeye yarayan şeylere harcamaktadır (Marx, 2011: 181). Çünkü asıl amaç ihtiyacın giderilmesidir. Bir eşyanın değeri o eşyaya duyulan ihtiyacı karşılmasına bağlı olduğundan, ihtiyacı karşılayan bir eşya varken başka bir tanesine daha sahip olmak anlamsızdır. Kapitalizm içinde evrilen insanın, atalarının bu yaklaşım ile koruduğu doğayı, bugün sahip olduğu her şeyin aynısından bile olsa isteyen ve daha fazla ihtiyaç yaratarak doğa kırımına, dolayısıyla kendi sonuna, zemin hayırlarken sırf bu eşyalardan mahrum olmamak ve mümkün olduğunca daha fazlasına sahip olmak için sessiz kalması komün insanı için olduğu kadar geleceğin yoksul ve yoksunları içinde anlamsızdır.

Komünün yaşamı ve doğa arasındaki ilişkinin yapısı özetle birbiri ile doğrudan bağlantılı ve tamamlayıcı iki temel tanımlamaya dayanır; ilki doğa ile insan türü arasında bir ayırım ve farklılık götmeyen ve ikisinin de bir bütün, tek bir vücut (metabolizma) olarak ele alınması gerektiğini ortaya koyan inorganik beden kavramıdır. Diğeri ise, insan-doğa arasındaki ilişkinin tek taraflı olmadığını, karşılıklı etki ve bağımlılığa dayanan diyalektik bir ilişki olduğunu ifade eden metabolik ilişkidir. Hem komün yapısı ve yaşamı hem de doğa ile ilişki“Komün ve Komün Yaşamı” başlıklı bölüm s.42’de ifade edildiği üzere üretim ilişkileri ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimler sonucu feodal ilişkilerin ortaya çıkışı ve komün yaşamına son vermesine değin bu doğrultuda, yani bir metabolizma gibi bütünsel ve uyumlu bir şekilde sürmüştür. Feodal ilişkilerin kurumsallaşması komün yaşamı kadar doğa ile ilişkilerde de bir farklılık yaratmıştır. Bu farklılık bir tür olarak insanın doğadan farklılaş(tırıl)ması, ayrılması dolayısıyla çatışmasının önünü açmıştır. Böylece genel

kanının aksine tarihin önemli bir dönemi, Antik çağ ozanlarının hasretle andıkları ve “Altın Çağ” dedikleri komün dönemi (Hançerlioğlu: 1995: 41-45)⁴⁵ son bulmuştur.

1.2.1.2. İnsan-Doğa İlişkisinde Çatışma Dönemi

İnsanın doğayla ilişkisi komün yaşamı boyunca bütünsel ve ayrımsız bir ilişki olarak sürmüştür. Bu ilişki komün insanın yapısal olarak doğayı kendi bedeninin uzantısı olarak görmesinden ve onu kabul edip, saygı göstermesinden kaynaklanır. Bu doğal bağ ve bu bağın yarattığı gereklilik çoğu zaman yanlış anlaşılmış ve ilk insan topluluklarının doğayla baş edememesinden kaynaklı zorunlu bir durum olarak tanımlanmıştır. Örneğin Bookchin’in yaklaşımı öyledir:

Bana göre, bu, ilkel toplulukların doğayı kabul ederek ya da saygı göstererek birlikte var olacakları bir fenomen gibi görmeleri yerine, Marx’ın basitleştirmeci metaforlarını kullanırsak, “öteki”, son tahlilde “hükmedilmesi” gereken bir şey olarak “doğayla boğuşmak” zorunda kalmalarıyla ortaya çıkmıştır. İlk insanların doğal dünya ile karşılıklı ilişkisinin uzlaşmazlığa ve doğal dünyanın birliğinin ikiliğe dönüşmesinden yeni bir ilişki ve birlik düzeyini geliştirme süreci şüphesiz bin yıllık doğa “güçleri”ne boyun eğdirme mücadelelerinin yaralarını taşımaktadır (Bookchin, 1996: 5).

Bütün kaynak gösterme hataları ve aktarımdaki etik problemler bir kenara bırakılırsa, Bookchin, daha en başından insan ve doğa arasında bir ayrıma giderek aralarında bir çatışma olduğunu kabul eder. Bu çatışma ve farklılık Bookchin’in varmak istediği nokta için zorunlu gibidir:

Ekolojik kıyametle başa çıkacaksa, üretimin ve yiyecek temininin biyo-bölgesel tarzlarını oluşturmalı, âdemi merkezileştirmeli, teknolojilerimizi çeşitlendirmeli, onları insani boyutlara indirmeli ve yüz yüze demokrasi biçimleri kuralmalıyız (Bookchin, 1996: 5).

⁴⁵ Hançerlioğlu, Altın Çağ’ın Tevrat’ta cennet olarak da tanımlandığını belirtir. Yine Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu döneminde de insanların eşitlik içinde yaşadıkları komünal mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu döneme özlemle atfedilen bir döneme denk geldiği de belirtilir (Hançerlioğlu: 1995: 41-45). Benzer bir ifade Cervantes’in *Donkişot* eserinde de bulunur. Donkişot özlemine şöyle dile getirir: “Ey mutlu çağ! Eskilerin Altın Çağ dedikleri talihli yüzyıl: bizim şu demir çağında pek değer verilen altın o zamanlar kolayca bulunduğu için değil, o çağda yaşayanlar “benimki”, “seninki” gibi lafları tanımadığı için bu adı alan yüzyıl. O çağda her şey ortaklaşaydı” (Cervantes, 2012). Bu nedenle belirtilen özelliklerden yola çıkarak komün yaşamının geçerli olduğu çağa Altın Çağ demek yanlış olmayacaktır.

Bookchin'in tanımlamalarındaki zorunluluklar yerinde ve yapılması gereken zorunluluklar olmasına karşın kapitalist toplum içinde ortaya çıkan zorunluluklardır. İlk toplulukların zorunlulukları değildir. Bookchin'in bu yaklaşımı Marx'ın kavramları kullanılırsa (Marx, 1997: 687-714; 2000b: 1046-1089) insan doğa arasındaki metabolik ilişkinin görmezden gelinmesi ve kapitalizmin yarattığı metabolik yarılmayı tarihsizleştirerek ortaya çıkan sorunları tüm insanlığa yıkmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insan ve doğa arasındaki ayrımın çıkışı ve bunu tetikleyen koşulların tarihsel izlerini araştırmak ve ortaya koymak insan-doğa ayrımının tarihlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu da doğa ile kurulması gereken ilişkinin zorunlu olmasının tarihsel olarak zorunluluktan kaynaklanmadığını insan ve doğa arasındaki doğal bağların yarattığı bir gereklilik olduğunu ortaya koymak anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle yapılmak istenen, olmayan bir durumun zora dayalı yaptırımını değil, olanın bir şeyin yeniden kurulumudur. Bunun için komün yapısının zayıfla(tıl)dığı ve komün yaşamının sekteye uğradı ve kolektivitinin yerini daha küçük çıkar gruplarına ya da bireysel çıkara bıraktığı sürecin irdelenmesi gerekmektedir. Bu süreçte bir tür olarak insanın edindiği yeni konum ve bu yeni konumun insan-doğa ilişkisi ile birlikte insan ve doğayı nasıl değiştirip dönüştürdüğü üzerinde durmak yerinde olacaktır.

1.2.1.2.1. Bir Tür Olarak İnsanın Yükselişi: Antroposen (Dönem)

Antroposen, insan anlamına gelen anthropo- ile Holosen Dönem (*Holocene*), Pleistosen (*Pleistocene*) Dönem gibi dönem eklemlenmesinden oluşur ve İnsan Çağı ya da İnsanlık Dönemi anlamına gelir (Oxford Dictionary, 2016). Antroposen'in başlangıcı konusunda bir görüş birliği olmasa da temelde insanın doğadan farklılaşarak onu değiştirmeye başlaması anlamında kullanılmaktadır (Crutzen ve Stoermer, 2000: 17-18). Kavramın şekillenmesinde etkili olan Crutzen ve Stoermer'e göre Antroposen 200 yıl önce Sanayi Devrimi ile başlamışken (Crutzen ve Stoermer, 2000: 17-18; Crutzen, 2002), William Ruddiman'a (2003: 261-293) göre Antroposen'in başlangıç tarihi insan

etkilerinin kaynağına inilerek 8000 yıl öncesinden başlatılmalıdır (Ruddiman, 2003: 261-293).

Antroposen'in, insanın gezegeni değiştirmeye başlamasıyla ilişkilendirilmesi (Waters, vd. 2016: 137) doğruysa da bunun insan-doğa ilişkisi ve bunun doğal bağlantısı olan üretim tarzı ile de doğrudan bir ilişkisi vardır. Bu ilişki, yani insanın türsel konumu, ekonomik ilişkileri ve doğa ile ilintisi birlikte açıklanmadan ekolojik kırımın (ekokırım), ekolojik kıyıma sebep olan durumların ve ekolojik kırımın sebep olacağı durumların tam olarak açıklanması mümkün değildir. Bu bağlamda insan-doğa arasındaki ilişkinin dönüşüm aşamasına denk gelen dönem olan feodal dönemin ve bu dönemdeki insan ve insan faaliyetlerinin irdelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

1.2.1.2.2. Doğanın İçinde Doğaldan Ayrılma: İnsan Merkezli İktidarın Ortaya Çıkışı

Komün ve yerleşik yaşamın önemli bir bölümünde coğrafya ve nüfus yoğunluğuna bağlı olarak insanlar birbirleriyle daha az etkileşim içine girmiştir (Harari, 2015: 109). Doğaya bağlı yaşarkalmanın gerektirdiği az nüfuslu küçük gruplar ve hareketli olma durumunun ortadan kalkması insanlar arasındaki etkileşimi hızlandırmıştır. Ama özellikle köleci ve feodal ilişkilerin ortaya çıkışı ve yerleşim aşaması insan-insan ilişkisinde ciddi bir değişim yaratmıştır. Bu değişim insanlar arasında doğal olmayan, yapay, yaratılan gruplar ile insanların bölünmesi ve hiyerarşinin oluşturulmasıdır (Harari, 2015: 140). Bu hiyerarşiler gelişerek dönemleri içinde devasa iktidarlar kurdu (Harari, 2015: 134; Faulkner, 2012: 55-75). Böylece insanın insan üzerine tahakkümünü ve bunun meşruiyetini sağlayan sosyal yapıyı inşa etti. İnsanlar arasındaki bu yapay ve adaletsiz durumun yarattığı iktidarların insanlar tarafından yaratılmasına karşın yine insanlar üzerinden yükselmesi ve meşru bir hal alması da insan merkezli iktidarları yaratmıştır. Bu durumun nedenleri ve bu iktidarın

oluşumunu sağlayan şartların komün sonrasında araması gerekmektedir. Köleci ve feodal toplum bu bağlamda ele alınırsa, kolektiviteden insan merkezliliğe geçişin önce insan sonrasında da doğa ile girdiği tek taraflı mücadele daha iyi anlaşılacaktır.

Komünlerin ortadan kalkması ve komün yaşamından vazgeçen insanların yerleşik yaşama nasıl geçtikleri hakkında bir fikir birliği olmamasına karşın genel kanı, komün döneminde bitki ve hayvanların yaşam ve davranışları hakkında bilgi sahibi olan insanların bitki ve hayvanları evcilleştirmeye başlamasıyla (Harari, 2015: 89; Şenel, 1982: 136-157) yerleşik yaşama geçildiği yönündedir. Morgan ise sürecin her yerde aynı işlemediğini ve doğuda hayvanların evcilleştirilmelerinin tarıma ve yerleşik yaşama öncülük ederken batıda farklı bir geçiş olduğunu savunur (Morgan, 1994: 48). Ancak bazı çalışmalar bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi ile tarımın beraber ilerlemiş olabileceğini belirtir (Faulkner, 2012: 28-31; Ponting, 2000: 34; Leacock, 1994: 48). Tarım ve hayvancılık arasındaki doğal ilişki göz önünde bulundurulduğunda, yerleşik yaşama geçişte iki durumunda yani hem bitki hem hayvan evcilleştirmelerinin aynı zamanda ve oranda etkili olduğu düşünülebilir.

Komün yaşamının terk edilmesi ile feodal dönemin başlaması arasında toplumsal, ekonomik ve yapısal bazı temel değişimler yanında teknolojik anlamda da bazı değişimler/gelişimler yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşümler açıklanmadan özgür birey ve ailelerin bir araya gelerek oluşturdukları, eşitlik temelinde örgütlenen kolektif bir yapıdan sınıflı bir topluma geçişin nedenlerinin anlaşılması zordur. Komün yaşamından vazgeçen insanların yerleşik yaşama geçişleri, bu bağlamda ortaya çıkan; kişisel faydayı esas alan işbölümü ve uzmanlaşma, özel mülkiyet ve insan merkezlilik gibi değişim ve dönüşümleri açıklamak bu geçişin nedenlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1.2.1.2.3. Feodalizm ve Feodal Dönem

Feodalizmin tanımı ve ortaya çıkış koşulları üzerinde tartışmalar devam etse de süreci belirli durum ve yapılar temelinde sınırlamak mümkündür. Davidson ve Grant, feodalizmin bölgeler temelinde özgüllüklerini de ele alarak benzerlikleri ve ortak paydalarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu alanda yapılmış çalışmalardan yola çıkarak feodalizmi; “politik ve ekonomik gücün yerelleşmesi”, “kent ve taşranın dinamik karşıtlığı”, “kontrata bağlı toplum yapılanması”, ve “radikal çoğulculuğa bağlı toplum yapılanması” olarak özetlemektedirler. (Davidson ve Grant, 2001: 292). Bunlara, toprak mülkiyetinin hiyerarşik yapısı ve bu yapıya eşlik eden silahlı yükümlülüklerin, soyluları serfler üzerinde egemen kılması (Marx ve Engel, 2004: 40) da eklendiğinde komünün evrildiği toplumsal yapı daha iyi anlaşılacaktır.

Komünün ortadan kalkması, buna paralel olarak gerçekleşen yerleşik yaşamın egemen yaşam tarzı olurken tarım ve hayvancılığın da egemen üretim ilişkisine dönüşmesi doğrudan feodal ilişkilerin oluşmasına neden olmamıştır. Komün yaşamı ve feodal yaşam arasında köleci toplumda (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 65-143; Marx ve Engels, 2004: 19-23) denilen bir süreç yaşanmıştır. Köleci toplum, komünal toplumdaki feodal topluma geçiş aşamasında ortaya çıkan, süre bakımından hiç de kısa olmayan, feodal toplum içinde de devam eden ve süreç içinde dönüşen, toplumsal yapıyı da etkileyen olaylar zincirini temsil eder. Buna karşın başlığın köleci toplum yerine feodal toplum olarak seçilmesinin en önemli nedeni köleci toplumda, çalışmanın temelini oluşturan doğa ilişkisi görece geri planda kalırken, komünden feodalizme geçişi temsil eden; işbölümü, mübadelenin gelişimi, özel mülkiyet, sınıflı toplum gibi toplumsal değişimlerin merkezi bir öneme sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu ifadeden köleci toplum döneminde çevreye zarar verilmediği düşünülmemelidir. Özellikle Roma İmparatorluğu döneminde ormansızlaşma önemli bir sorundur. Bunun temel nedeni savaşlarda ağaçlık alanların düzenli ordulara sahip Roma İmparatorluğu

için dezavantaja neden olmasıdır. Bunun yanında nüfus artışına bağlı olarak ısınma için ihtiyaç duyulan odun miktarının artması da ormansızlaşmaya sebep oluş görünmektedir (Ahn, 2010). Yine Romalıların düşmanlarının tarlalarına tuz dökerek ürün elde etmelerini engellemeye çalıştıkları bilinmektedir (Yörükoğulları, 2005: 40). Bugün Grönland buz çekirdeklerinden elde edilen veriler ile Romalıların madencilik faaliyetleri ile hava kirliliğine neden oldukları dahi söylenebilir (Kavrakoğlu, 2017). Ancak ifade edilen durumların modern anlamıyla ekolojik sorunların kaynağı olduğunu söylemek zordur. Öncelikle orduların ormanlık alanları ve tarım arazilerini takrip etmesi sorun olmakla beraber modern anlamından farklı olarak eylemlerinin doğaya zarar verebileceği ve ekosistemi olumsuz etkileyeceği düşüncesini barındıramayacağından bilinçli bir eylem olamamaktadır. Bu eylemlerin asıl amacı düşmanları karşısında avantaj sağlamaktır. Burada hedef doğa değil düşman olarak görülen insanlardır. Benzer bir durum ilkel toplum içinde de yaşanmıştır. Ateşin bulunması ve gıda maddelerinin pişirilmesinin öğrenilmesi sonrasında insanların bazı bölgelerde yangınlara sebep olması buna örnek gösterilebilir (Harari, 2015). Bu tür eylemleri ekolojik sorunların kaynağı olarak göstermek kavramın içeriği bakımından anlamlı olmadığı gibi sorunun çözümünde mevcut sorumluların ve sebep olduğu etkinin önemsizleşmesine sebep olabilecektir. Temel amaç, Karl Mannheim'in açıkça ortaya koyduğu gibi toplum bilimini doğa bilimini doğa bilimlerinin modeline göre kurmaya kalkışarak, onu tarihsel boyutundan yoksun etmemektir. Dolayısıyla yağmurun nedenlerini tarihte aramak gerekmez ama yağmur duasının nedenlerini onun tarihsel boyutuna inmeden açıklayamayız (Mannheim, 1923; akt. Şenel, 1982: III). Toplumsal dönüşümlerde belirli dönemler üzerinde yoğunlaşmak konu bütünlüğü üzerinden şekillendiği için de köleci toplumun kapsam dışı tutulması görülmüştür. Ancak köleci dönem içinde, insanın insan üzerinde kurduğu bu sömürü ve tahakküm düzeninin feodal toplum içinde doğaya da yansıtıldığı ve sanayi toplumu olarak da tanımlanan kapitalist toplum içinde en üst

seviyeye ulaşarak insanın çıkarları ve refahı için doğayı sömürmeye hakkı olduğu düşüncesinin alt basamağını oluşturduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Yerleşik yaşamın ilk evreleri komün yaşamı ile ters düşmeyen, kolektif yaşamın egemen olduğu bir yaşam biçimidir. Buna karşın komün yaşamında farklılıkların belirginleştiği zaman dilimi de yine yerleşik yaşamın ve buna bağlı üretim ilişkilerinin egemen olduğu döneme denk gelmektedir. Yerleşik yaşama geçiş yeni bir toplumsal formasyon olduğu gibi Faulkner'in (2012: 28) belirttiği gibi yeni bir yiyecek üretim biçimi olan çiftçiliğe geçmek demektir. Bu da avlanma/kontrollü avlanma yerine toplu sürüler besleme ve yabani bitkilerden yararlanma yerine tarım yoluyla yabani bitkileri ehlileştirmek (Ponting, 2000: 34) demektir. Bu değişiklik yeni bir başlangıç anlamına gelmektedir. Wilson'ın (2000: 568) "otokataliz model"inde de görüldüğü üzere süreç bir kez başladıktan sonra kendi kendini sürdürür ve kendi dinamiklerini yaratır. Tarımsal retim in çok zaman alması nedeniyle tarım arazilerine yakın yerlere yerleşen insanlardan (Harari, 2015: 93), kalabalık topluluklardan oluşan toplumlara, artı ürünlere el koyan derebeyliklerden, kölelikten, krallıklardan, sömürgelere, yeniden köleliğe (Diamond, 2005: 96-97), teknolojik ilerleme de sabandan, uzay mekiklerine giden bir süreç. Bu sürecin vardığı noktada, en azından sonucu üzerinden, amaç-araç ilişkisinin yeniden düşünülmesinin neden önemli olduğu da bir kez daha anlaşılmaktadır.

Yerleşik yaşama geçiş kendi üretim ilişkilerini yarattığı gibi kendi toplumsal dinamiklerini de yaratmıştır. Marx ve Engels'in Alman İdeolojisi'nde belirttiği gibi:

İnsanların kendi geçim araçlarını üretim tarzları, her Şeyden, önce doğada hazır buldukları ile yeniden üretmeleri gereken geçim araçlarının doğasına bağlıdır. Bu retim tarzı, basitçe bireylerin fizik varlıklarının yeniden timi olarak ele alınmamalıdır. Bu retim tarzı, daha çok, bu bireylerin belirli bir faaliyet tarzını, onların yaşamlarını ortaya koyan belirli bir biçimi, belirli *bir yaşam tarzını* temsil eder. Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Şu halde, onların ne oldukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki, bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır (Marx ve Engels, 2004: 37).

Yerleşik yaşamın çiftçisi komünün kolektif hareket eden bireyi değildir. Doğal olarak yerleşik yaşamın toplumu da giderek komün yaşamından uzaklaşmaktadır. Bu uzaklaşma üretim ilişkilerinin değişmesi ile başlamıştır çünkü yeni üretimde (çiftçilik), (her zaman olmasa da) ihtiyaçtan fazla üretim yapılabilirdi. Bu fazla üretim nedeni ile tarıma geçiş genellikle “tarım devrimi” olarak tanımlanır. Faulkner (2012: 29), kendi seçtikleri koşullarda olmasa da tarım devrimini insanların kendi tarihlerini yapmalarının örneği olduğunu belirtir. Ponting (2000: 34-35) ise tarıma geçişin hem çok uzun (4-5.000 yıl kadar), hem de bilinçli bir geçiş olmamasından dolayı devrim sözcüğünü kabul etmemekte ve tarıma geçişin negatif bir dönüşüm olduğunu belirterek Diamond (2005) ile aynı noktada birleşir. Ponting’in Diamond ile hem fikir olduğu bir diğer nokta ise tarıma geçiş ile artı ürün, yani daha fazla nüfusu besleme becerisi sağlandığıdır (Ponting, 2000: 35; Diamond, 2005: 135-149). Bu artı ürün iş aletlerinin geliştirilmesi (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 26) ve daha az insan gücüne ihtiyaç duyulmasına karşın daha fazla ürün elde etmeyi sağlamıştır.

Tarım devrimi insanlığın elindeki toplam gıda miktarını artırsa da daha iyi bir beslenme veya daha çok keyifli zaman yaratmamış, daha ziyade nüfus patlamasına yol açarak şımarık seçkinler yaratmıştır (Harari, 2015: 91). Ponting (2000: 34) de benzer şekilde hiyerarşik toplumların doğuşunu ve nüfusun çok daha hızlı artmasını ihtiyaçtan fazla besinin üretilmesiyle bağlantılı olduğunu savunur. Yaklaşık 10.000 yıl önce, yani tarım devrimi öncesinde dünya nüfusu yaklaşık 4 milyon iken yavaş yavaş artarak M.Ö. 5000 dolaylarında 5 milyona ulaşmıştır. Yerleşik yaşamın gelişmesi ile nüfus her bin yılda iki kat artmaya başlamış ve M.Ö. 1000 yılında 50 milyona, sonraki 500 yıl içinde 100 milyona ve M.S. 200 yılında 200 milyona yükselmiştir. 1900 ile 2000 yılları arasında bu oran katlanarak devam etmiş ve 1,5 milyar olan nüfus 100 yıl içinde 6,1 milyara yükselmiştir (Roser ve Ortiz-Ospina, 2017). BM bu sayının 2100 yılında 11,2 milyar olacağını öngörmektedir (UN, 2015).

Yerleşik yaşama geçiş ve tarım ve hayvancılığın gelişimi artı ürün yanında toplumun değişimine sebep olan bir olgunun; işbölümünün de kurumsallaşmasına sebep olmuştur. İşbölümü ilk olarak komün döneminde kadın-erkek, yaşlı-genç gibi aile bireyleri arasında ortaya çıkan doğal bir durum olarak tanımlanmaktadır (Marx ve Engels, 2004: 20; Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 34). Ancak bu doğal işbölümü ve bununla bağlantılı olan eşitlik durumu komün ilişkilerinin sonlanmasına sebep olan yerleşik yaşam ve bunun yarattığı toplumsal yapı ve ilişkiler sonucunda yok olmuştur. Çünkü hayvan otlatma, toprağı sürme (dönemin araçları ile), uzun mesafeli ticaret ve gezgin zanaatkârlığı, çocukları yanında taşıyarak yapılamazdı. Saban, kağı ve demir dövme, erkek egemenliğinin toplumsal ön koşullarını hazırlamış ve tarım devrimi dönemin ekonomisini dönüştürerek toplumsal yapıyı altüst etmiştir. Çapa ve geçici bahçe arazisi yerini sabana ve sulanmış, gübrenilmiş tarlaya bırakmıştır. Bundan ötürüdür ki anahan, aile temelli ve eşitlikçi topluluklar, yeni otorite ve hiyerarşi anlayışlarıyla dönüşüme uğramıştır (Faulkner, 2012: 36-37)⁴⁶.

Üretim ilişkilerinin değişimi ile dönüşüme uğrayan işbölümü salt cinsiyetler arasındaki eşitliği ve komün içindeki beraberlik duygusuna zarar vermemiş, tarımla uğraşan insanların kendi el zanaatlarına ek olarak (zamanla) gelişen ve sınıflı toplumu üreten küçük parçalı işletmelerin de (Marx ve Engels, 2004: 23) temellerini atmıştır. İlk toplumsal işbölümü (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 54) olarak da tanımlanabilecek bu durum bir yandan uzmanlaşmaya öte yandan emeği asıl yaşam alanından kopmasına sebep olmuştur. Çünkü Faulkner'in (2012: 36) belirttiği gibi

⁴⁶ Maria Mies ve Claudia von Werlhof erkek avcı mitini yeniden yorumlamakta ve günümüzde devam eden doğrudan şiddet biçimlerini bu yoruma dayandırmaktadırlar. Mies ve Werlhof'a göre avcı erkeğin elde ettiği iktidar salt bir koruyuculuk ve fiziksel üstünlük kazanımı değildir. Avcı erkek, hayvanları öldürebiliyorsa, bunu diğer kabilelerin erkekleri ve kendi kadınları üzerinde kullanabileceğini keşfettiğinde, iktidarını da kurmuş olur. Takiben, döl verme kapasitesini fark eden avcı erkek diğer kabilelerin erkeklerini öldürdüğü gibi kadınları da baskı altında tutmayı başarır. Ancak kadınlar her zaman dölleyebilen erkek için verimli bir tarladır ve çocuk doğurma yetenekleri erkeklerin tekeline alınır. Kadınların yaptıkları toplayıcılık ve ürün yetiştirme becerileri, erkeklerin yaptığı avcılık karşısında değerini kaybederek ya da değersizleştirilerek yalnızca çocuk doğurma, başka bir ifadeyle yeni erkekler doğurma tek ve vazgeçilemez kadın özelliği olarak ortaya konmuştur (Mies, Thomsen ve Werlhof, 2014:101-176;).

dönemin birçok zanaatkârı⁴⁷, tıpkı ataları gibi gezgindir ve köyden köye gidip becerilerini satarak yaşamını sürdürmüştür. Emeğin mobilizasyonu olarak tanımlanabilecek bu durum, aile, klan ve kabile bağlarını zayıflatmış ve ticarete dayanan yeni ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Faulkner, 2012: 36).

Toplumsal işbölümünün ticarete yol açtığı ya da geliştirdiği kabul edilmekle beraber bu işbölümünün kabileler (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 56) ya da klanlar (Şenel, 1982: 74) düzeyinde olduğunu söylemek modern toplumunda bulunan negatif özellikleri ilk toplumlara yansıtma çabası gibi de okunabilir. Kapitalist ülke ve şirketlerin ve onlarla organik bağları olan üst kurumların [Uluslararası Para Fonu (*IMF*, *International Monetary Fund*), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB) gibi] kontrolünde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde genetik çeşitliliğin ölüm fermanı olan, tüm bölgede mono-kültürel tarımın gelişimi (Foster, 2002: 106-107) ile ilk toplulukların yerinden üretimlerini aynı kefeye koymak doğru bir değerlendirme değildir. Örneğin, Panama nüfusunun %70'inin muz üreticiliğinde çalışması (French, 2004: 149) ile göl ya da nehir yakınlarında yaşayan ilk toplulukların balıkçılık yoğun bir yaşam sürmesi aynı şey olamaz. Doğal yaşamın yaratımındaki zorunlu tercih ile yönlendirme ve ekonomik/siyasi zora dayanan zorunluluğu aynı şekilde tanımlamak kapitalizmin sömürge toplumu ile kolektif yaşamın ürünü olan komünü aynılaştırma anlamına gelecektir. Bu değerlendirmenin neden-sonuç ilişkisini doğru kuramaması bir yana sosyolojik olarak da sorunludur.

Feodal toplum hem üretim ilişkileri, hem toplumsal yaşam bakımından sınıflı bir toplumdur. Bu eşitsiz durum birbirilerini yarattığı gibi kendilerini de sürekli olarak yeniden yaratmaya devam eder. Komün döneminin doğal işbölümü ve görece önemsiz farklılıkları yerleşik yaşam ile belirginlik kazanırken ortaya çıkardığı toplumsal

⁴⁷ Zubritski, Mitropolski ve Kerov, (1997: 55) zanaatkarlığın gelişmesini ikinci toplumsal işbölümü olarak tanımlamaktadır. Toplumsal yapı ve bu yapıda sebep olduğu değişim ve dönüşüm düşünüldüğünde ayrı bir parantez açılması (kendi çalışmaları bağlamında) anlamlı görünmektedir.

sınıfların sınırlarını da belirginleştirmiştir. Bu sınırlar belirgin bir işbölümünün ürünüdür (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 56). İşbölümündeki belirginleşme toplumun tamamından ziyade askerler, zanaatkârlar, din adamları gibi belirli sınıfların oluşması şeklinde gerçekleşmiştir. Zanaatkârlar ürettiklerini toplumsal yarar için değil, değişim için üretmeye (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 56) ve bunun üzerinden daha fazla kazanç sağlamaya yönelmiştir. Bu kazanç ekonomik yapının gelişmesine paralel olarak değişmiştir. İlk değişim takas ve trampa yani malların değiş tokuşu üzerinden yapılmıştır. Bu mallar bölgelere göre değişiklik gösterdiklerinden zamanla değişim için genel eşdeğer olarak tek bir meta kabul edilmiş: para ortaya çıkmıştır (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1997: 57). Para toplum içindeki değer kalıplarının doğaya ilk yansıma şekillerinden biridir. Para yerine kullanılan madenlerin diğer madenlerden üstün tutulması bu farklılaşmanın en iyi örneğini sunar. Bu farklılaşma zamanla bu madenlere daha fazla sahip olanın daha üstün olması anlamına gelen bir değer sitemine dönüşmüştür. Proudhon, hükümdarların yavaş yavaş bu altınlara ve gümüşlere sahip olduklarını ve üzerlerine kendi mühürlerini bastıklarını, böylece kıymetli madenlerin kutsallaştırmasından para yani mükemmel metanın doğduğunu belirtir. Para, ticaretin bütün darbelerine rağmen kesin bir nispî değer muhafaza eder ve kendisini bütün ödemelerde kabul ettirir (Proudhon, 2012). Dolayısıyla işbölümü ve ticaretin, ticaret ve paranın, para ve iktidarların birbirini etkilediğini ve bu etkinin mülkiyet ile beraber toplumsal sınıflarının oluşum ve dönüşümünden doğrudan sorumlu olduğu söylenebilir. Yine iktidarın değil ama kölelik döneminin hükümdarlarının ortaya çıkışında da para önemli bir rol oynamaktadır.

Sınıf, hem zenginle yoksul arasında toplumsal bir ilişkidir, hem de iktisadi sömürü ve artık biriktirme sürecidir. Sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekir. Yoksulluk ise genel bir koşuldur. Zenginliği belirli bireyler, aileler, toprak sahipleri, tapınaklar, kabileler ya da şehir devletleri arasında pay eder (Faulkner, 2014: 42).

Toplumun sınıflı yapısı ve bu sınıfların mensupları arasındaki rekabet toplumsal yapının da sürekli ve yeniden şekillenmesine sebep olur. Bu şekillenme mevcut eşitsizlikle doğrudan ilgili yapı ve olayların meydana gelmesine sebep olur. İktidar ve çatışma, devlet ve savaşın ortaya çıkışı buna örnektir. Başka bir deyişle yoksulluk tüm ön kabullerin aksine tarihsiz, verili bir durum değil, üretilen bir durumun sınıfsal çelişkilerinden doğmuş sömürü sonrası duruma tekabül eder.

Faulkner, bu sömürünün temelindeki çelişkili ikilik ve sınıfsal eşitsizliğin sebep olduğu (bilinen) ilk değişimi şu şekilde ifade eder:

Tarih öncesi Sümer'de askeri ve dini uzmanlara, görevlerini bir bütün olarak toplum adına yerine getirebilsinler diye artığı kontrol etme gücü verilmişti. Konumları ilk başlarda halkın onayına bağlıydı. Ama artık üzerindeki kontrolleri onları güçlendirdi ve otoriteleri pekiştikçe, bunu kullanarak halkın onayı *olmaksızın* servetlerine servet katabileceklerini ve konumlarını koruyabileceklerini anladılar. Bu yolla, şehirli Sümer'in yüce rahipleri savaş ağaları, şehir yöneticileri ve küçük kralları, artığı kendi çıkarına biriktiren ve tüketen sömürücü bir yönetici sınıfa dönüştü: artık topluma *ait* bir güç olmaktan çıkıp, toplum *üzerinde* bir güç oldu (Faulkner, 2014: 42).

Ponting'in otoritenin ortaya çıkışına yaklaşımı da benzer olmasına karşın daha genellemecedir. Ponting süreci ifade edişi şöyledir:

Yoğun besin üretim biçimlerini ve yerleşik toplumları oluşturan tarımsal gelişme, temelde bütün dünyada aynı etkiye sahiptir. Besin fazlası, sayıları gittikçe artan dinsel ve siyasi seçkinler sınıfını ve temel görevleri bu seçkinlere hizmet etmek olan zanaatkârlar sınıfını beslemekte kullanılıyordu. Bu besin fazlasının dağıtımı, geniş kapsamlı ulaşım, depolama ve yeniden dağıtım konularında denetim mekanizmaları gerektiriyordu; bu denetim toplumlarda güçlü merkezi kuruluşları doğurdu. Siyasi ve toplumsal güce sahip seçkinler sınıfı, başlangıçta tapınaklar ya da sulama kanalları gibi büyük toplumsal projelerde çalışan işçi toplulukları, ardından da hızla büyüyen ordular üzerinde gittikçe daha fazla denetim kurdukça ve zorla iş ve hizmet ürettirerek daha da büyük bir disiplin uyguladıkça, bu denetim süreçleri kendi kendini güçlendirmeye başladı. Büyük ölçüde eşitlikçi olan toplumların yerine, farklı sınıfların ve büyük servet farklılıklarının olduğu toplumlar ortaya çıktı (Ponting, 2000: 59).

Toplumsal yapı içinde ortaya çıkan eşitsizliğin kent-kır ayrımı üzerinden mekâna yansıtılması ile insanlar tarihsel olarak sahip olduğu birliktelik ve kolektif yaşam bilincini de önemli ölçüde yitirmiş ve sınıflı toplum doğal yaşamın yapay bir durağı olmaktan çıkarak, neredeyse toplumun olağan bir biçimi olarak şekillenmiştir. Bu durum bir seçkinler sınıfı yaratmasının yanında üretici ve tüketici güçleri birbirinden

ciddi şekilde uzaklaştırmıştır. Seçkinler sınıfın zor gücünü tekeline almasıyla da üretici güçler özgür insanlardan kölelere sonrasında da toprakla beraber alınıp satılabilen köleler olan serflere dönüşmüştür. Üreticilerin kölelere dönüştürülmesi ve üretimin neredeyse hepsine el koyan seçkinler sınıfı arasındaki çatışmalar kendi aralarında olduğu kadar kentler sonrasında da devletlerarasında da devam etmiştir. Savaşlar, çoğunlukla bu artığa (ya da diğer kesimin yaşam alanına yani doğaya) el koyma ya da el koymayı engelleme amacıyla gerçekleşmiştir. Bu durum kendi içinde yeni bir çelişki yaratmıştır. Seçkinler bu savaşlar için daha fazla asker, teçhizat ve kaynak (artık) ihtiyacı duymuş ve bu çelişki modern topluma kadar artarak devam etmiştir. Bugün devletlerin bütçelerinden en önemli payların silahlanmaya ayrılması bu çarpık yapının devam ettiğinin de göstergesidir. Artığın gelişim ve toplum refahı yerine başka toplumları yok etmeye, çökertmeye ya da en iyi ihtimalle atıl araçlara aktarılması başka şekilde açıklanamamaktadır.

Ticaret, yağma ve savaşlarla el konulan artık o denli artmıştır ki toplumsal yapıları tamamen değişmiştir. Bazı toplumlarda bir sınıfın önderliğinde ortaya çıkan iktidar teokratik bir yapıda şekillenirken (Sümer, Yunan gibi), bazı yerlerde tek kişinin iktidarı (Çin, Anadolu gibi) şeklinde ortaya çıkmıştır. İktidardaki kişinin zor gücüne bağlı olarak kişilerin kendilerini Tanrı-Kral (Firavun/Mısır) ilan ettikleri de olmuştur. Köleleştirilen insanların sömürsü üzerinden kurulan bu imparatorlukların istikrarlı bir yapı kurmaları toplumsal konumları gereği mümkün değildi. Üretmeden tüketen (yöneticiler, zanaatkârlar, tüccarlar, askerler, din adamları gibi) nüfusun sürekli arttığı için bunun dışında kalan nüfusun tamamı köleleştirilse dahi yeterli üretkenlik sağlanamazdı. Buna bir de savaşlar, kişilerin iktidarlarının sembolleri olan yapılar için (Zigguratlar, piramitler, tapınaklar gibi) ve iklim gibi ekolojik etmenler eklendiğinde sistemin çöküşü kaçınılmazlaşmıştır.

Büyük devlet ve imparatorlukların kaçınılmaz yıkılışı toplumsal yapının çarpıklaştırılmış içeriği ve köle/köleci insanların köhne zihinlerinde bir çözüm üretemeyince ortaya çıkan yeni durum uzaktan hükmeden iktidarlardan daha yakında ve doğrudan hükmeden iktidarların oluşumuna evrilmekten başka bir işe yaramamıştır. Yönetici sınıfların rahatları doğrultusunda yarattığı köhneleşmiş toplumun içinde yeni güçler gelişmemiş (Faulkner, 2014: 48) ve ortaya çıkan durum eskinin devamlılığı şeklinde sürmüştür. İmparatorların, Tanrı-kralların yerini derebeyleri, feodal beyler alırken, kölelik kurumsallaşarak toprağa bağlı köleler olan serfler ve doğrudan alınıp satılan köleler olarak varlığını sürdürmüştür. Doğu toplumlarında ve devletlerinde de kölelik kurumu varlığını sürdürmüş (İnalçık, Göyünç ve Lowry, 1989: 159-197; Parlatır, 1984) kulluk sistemi ile iktidar alanındaki canlı cansız tüm varlıklar tek kişinin tasarrufunda kalmıştır. Aynı coğrafyada farklı dinlerin egemen olması da kölelik kurumunu ortadan kaldırmamıştır⁴⁸.

Köleci toplumun feodal topluma evrilmesi yeni bir toplumun oluşması anlamına gelmemektedir. Bu kavramsal değişiklik toplumsal değişiklikten daha çok yönetsel değişikliği ifade eder. Roma İmparatorluğu dâhil mevcut iktidarların neredeyse hepsinde feodal ilişkilerin doğrudan izleri vardır (Şenel, 1995: 207-290). Bu durumu ifade eden yazılı kaynaklara rastlamak da mümkündür. Şenel'in belirttiği üzere, gerek Hammurabi Yasaları'ndaki kısas ilkesinin, soylu ve halka göre farklı işleminde gerek Ölüler Kitabı olarak bilinen Mısır döneminden kalma yazıtlarda feodal yönetim ve adalet anlayışını görmek mümkündür. Ölüler Kitabı soyluların öte dünyada Tanrı Osiris önünde yargılanırken, önceden hazırladıkları, orada okuyacakları sorgularını içerir. (Feodal Bey) Amen verdiği sorguda dönemini şu şekilde ifade eder: "Kimseye haksızlık

⁴⁸ Köleliği ilk ilga eden devlet 1833'te İngiltere'dir. Kölelik Fransa'da 1848'de, Portekiz'de 1858'de, Rusya ve Hollanda'da 1863'te, Birleşik Amerika'da (yasal olarak) 1865'te, Brezilya'da 1888'de Nepal'de 1926'da, İran'da 1929'da (Aydın ve Hamidullah, (2002: 237-246) İran'ın köleliği 1906 anayasasıyla yasakladığını, Osmanlı'da ise II. Meşrutiyetten sonra 1909'da yasaklandığını belirtir) ilga edilmiştir. Kölelik, Arabistan yarımadasındaki bazı Arap devletlerinde hâlâ devam etmektedir (Öztuna, 22.11.2016).

yapmadım, zamanımda ülkemde tek aç yoktu. Kıtıkta tüm beylik mülklerimi halkı aç bırakmamak için kullandım. Hiçbir şeyde büyükleri küçüklerin üzerine yükseltmedim. Nil'in zengin ürün dönemlerinde ise tarlaların fazla ürününü toplamadım" (Champdor, 1984; akt. Şenel, 1995: 76).

Köleci toplumdan feodal topluma geçiş aşamasında bir diğer önemli değişimde ticaretin biçiminde olmuştur. Komün toplumunun son evrelerinde ve köleci toplumda yaygınlaşmaya başlayan ticarete paranın ortaya çıkmasının neden olduğu yapısal değişiklik genel geçer kurallara bağlanmıştır. İnsan ile doğa arasındaki değişimden insanların kendi aralarındaki değişime (Marx ve Engels, 2013: 75) evrilen ticaret artık derebeylerin (bazı yer ve durumlarda kralların) koruculuğunda bazı mesleki kuruluşların (lonca gibi) üyeliğinde ve denetiminde gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Hamamcı, 1981: 83). Ticaretin gelişmesi ve kurumsallaşması ticaret hacminin de gelişmesine sebep olmuş ve zenginliği ölçüsü topraktan (yavaşı da olsa) paraya dönüşmüştür. Paranın önem kazanması ve zenginlik ölçüsüne dönüşmesi toprağın değersizliğini yaratmamıştır. Buradaki değişim zenginliğin ve sınıfsal üstünlüğün ölçüsü olan toprağın para karşılığında soylulardan zenginlere satılabilir, el değiştirilebilir olması açısındanadır. Böylece tüccar sınıfın görünürlüğü yanında politik gücü de artmıştır.

Feodal toplum dönemi insan-doğa ilişkisindeki çatışma yanında genel olarak mevcut sınıflar (soylular, köle, patrisyen, pleb, feodal bey, serf, zanaatkâr gibi) ve ortaya çıkan sınıfların (tüccar, lonca ustası, kalfa gibi) hem birbirleriyle hem de kendi aralarındaki çatışmalarla geçmiştir. Bu çatışma bazen Magna Carta'nın imzalandığı koşullarda görüldüğü üzere, çıkarlar temelinde birleşerek (feodal beyler, tüccarlar gibi) krala karşı verilirken (Raynold, 2010; The Magna Carta, 22.11.2016), bazen Orman Sözleşmesi'nde (*Charter of the Forest*) görüldüğü üzere daha büyük bir koalisyon (feodal beyler, tüccarlar, zanaatkârlar, serfler, özgür halk gibi) ile mücadele verilmiştir (Von Bueren, 2015: 194-211; Charter of the Forest, 22.11.2016). Bu birliktelikler çıkar

değişimine göre değişiklik de göstermiştir. Örneğin, tüccar ve zanaatkârların kralla birleşerek derebeylerini baskı altına aldığı da görülmüştür (Hamamcı, 1981: 88). Bu çatışmalar özgürlüklerin genişlemesinin önün açtığı gibi sınıflar arası adaletsizliklerinde artmasına neden olmuştur. Tüccar sınıf politik güç kazandıktan sonrasında genel olarak yöneten sınıfın yanında konumlanmış bu da yöneten yönetilen ilişkisinin ve buna bağlı dengenin daha da bozulmasına neden olmuştur. Bu ilişki burjuvazinin gelişimi ve sınıfının çıkarları ile yönetici elitlerin çıkarlarının çatıştığı 17-18. yy.'a değin devam etmiştir.

1.2.1.2.4. Kolektiften Özele: Mülkiyet İlişkileri

Köleci ve feodal toplumda ortaya çıkan belirgin bir diğer farklılık ise mülkiyettir⁴⁹. Mülkiyet fikri insan düşüncesinde çok yavaş ortaya çıkmış; çok uzun bir dönem boyunca bir fikir (idea), örtülü ve belirsiz bir durumda kalmıştır (Morgan, 1994: 64). Köleci imparatorlukların yıkılması ve feodalizm içinde tüccar sınıfının güç kazandığı döneme kadar mülkiyet ve iktidar arasında bağlayıcı ve belirleyici bir ilişki ve durum söz konusudur. Dönem boyunca, mülkiyet tam olarak kolektif olmadığı gibi özelde sayılmaz. Kolektif sayılamaz çünkü herkesin kullanımına açık değildir. Özel mülkiyet sayılamaz çünkü belirli bir kişinin tasarrufunda değildir. Yine de mülkiyet söz konusudur. Mülkiyet üzerindeki bu karmaşık durumu ve güç ilişkilerine bağlı dönemsel değişimleri Faulkner'a (2014: 42) atıfla "mülkiyet özel veya kolektif olabilir, ama asla genel olamaz" şeklinde açıklamak mümkündür. Başka bir deyişle mülkiyet güç ilişkilerine bağlı olarak bazen bir kişi veya aileye (saltanata, feodale), bazen belirli bir gruba (loncaya, vakfa, cemaate, rahiplere) ait olabilir ama herkese yani toplumun tüm kesimlerinin eşit, ortak mal olamaz. Feodal dönem dâhil mülkiyet muğlâk bir tanıma

⁴⁹ Kullanılan mülkiyet kavramı eğer sahiplik (mal) içermiyorsa toprak (mülk/mülkiyeti) anlamındadır. Komün dönemi sonlarında ortaya çıkan ve komün ilişkilerini parçalayan mülkiyet ilişkilerinin üst aşaması olarak da tanımlanabilecek bu mülkiyet şeklini taşınmazlar şeklinde tanımlamak da mümkündür. Başka bir deyişle ifade edilmek istenen Marx ve Engels'in (2013:196) *Alman İdeolojisi*'nde kullandığı anlamda "gerçek özel mülkiyet"tir. Bu mülkiyet şekli, bireysellikle hiçbir ilgisi olmayan, hatta onu adeta boşa düşüren en genel şeydir. İnsanın özel mülkiyet sahibi sayıldığı ölçüde birey sayılması durumudur.

sahip olsa bile önemlidir. Mülkiyet/ülke toprağı olmadan bir devletten/iktidardan söz edilemez. Bu nedenle tüccar sınıfının ortaya çıkışı ve iktidar ilişkilerinde toprak mülkiyetin yerinin paraya dayalı servete doğru kaydığı döneme kadar süreç kendi içinde yarattığı çelişkiler şeklinde devam etmiştir. Paraya dayalı servet, özel mülkiyetin ilk aşamalarına tekabül eder. Özellikle feodal beylerden önceleri ticaret yapmak sonrasında da mallarını ve en nihayetinde evlerini yapmak için satın aldıkları arazileri bu bağlamda ele almak mümkündür. Feodal dönem boyunca bu mülkler ve kullanım hakları üzerinde birçok sözleşme (*charter*) imzalanmış, çekişmeler savaşlar gerçekleşmiştir. Bu durum özel mülkiyetin ideolojik ve siyasal argümanlarının ortaya çıkışı ve kabul edilmesine değin devam etmiştir.

Özel mülkiyet anlayışının temellerini Antik Yunan ve Roma'da görmek mümkündür. Buna karşın genel geçer bir tanım kazanması ve kabul görmesi feodal dönem ve sonrasındaki kapitalist aşamada gerçekleşmektedir. Bu bağlamda John Locke'un belirgin bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Gerek dönemi için gerek sonrasında yarattığı etki ve modern toplum içinde bile görüşlerinin hala savunuluyor olması nedeniyle Locke'un mülkiyet anlayışının irdelenmesi gerekmektedir.

Locke'un mülkiyet anlayışı Şenel'in de belirttiği üzere iki şekilde ortaya çıkar; "mülk (*property*)" ve "arazi (*estate*)" (Şenel, 1995: 444-445). Her iki sözcük de genelde mülk özelde toprak mülkiyeti anlamında kullanılmışsa da *property* kelimesini yaşam ve özgürlüğü içerecek şekilde genişletilmiştir (Locke, 195: 7; Locke, 2000: 285-87). Ona göre Dünya, Tanrının insanların kullanması ve hayatlarını kolaylaştırmak için yarattığı bir nimettir (Locke, 2000: 287). Dolayısıyla dünya herkesin ortak mülküdür. Ancak Birdal'ın da belirttiği üzere Locke'a göre her birey bu ortak mülkün bir kısmını alıp onu mülk edinme hakkına da sahiptir (Birdal, 2007: 39-61). Yine Locke'a göre mülkiyet doğal bir haktır. Bu doğallık kişinin emeğinden kaynaklanmaktadır. Kişi kendi üzerinde tek hak sahibi olduğundan emeği üzerinde de yegâne hak sahibi olacaktır. Bu nedenle

emeği ile doğada var olan her Şeyi emeğini katarak kendisini yapabilir (Locke, 2000: 288)⁵⁰. Görüldüğü zere, Locke'un mülkiyet formülasyonu dönem için oldukça özenle kurgulanmıştır. İnsanın varlığı ve yaşamına bağlanan mülkiyet, hem dönemin teolojik yaklaŐımına uygun bir açıklamayla, hem insan merkezli görüşü destekleyen bir Şekilde ifade edilmiş, hem de emek sürecine bağlanarak her alandan tepkinin önüne geçilmiŐtir. Locke, böylece mülkiyeti, "tarihin öznesi olan insana" da indirgeyerek tarihsizleŐtirmiŐtir.

Modern toplum içinde kutsanan, tarihsiz ve insan doğasının bir parçası olarak tanımlanan mülkiyet; zet mülkiyettir. Buna karşın kavramın ters okuması yapılarak, kolektif mülkiyet dâhil tüm mülkiyet Şekilleri zel mülkiyet gibi sunularak kapitalist toplumun ürettiği yanlış bilinç içinde bir meŐriyet sağlanmaya çalışılmaktadır. Marx ve Engels'in Manifesto'da saldırdıkları ve ortaya koymaya çalıştıkları mülkiyet de özel mülkiyettir. Marx ve Engels'in özel mülkiyete yaklaşımını kendi cümleleri ile Şu Şekilde özetlemek mümkündür:

Özel mülkiyeti ortadan kaldırma niyetimiz karşısında dehŐete kapılıyorsunuz. Oysa zel mülkiyet sizin mevcut toplumunuzda nüfusun onda dokuzu için zaten ortadan kalkmıştır; birkaç kişi için var oluşu, tamamıyla, bu onda dokuzun ellerinde var olmayıŐından ötürüdür. Demek ki, siz bizi, varlığının zorunlu koşulu toplumun büyük bir çoğunluğunun mlkszlğ olan bir mülkiyet biçimini ortadan kaldırmaya niyetlenmekle suçluyorsunuz.

Tek sözcükle, bizi, mlkiyetinizi ortadan kaldırmaya niyetlenmekle suçluyorsunuz. Elbette; bizim niyetimizde zaten budur (Marx ve Engels, 2010: 23).

Modern toplum için özel mülkiyetin kutsallığı ve doğallığı o kadar yerleşmiştir ki tartışılması dahi kabul edilmekte, az ya da çok olması fark edilmeksizin mülkiyetin

⁵⁰ Locke'un mülkiyet anlayışı ve kadının mülkiyeti arasında da ciddi bir benzerlik söz konusudur. Anahanlıktan ataerkilliğe geçiş ve sonrasında kadının insandan ziyade üzerinde söz ve hak sahibi olunabilecek bir mülk olarak görülmesi benzer argümanlarla desteklenmiş ve meŐrulaŐtırılmıŐtır. Örneğin, (olağan durum içerisinde) kadın ve erkeğin cinsel birlikteliğinin ürünü olan bebeğin/çocuğun erkeğe ait görülmesi ve bu birliktelik sonrasında (ocuk olmasa bile) kadının da erkeğe ait görülmesi benzer bir formülasyonun ürünü gibi görünmektedir. Her iki durumda da kendi başına üretken olmayan, edilgen olarak tanımlanan/kabul edilen bir varlık (toprak/kadın) bulunur. Bu edilgen varlık etkin bir kişi tarafından tohum yoluyla ya da cinsel birleŐme ile döllenerek iŐlenmiŐ olur. Bu iŐlem sonrasında elde edilen ürün iŐleyenin doğal hakkı olurken, işlenen üzerinde de hak sahibi olunmuş olur. Tıpkı toprak gibi kadının da salt bir üretim aracı olarak görülmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

güzellemesi, sahip olmanın ayrıcalığı sürekli olarak üretilmekte ve DİA'larla gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Morgan'ın da belirttiği gibi belli belirsiz başlayan mülkiyet düşüncesi (özel mülkiyet ile) sonunda insanın baş tutkusu olmuştur. Devletler ve yasalar, öncelikle, mülkiyetin yaratılması, korunması ve onun esenliğinin sağlanması endişesiyle kurumlaştırılmışlardır. (Böylece) Mülkiyet, kendini yaratan bir araç olarak insanın köleleştirilmesini bir kurum durumuna getirmiş ve bu köleliği tarih sahnesine çıkarmıştır. Binlerce yıllık bir denemeden sonra da özgür insanın mülkiyet-yaratıcı bir makine olarak daha etkin olacağı anlaşılınca, köleliğin kaldırılması da gene mülkiyet açısından gerektiği için gerçekleştirilmiştir (Morgan, 1994: 128-129). Oysa özel mülkiyete yüklenen anlam hem özel mülkiyet hem de özel mülkiyeti ortaya çıkaran durumların eleştirisini de ortadan kaldırmaktadır. Zaten doğal olmayan, eşitsizlik ve adaletsizlik üzerine kurulan yapay bir durumun devamlılığı da ancak böyle sağlanabilir. Aksi halde mülkiyetin ilk evresinin sorgulanması kaçınılmaz olur. Bu sorgulamada görülecektir ki feodal toprak mülkiyeti yapısı gereği zaten madrabazlıkla kazanılmış topraktır - insana yabancılaşan ve dolayısıyla birkaç büyük ağa biçiminde karşısına çıkan toprak. (Burada) Serf, toprağın basit bir ekidir. Aynı şekilde, babadan en büyük oğula geçen toprağın lordu, ilk erkek çocuk, toprağa bağlıdır. Toprağa miras olarak kalır. Gerçekten, özel mülkiyetin egemenliği toprak mülkiyetiyle başlar - temeli olur (Marx, 2013a: 66). Bu sorgulama mevcut eşitsizliğin söylenenin aksine tarihsiz değil, üretilen yapay bir durum olduğunu ortaya çıkaracaktır. Tam da bu yüzden bütün sistem soru sormanın, sorgulamanın yasaklanması üzerine yasallaşmıştır.

Özel mülkiyetin ortaya çıkması başlı başına toplumsal ilişkilerin değişmesi anlamına gelse de feodalitenin yerini ticaret sermayesi, burjuvaziye bırakması sanayi devrimiyle hız kazanmıştır. Bu yer değiştirme gönüllülük temelinde değil, burjuvazinin güçlenmesi ve mevcut durumdan hoşnut olmayan kitleleri arkasına alarak toplumsal bir zor olması ya da bu zoru yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bu sınıf çelişkileri ve

savaşımı her yerde aynı anda ve aynı şekilde değişmediği gibi her yerde de gerçekleşmemiştir. Buna karşın benzer şekilde örgütlensin ya da örgütlenmesin bütün toplumları etkilemiş ve değişime, dönüşüme uğratmış veya uğramaya zorlamıştır. Örneğin, ticaretin gelişmesi ve paranın herkesçe ulaşılabilir olması sonrasında özgürlüklerini kazanan ya da satın alan serflerin toprağa dayalı üretim yerine emeklerini (Hamamcı, 1981: 82-84) satabilecek yerlere yani kentlere yönelmelerine sebep olmuş, bu da feodalitenin zayıflamasına sebep olmuştur. Bu tüccar için ucuz emek anlamına gelmekte ve sermaye birikiminin hızlanması sağlanmıştır. Öte yandan ticarete bağlı olarak para evrensel bir özellik kazanmış ve en yüksek mülk nesnesi haline gelmiştir (Marx, 2013a: 148). Sermaye birikimi ve servet artışı paranın gücüyle birleştiğinde burjuvazinin sahip olduğu gücü tahmin etmek de kolaylaşır. Bu güce tapma durumu ve devamlılığını sağlama hırsı (yani daha çok kar, daha çok para) bölge ve ülke sınırlarına dayandığında sınırlar içindeki rakiplerini alt etmekten, bu da gerçekleşirse ya da gerçekleştikten sonra başka bölgeler ülkeler bulmaktan başka çare kalmaz. Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı kitabı bunun savlandığı örneklerle doludur (Smith, 2006). Dolayısıyla feodalizmin sahip olduğu egemenliği yitirmesi kararlı ve sistemli bir şekilde devam ettirilmiş ve böylece feodal toplum yerini kapitalist toplum almıştır. Böylece yeni bir toplumsal yapı ve üretim modeli olan kapitalizmin gelişiminin önü açılmıştır.

1.2.2. Feodal Toplumdan Kapitalist Topluma: Doğa Anlayışı

Komün döneminde insan-doğa ilişkisi bağımlık temelinde kurulmuş sonrasında karşılıklı bir hal almıştır. Bu karşılıklılık bütünden ayrı değil aksine tamamlayıcı özelliktedir. Başka bir deyişle metaboliktir (Marx, 1997: 687-714; Marx, 2000b: 1046-1089). “Bu durumda insan-doğa arasında bir değişim ilişkisi söz konudur. Buradaki değişim, esas olarak, insanlar ile doğa arasında bir değişimdir, birinin [insanların -ç.] emeğinin, ötekinin [doğanın -ç.] ürününe karşı trampa edildiği bir değişimdir” (Marx ve

Engels, 2004: 55). Oysa köleci ve özellikle feodal toplumda ortaya çıkıp toplumsal yaşamda yerleşen değişim, egemen olan biçimiyle, insanların kendi aralarında bir değişimdir (Marx ve Engels, 2004: 55). Bu yaklaşım insan-doğa ilişkisinde ilk keskin kırılma ve doğa anlayışının ilk dönüşümlerinden biridir. Doğa ile metabolik ilişki içindeki insan için doğa, doğal bir varlık, inorganik beden iken feodal toplum için (ekonomik) bir değere evrilmiştir. Bu insanın doğa üzerinden kendisini var ederken türsel farklılığını merkeze koymasını sağlamış ve toplumsallaşma artıkça bu farklılık ve farklılığa vurguda artmıştır. Engels *Doğanın Diyalektiği*'nde oluş halindeki insanın, bitkiden uzaklaştıkça aynı ölçüde hayvanın üstüne çıktığını belirtir. Doğadan farklılaşma ve sonrasında “edinilen” bu üstünlük hali insana et yanında bitkiyle beslenme alışkanlığı da kazandırmıştır. Zamanla kedi, köpek, at gibi vahşi hayvanları evcilleştirerek köleleştirme isteği de yine bu farklılaşma ve farklılaşmanın doğurduğu yeni ihtiyaçlar olarak tanımlanabilir. Ona göre bu durum, insanın doğadan kopmasında ve sonrasında ortaya çıkan doğanın alt edilmesi gereken bir rakip olarak görülme eğiliminde etkin sebeplerden biridir (Engels, 1996: 193).

Komün sonrası dönemde işbölümü, uzmanlaşma, mülkiyet, özel mülkiyet, hiyerarşi, iktidar, devlet ve bunların ortak bileşeni olan sınıflı toplum içinde insanın insandan farklılaşması da insan-doğa arasındaki farklılaşmayı olumsuz etkilemiş olmalıdır. Dolayısıyla kendi türüyle bile farklılaşan, mücadele eden, kendi türü üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan insanların aynı hâkimiyeti doğa üzerinde kurmaya çalışması kaçınılmazdır. Bu yaklaşım da özel mülkiyette olduğu gibi yine ideolojik aygıtlarla desteklenmiş ve normalleştirilmiştir. Öyle ki doğa olmadan var olamayan insan, inorganik bedeni olan doğa ile mücadeleye girişmiş ve doğa üzerinde iktidarını kurmaya

çalışmıştır. Çatışma Dönemi olarak tanımlanacak bu dönemde insanlar adeta Enkidu'nun⁵¹ izinden gitmiştir.

İnsanın doğaya karşı girdiği bu mücadele bir var olma mücadelesi değil, yok olmama mücadelesi olarak okunur. Modern toplum içinde de benzer bir okuma yapılmakta ve doğaya karşı insan ikiliği yeniden üretilmektedir. İnsan-doğa arasındaki bu çatışmada, yerleşik yaşama geçiş, hızlı nüfus artışı, teknik bilginin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak mesafelerin kısalması, yine teknik bilginin gelişiminin üretim ilişkilerinde olduğu gibi insanın müdahale ve tahrip gücünü artırması da etkilidir. Ancak durumun doğru anlaşılması toplumsal yaşamda meydana gelen değişikliklerle mümkündür. Ponting'in belirttiği gibi siyasi sistemlerin değiştiği, imparatorlukların yükseldiği ve çöktüğü, yeni devletlerin doğduğu ve gerilediği çok uzun dönemlerde bile temel ekonomik ve toplumsal koşullar binlerce yıl değişmemiştir (Ponting, 2000: 79). Feodal toplum ve istisnası birazda bundan kaynaklanmaktadır. Feodal toplum bu değişikliğin üreticisidir. Bu değişim sınıflı toplum yanında artı değer ile var olan ve varlıklarını sürdüren sınıfın giderek çoğalması ve ihtiyaçlarının da çoğalarak artmasından kaynaklanmaktadır. Bu ihtiyaçların ticaret ile çeşitlenmesi de yine göz önünde bulundurulması gerek bir durumdur. Amerika kıtasından Avrupa'ya taşınan kakao, patates, mısır gibi daha birçok bitki ve bunların farklı yerlerde üretimi de bu mücadeleye örnektir.

⁵¹ Enkidu, Sümer mitolojisinde ve Gılgamış Destanı'nda adı geçen ana karakterlerden biridir. Destanın ana karakteri olan Gılgamış'ı öldürmesi için tanrılar tarafından yaratılmış ve dünyaya gönderilmiştir. Sümercede Kırkların İnsanı anlamına gelen Enkidu, hayvanlar arasında onlardan biri olarak yaşamını sürdürürken onu evcilleştirmesi için bir tapınak rahibesi gönderilir. Rahibe Enkidu'ya "Enkidu sen bilgesin, sen bir tanrısın! Nedendir bu sürülerle kırdan dolaşırsın?" der ve medeniyete gitmeye ikna eder. İlerleyen dönemlerde Gılgamış ile dost olup maceralarında onu yalnız bırakmayan Enkidu artık doğadan ayrılmış, kopmuş ve "medenileşmiştir". Öyle ki Gılgamış ile çıktıkları bir macerada kendisi ile aynı şekilde yaratılmış Humbaba ile savaşa girmekten çekinmez. Gılgamış ile birlikte sedir ormanlarının bekçisi ve koruyucusu olan Humbaba'yı yenerler. Gılgamış'ın asıl amacı Humbaba'nın koruduğu ormanlardan yararlanmak olduğu için onu öldürmek istemez ancak Enkidu türünden o kadar uzaklaşmış, kopmuş, yabancılaşmıştır ki Gılgamış'ı Humbaba'yı öldürmeye ikna ederek Humbaba'nın öldürülmesine sebep olur. (Destanın tamamı için bkz.: Atak, 2011).

İnsan-doğa arasındaki çatışma, insanın doğayı istediği gibi üretim yapabileceği bir alana dönüştürme arzusu ve doğaya hükmetme amacı taşır. Ancak burada hükmetme ile müdahil olmayı karıştırmamak gerekmektedir. Örneğin, yaşanılan bölgeye ait/uygun bitkilerin yetiştirildiği bahçe tarımı (*horticulture*) ile yaşam alanından uzak sadece üretim için ayrılmış tarım arazilerinde yabancı bitkilerin üretilmesi aynı şey değildir. Bahçelerin metrekare ile ölçülürken tarım alanlarının hektarı⁵² temel almasını da aynı şekilde değerlendirmek mümkündür. Biri kendine yetme temelinde şekillenirken diğeri için üretimin temel amacı daha fazla kazanmak ve kâr etmektir. İkinci durum köleci toplumda ortaya çıkmış olmasına karşın feodal toplumda sistemli bir hal almıştır. Feodal toplum bu nedenle de doğanın doğaya rağmen dönüştürüldüğü dönemdir. Elbette bu dönüşüm de hemen olmamış, özel mülkiyette olduğu gibi belirli süre ve ideolojik takviyelere ihtiyaç duymuştur. Çünkü Magna Carta'dan iki yıl sonra 1217 yılında İngiltere Kralı III. Henry ile halk ve zanaatkârların da desteklediği derebeyleri arasında imzalanan *Charta de Foresta*'nın (Orman Sözleşmesi) maddeleri incelendiğinde insanların önemli bir bölümünün hala doğaya bağ(ım)lı yaşadığı ve bu çatışmada yer almak istemediği görülmektedir (The Charter of the Forest, 1217). Açıkçası feodal toplumda insan-doğa arasındaki ikili iktidarlar, sınıflar, dinler ile ciddi şekilde insan tarafına evrilmişti yine de bu çatışmanın insan lehine sonuçlanması için daha fazla insana ihtiyaç vardı. Hatta mümkünse bu metabolik ilişkiyi hatırlayan hiç kimsenin kalmaması istenen kazanıma ulaşmayı daha da hızlandıracaktı. Bu yaklaşımın bütün insanların ortak düşüncesiymiş gibi gelişmesi birkaç yüzyıl aldı, ama istenilen noktaya da oldukça yaklaşıldığı söylenebilir. Ne de olsa toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür (Marx ve Engels, 2004: 50).

Egemen sınıfın sebep olduğu tek kesinti insanın doğa ile olan doğrudan ilişkisi değildi. Feodal dönem boyunca uygulanan politikalar, çıkarılan fermanlarla/yasalarla ya

⁵² 1hektar = 10.000m²'dir.

da spor adı altında birçok tür yok edilmiş, birçoğunun neslinin tükenmesine sebep olunmuştur (Ponting, 2000: 142-170). Ormanlık alanların atıl alanlar sayılması ve tarım arazilerine dönüştürme ve bunun sebep olduğu kıyım yanında yaşam alanlarının genişleyerek bitki ve hayvan türlerin yaşamlarını tehdit etmesi (Ponting, 1143-145) ve yaşam alanlarını terk etmeye zorlama da biyolojik çeşitliliği ciddi şekilde etkilemiştir. Örneğin, John Worlidge'nin ilk olarak 1669 yılında yayımlanan *Systema Agriculturae* adlı kitabında zararlı kabul edilen hayvanları ve bunlardan nasıl ve ne zaman kurtulunacağını belirtilen bir takvim bile hazırlanmıştır (Worlidge, 2011, akt. Ponting, 2000: 144). Worlidge'nin takviminde her ay yapılacaklar detaylı şekilde düzenlenmiştir. Örneğin, takvime göre şubat ayında bütün salyangozlar toplanmalı ve kurbağalar ve yumurtaları yok edilmeliyken, haziranda karıncalar yok edilmelidir (Worlidge, 2011, akt. Ponting, 2000: 144). Elbette tüm bu yıkım sürekli olarak insanın iyiliği üzerinden tanımlanarak yaşam için doğal bir süreç şeklinde desteklenmiştir.

Tarıma dayalı feodal üretimin yerini yavaş yavaş sanayi üretimine bıraktığı, Feodal toplumun dönüşüm aşamasında yoğun olarak dillendirilen doğaya egemen olma fikri ilk olarak insan merkezlikten beslenmiş ve bu yaklaşım küreselleşmeye kadar kabul edilmiş görünmektedir.

İnsan merkezliliğin gelişmesinde ve genel geçer bir durum haline gelmesinde hümanizm düşüncesinin önemli bir yeri olmakla beraber insan-doğa ilişkisindeki insan merkezliliği sadece hümanizme bağlamak doğru olmayacaktır. Hümanizm her ne kadar insancılık (TDK, 2017) ya da insandan yana olan, insanı yücelten (More, 1999: 11) şeklinde tanımlanmaktaysa da bu yüceltmeyi Ortaçağ'ın skolâstik düşüncesi ve toplumsal yapısındaki adaletsizlik üzerinden okumak daha anlamlı görünmektedir. Ancak yine de etkisinin olmadığını söylemek mümkün değildir.

İnsan merkezlik ve buna bağlı olarak gelişen doğaya egemen olma ve bunun ideolojik çerçevesinin oluşmasında Descartes'ten (2013) Newton'a (2016) Thomas

Aquinas'tan (2009) Kant'a (2009) kadar birçok isim sayılabilir. Ancak Bacon'un insanın doğaya hükmetmesi fikrinin yeşermesi ve oluşmasında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Bacon tam da bu düşüncenin ürünü ve üreticisidir.

Bacon'un yaklaşımı konusunda farklı ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Çotuksöken insan-doğa ilişkisinde Bacon'un öncü bir rol oynayabilecekken yanlış yorumlandığını ya da doğru çevrilmediğini ifade eder (Çotuksöken, 2017: 2). Çotuksöken, Bacon'un sıkça kullanılan sözleri olan "*Homo, naturae minister et interpres, tantum facit et intelligit quantum de naturae ordine re vel mente observaverit: nec amplius scit, aut potest*" için doğru çevirinin "Doğanın hizmetkârı ve yorumlayıcısı olan insan, ister şeylerle ya da ister zihniyle ilgili olsun, doğanın düzeni hakkındaki gözlemleri ölçüsünde eyler ve anlar: Bunun dışında ne bir şey bilir, ne de bir şey bilebilme gücündedir" (Çotuksöken, 2017: 2) şeklinde ya da 'Doğayı yorumlayan ve yöneten insan, bilgilerini ve eylemini (ister düşünmeyle, ister gözlemlerle olsun) nesnelere doğal düzenini ortaya koyduğu ölçüde genişletir: Bunun dışında bir şey bilmez ve bilemez de" (Çotuksöken, 2013: 67) şeklinde çevrilmesi gerektiğini belirtir. Aynı cümleyi Çevik, Bacon'un çalışmalarının derlendiği *Seçme Aforizmalar*'da Latince'den şu şekilde çevirir "Doğanın efendisi ve açıklayıcısı olan insan, doğanın işleyiş sürecini ve olaylarını gözlemledikçe öğrenir ve üretebilir, aksi halde hiçbir şey anlayamaz ve meydana getiremez" (Bacon, 2008: 25). Bacon için doğa, düzeni yöneten bir öğretmendir (Bacon, 2008: 84) ancak ondan öğrenilecek bilgi yine onu (doğayı) alt etme bilgisidir. Bacon'un yaklaşımının özü "*scientia propter potentiam*" yani "bilgi güç içindir". Dolayısıyla Bacon bilgiyi, insanlığı doğaya egemen kılacak bir güç olarak tanımlar (Cevizci, 2009: 445).

Bacon'un doğayı anlamayı bilime bağlaması ilk etapta Engels'in *Anti-Dühring*'de yazdığı doğanın insanlığın genel davranışlarının bilimselliği (Engels, 1977: 240) ile karıştırılmasına sebep olabilir. Oysa Engels'in yaklaşımı Bacon'dan farklı

olarak diyalektiktir. Yine amaç-araç ilişkisi bakımından da farklılık söz konusudur. Engels, insanı doğa ile beraber ve karşılıklı etkileşim içinde tanımlayarak, adeta Bacon'un araçsal yaklaşımını isim vermeden eleştirerek durumu şu şekilde ifade eder:

... Çünkü doğada hiçbir şey ayrı ayrı oluşmaz. Her şey diğerlerini etkiler ve diğerlerinin etkisi altında kalır ve çoğu zamanda doğa bilimcilerinin en basit şeyleri bile açıkça görmesini önleyen, bu çok yönlü hareketin ve karşılıklı etkilerin unutulmasıdır... (Engels, 1996: 195)

Diğer taraftan Bacon için bu diyalektik ilişki çok da önemli değildir. Onun için asıl önemli olan insanların önünde yeni yollar açmaktır ve yürünecek bu yeni yollarda insan tüm yeteneklerini "kendine göre"⁵³ kullanacaktır (Çotuksöken, 1998: 149). Dolayısıyla Bacon'un insan-doğa ilişkisi bakımından en ilerici önerisi yaşam felsefesinin çok da uymadığı dini yaklaşımların ekolojik sorunlara çözüm önerisi olarak sunduğu ve yine insanın doğaya istediği gibi davranırken çıkarları doğrultusunda koruması anlamına gelebilecek kâhyacılık olacaktır. Oysa Bacon hümanizm ve Rönesans sonrası düşünürdür; dolayısıyla din ile mesafeli olması beklenebilir ve kâhyacılığın uygunsuzluğu savunulabilir. Ancak Bacon için insanın bedence hayvanın akrabası olması kesinse de ruhça Tanrıyla yakınlık kurmadığında aşağılık ve sıradan bir yaratık olması kaçınılmazdır (Bacon, 2008: 17). Fakat nihai amaçlara bakılacak olursa bile insan dünyanın merkezidir, hatta öylesine önemlidir ki insan dünyadan uzaklaştırılırsa, geriye kalan her şey sapkın, hedefsiz ve amaçsız olur (akt. Ponting, 2000: 131).

Bacon'un önerisi nasıl okunursa okunsun araçsaldır. Onun için asıl ulaşılması gereken hedef insanın üzerinde tam kontrol sağladığı doğadır. Bu da olağan bir durumdur. Çünkü ona göre doğayı alt etmeye mucize deniyorsa, felaketlerde birçok mucizelere rastlamak mümkündür (Bacon, 2008: 33). Dolayısıyla nasıl ki felaketleri önlemek için gerekli tedbirler bulunuyorsa doğaya hükmetmek içinde belli gereklilikler bulunmaktadır. Bu nedenle Bacon'un feodal toplumun çözülme, kapitalist toplumun güçlenmesinde etkin rol oynayan insan merkezli yaklaşımların güçlenmesini sağladığı

⁵³ Vurgu yazara aittir.

açıktır. Her şeyin ölçüsünü insana bağlayan yaklaşımın güçlenmesi burjuvazinin de istediği ve din ile iç içe işleyen feodalizme karşı bir başarı yakalamasını sağlamıştır. Halen kullanılmaya devam edilen bu yaklaşımı Marx belki de bu yüzden, doğayı burjuva kalkınmanın gereksinimlerine uydurmaya yönelik bir hile olarak mahkûm eder (Foster, 2001: 29).

İnsanın üstünlüğünün tartışılmaz hale gelmesi insan-doğa ilişkisinde yeni bir aşamaya geçilmesine sebep olmuştur. Bu aşama toplumsal yapının ekonomik dönüşümler temelinde yeniden şekillenmesi ve devlet organizasyonunda meydana gelen kimlik temelli değişimler ile de pekişerek devam etmiştir. Bu değişiklik aynı zamanda eski sosyo-ekonomik yapı yanında kültürel normlarında değişmesi, başka bir deyişle feodalitenin uzun süredir devam eden egemenliğinin miadını doldurması anlamına gelmektedir.

Feodalizmin küresel ölçekte etkinliğini yitirmesi ve giderek kapitalist topluma evrilmesi bir süredir güçlenmeye başlayan yeni bir sınıf olan burjuvazinin etkinliğini artırırken ekonomik yapının da yeniden şekillenmesi anlamına gelmektedir. Bu yeni ekonomik paradigmanın şekli ticaret üzerinden ortaya çıkarken, üretimi sanayi üzerinden şekillenen kapitalizmdir. Kapitalizm ile insan-doğa ilişkisi yeniden ve en baştan kurulacak ve insan ile doğa arasında yabancılaşma dönemi başlayacaktır.

1.2.2.1. İnsan-Doğa İlişkisinde Yabancılaşma Dönemi

İnsan-doğa ilişkisinde köleci toplumda başlayıp feodal toplumda şekillenen farklılaşma, feodal toplumda gelişerek sonlara doğru ayrıma varmıştır. İnsanın en yüce varlık olduğu ve her şeyin onun için var olduğu/edildiği düşüncesiyle de pekiştirilen bu yaklaşım Sanayi Devrimi ile hız kazanan kapitalizmin gelişmesi ile giderek kopuşa sebep olmuştur. Bu kopuş kapitalizmin yarattığı ve kapitalizmi yeniden yaratan/şekillendiren içsel sorunlarla birleşince insanın doğaya yabancılaşması da kaçınılmaz olmuştur.

İnsan-doğa ilişkisinde beliren yabancılaşma durumu kapitalizmin sebep olduğu bireysel, toplumsal, ekonomik ve ekolojik sorunlar irdelenmeden anlaşılabilir. Bu irdeme yabancılaşma kavramının literatürde çok farklı anlamlarda kullanılmasından dolayı da gerekli olmaktadır. Bu nedenle, kapitalizmin yarattığı yabancılaşmanın insanın doğaya yabancılaşmasına sebep olduğu ve bu yabancılaşmanın doğanın metalaştırılması ile ilişkisinin açıklanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

1.2.2.1.1. Kapitalizm ve Doğaya Yabancılaşma

Kapitalizm uzun süreler boyunca salt ekonomik bir parametre ve model olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle toplumsal yaşamda karşılığı sadece ortaya çıkış aşaması üzerinden ele alınmıştır. Bu da ticaret üzerinden zenginleşen bir kesimin ortaya çıkması, zaman içinde ekonomik olarak güçlenmesi ve ekonomik alanda etkinliğini artırması gibi yüzeysel bir çözümle temelinde yapılmıştır. Oysa kapitalizm her şeyden önce tarihsel bir toplumsal sistemdir (Wallerstein, 2012: 15). Bu da işbölümü, uzmanlaşma ve özellikle ticaretin gelişimi üzerinden şekillenen, zenginleşen ve zenginleştikçe pragmatik ilişkiler çerçevesinde yeniden gelişen ve buna bağlı olarak siyasal ayrıcalıklar kazanan, bu süreçte değişen, aynı zamanda değiştiren bir yapı demektir⁵⁴. Dolayısıyla kapitalizmi ekonomi üzerinden ve özünü sadece para kazanmak olarak tanımlamak feodal toplumun yüz yıllar süren iktidarını dönüştürme kabiliyetine sahip bir yapının anlaşılmasını anlamına gelmektedir. Bu da toplumsal değişimi doğru ortaya koymayı engelleyecektir. Oysa komün toplumun değişimi ve ortadan kalkışında da görüldüğü üzere değişimin en önemli nedenlerinden biri üretim ilişkilerinin değişmesidir. Dolayısıyla benzer bir çözümleme yapmak daha yerinde olacaktır. Marx da bu nedenle kapitalizmin özünü, girişim ruhunda da, paranın kazanç amacıyla bir dizi mübadele işlemini finanse etmek için kullanılmasında da değil, belirli bir üretim biçiminde arar.

⁵⁴ Kapitalizmin ortaya çıkışı, gelişimi ya da tarihi üzerine; Wallerstein (2012), Fülberth (2011), Dobb (2007), Buğra (2008) incelenebilir.

Marx, üretim biçimi derken sadece teknik konumu belirtmez –bunu üretim güçlerinin konumu olarak adlandırır-; üretim araçlarına sahip olma biçiminden ve insanlar arasındaki onların üretim süreçleriyle bağlantılarından doğan toplumsal ilişkilerden söz eder (Marx ve Engels, 2004: 37; Marx, 2008: 30-31; akt.: Dobb, 2007: 8). Bu toplumsal ilişkide, kapitalizm sadece pazar için bir üretim sistemi değil; iş gücünün bizzat bir mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir nesnedir. Bunun tarihsel ön koşulu, üretim araçları mülkiyetinin, toplumun azınlıktaki bir kesiminden oluşan bir sınıfın elinde toplanması ve bunun sonucunda da, tek geçim kaynağı iş gücünü satmak olan mülksüz bir sınıfın ortaya çıkmasıdır (Dobb, 2007: 8).

Kapitalizm öncesinde de artı değere, başka bir deyişle bir kişi ya da grubun/kesimin emeği ile elde ettiği ürünün tamamına ya da bir kısmına el koyan sınıf ya da sınıflar vardı. Kapitalizmi farklı kılan, bu sömürünün zor üzerinden kurulan “meşru” bir süreç ile değil, gönüllü “sözleşme” üzerinden tanımlanan söz konusu sistemin yeni, modern ya da demokratik olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Kapitalizm ve insanın doğaya yabancılaşması arasında doğrudan bir bağ olmasına karşın birkaç istisna dışındaki bütün çözümler dolaylı bir bağ kurar. Bu çözümlerlerdeki farklılık, ideolojik farklılıklardan kaynaklı görülmeyle beraber temelde insanın – ve doğanın - konumlandırılışından kaynaklanmaktadır. Bu konumlandırmada insana verilen üstünlük yanında çözümlerlerde, bilinçli ya da bilinçsiz, insana tanınan öncelik de kurulan bağın dolaylı gibi görünmesine sebep olmaktadır. Bu bağın kuruluş şekline göre değişen yaklaşımlarda kimi zaman toplum ve toplumsal ilişkiler (özellikle kent bağlamında) doğadaki ilişkilerin yansıması olarak alınmış (Park, 1915; Park ve Burgess, 2014) ve kapitalizm içindeki eşitsizliklerin doğaya yansıtılması üzerinden meşrulaştırılmasına hizmet edilmiştir. Kimi zaman tarihsel gelişim göz ardı edilerek doğanın baskısından kurtulma isteğinin doğaya hükmetmeye sebep olduğunu, bu doğrultudaki çabaların ise (insanın) toplumsal

bağımlılığı (Anderson, 1982: 126-28) ve (insanlar arasındaki) eşitsizliği yarattığı (Adorno ve Horkheimer, 1995) savunulmuştur. Kimi zamanda insanlar arasındaki eşitsizlik doğaya yansıtılarak, insanlar arasındaki tahakküm ilişkilerinin doğaya hükmetmeye sebep olduğu (Bookchin, 1999: 44) illeri sürülmüştür. Bu yaklaşıma göre: “Hiyerarşi var olduğu sürece, tahakküm, insanları bir elitler sistemi etrafında örgütlediği sürece, doğaya hükmetme projesi de devam edecek ve gezegenimizi kaçınılmaz bir yok oluşa götürecektir” (Bookchin, 2013b: 76-77). Görüldüğü üzere, yaklaşımların içsel çelişkileri bir yana insan-doğa arasındaki ilişkinin kurulumu ve mevcut durumun çözümlenmesinde yansıtma yapılmaktadır. Oysa ya çıkış aşaması ya gösterilen hedef insanı da kapsayan doğa şeklinde bütünleşik bir yapıdır. Başka bir deyişle söylem bütünleşik gibi görünmekle beraber, yöntem insan-doğa arasındaki metabolik yarılmayı yeniden üretecek ya da mevcut yarılmayı üreten kapitalist yapıya hizmet edecek şekilde evrilmiştir.

Mevcut ekolojik sorunların modern toplum için sorun olarak görülmesi ve çözüm arayışları temelde ekolojik sorunların sadece ekoloji için sorun olarak kalmamasından kaynaklanmaktadır. Ekolojik sorunların, bu sorunlara sebep olan insan için de sorun yaratması çözüm arayışlarının temel sebebidir. Buna rağmen ekolojik sorunların sebep-sonuç ilişkisi bakımından diyalektik olduğunun halen genel bir kabul gördüğünü söylemek zordur. Bu kabullenmemede sayılan yaklaşımlar yanında kapitalizmin sebep olduğu doğaya yabancılaşma da önemli bir rol oynamaktadır.

Yabancılaşma kavramı birçok alanda kullanılan bir kavramdır. Genel olarak bir şeyle, bir kimseyle ya da bir durumla olan bağın ve/veya ilişkinin ortadan kalkması ya da bu bağın ve/veya ilişkinin hiç oluşmaması anlamında kullanılmaktadır. Çalışma kapsamında doğaya yabancılaşmadan, insan-doğa arasındaki organik bağın kopuşu sonrasındaki insanın, doğayla, hem içsel hem dışsal doğasıyla yabancılaşması ifade edilmektedir. Başka bir deyişle doğaya yabancılaşma, çalışma boyunca ortaya konmaya

çalışılan bütünsellik ve metabolik ilişki temelinde, insanın doğa kadar kendisine de yabancılaşması anlamına gelir⁵⁵. Doğaya yabancılaşmanın temel sebeplerinden birini oluşturan insanın kendine yabancılaşması işbölümü, özel mülkiyet gibi belli tarihsel süreçlerden sonra kapitalizm ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kapitalizmin insanın yabancılaşmasını ürettiği gibi buna bağlı/paralel olarak doğaya yabancılaşmayı da üretmiştir. Bu bağlamda bir yabancılaşma ilk olarak Marx'ın çalışmalarında ifade bulur.

Marx'ın çalışmalarında ve Marksist yazında yabancılaşma önemli bir yer tutar. *Yahudi Sorunu* (1997), *1844 El Yazmaları* (2013a), *Alman İdeolojisi* (2004;2013), *Grundrisse* (2008), bunlardan yalnızca bazılarıdır⁵⁶. Bunun yanında Kapital'de vurgulanan "meta fetişizmi"ni bu temelde ele almak kavramın sürekliliği içinde anlamlı görünmektedir.

Marx'ın çalışmalarında yabancılaşma, insanı, kendi etkinliğinin ürünlerine, üretken etkinliğinin kendisine, içinde yaşadığı doğaya, kendine, kendi özsel doğasına, insanlığına, öteki insanlara yabancılaştıran eylemdir (Marx, 2013b: 11). Bu eylem özgül toplumsal koşulların sonucudur (Marx, 2013b: 12). Bu özgül koşul kapitalizmdir. Bu özgül koşul içinde ortaya çıkan yabancılaşmada emeğin konumu kilit bir rol oynar. Çünkü yabancılaşma, kapitalizmin, üretici ile emeği arasındaki bağı koparması yani emek sömürüsü üzerinden şekillenir. Bu sömürü ile emeğin ürettiği nesne –emeğin ürünü- emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir erk olarak çıkar. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, maddeleşmiş emektir: Emeğin nesneleştirilmesidir. Emeğin gerçekleştirilmesi, emeğin nesneleştirilmesidir. Emeğin bu gerçekleşmesi, işçiler (üretici) için gerçekliğin yok olması şeklinde görünür;

⁵⁵ İnsanın kendine yabancılaşması tartışmalarından hareketle söz konusu (doğaya) yabancılaşma çözümlemesi Hegel'in insan ve insanın varlığı temelli (Hegel, 2014a; Hegel, 2014b) yaklaşımı ya da Feuerbach'ın din eleştirisini temel alan (Feuerbach, 2006) yaklaşımı ile karıştırılmamalıdır. Hegel'in kavram üzerindeki baskınlığına karşın doğaya yabancılaşmayı tarihsel ve toplumsal yaşam kadar sosyo-ekonomik yapının da etkilediği kabul edilmektedir.

⁵⁶ Sol Yayınları 2000 yılında Marx'ın çalışmalarında bulunan yabancılaşma bölümlerinin hepsini *Yabancılaşma* adıyla derleyerek kitap haline getirmiştir. Yabancılaşma kavramının bütünselliğini görmede Marx, K. (2013) yararlı olabilir.

nesneleşme, nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik, mülk sahibi ise yabancılaşma başkalaşma olarak ortaya çıkar (Marx, 2013: 75).

Emeğin yabancılaşması tek boyutlu bir durum değil, aksine çok boyutlu ve diyalektiktir. Emeğin yabancılaşması ya da insanın⁵⁷ emeğine yabancılaşması emeğine olduğu kadar, kendine, türüne, doğaya ve son kertede topluma yabancılaşması anlamına da gelir (Çoban, 2014). Dolayısıyla Foster'ın da aktardığı gibi Marx'ın, insanın pratik hayatından kaynaklanıyor olarak gördüğü doğanın yabancılaşması mefhumu, temelinde, emeğin yabancılaşması mefhumundan daha soyut değildir (Foster, 2001: 112). Bu yabancılaşma bir kez başladığında içinden çıktığı şartları yeniden şekillendirerek, kendini yeniden üretir. Ekokıyımın muhalefetsiz işlemesi bu yabancılaşmanın türevi olan doğaya yabancılaşma mefhumudur.

İnsan-doğa ikiliği içinde doğaya yabancılaşmanın kökenlerini emeğin yabancılaşmasında aramak ilk etapta anlamsız görülebilir. Ancak doğaya yabancılaşma ve bunun sebep olduğu ekokıyımın tüm gezegeni tehdit eder boyutlara gelmesinin sebeplerini, kapitalizmin rakipsiz ve egemen sosyo-ekonomik yapı haline geldiği son çeyrek yüzyıl içinde aramak, Foster'ın somutlaştırmaya çalıştığı sorunun soyut olarak algılanmasının devamlılığı anlamına gelecektir. Ekokıyım yabancılaşma ile mümkün hale gelmiştir ve yabancılaşma en yüksek biçimine kapitalizmde ulaşır; çünkü kapitalizm, emeğin, nesnel koşullarından kopuşunun doruğudur (Marx, 2013b: 12). Doğaya yabancılaşma, bu doruğun, insan ve inorganik bedeni olan doğa arasında sebep olduğu yarılmanın ürünüdür.

⁵⁷ Her ne kadar Marx'ın çalışmalarına referansla yapılan yorumlarda proletarya ya da işçi kullanılmaktaysa da modern toplum içinde mülksüz kesimin her geçen gün artması ve kaynakların giderek daha da azalan bir kesimin tasarrufuna dönüşmesi, Marx'ın *1844 El Yazmaları*'nda emek ve insan türü arasında kurduğu bağ (Marx, 2013a: 75-85) ve özellikle gelişen teknoloji ve bu teknolojinin bağımlılığına rağmen bunun (özellikle çalışma alanında) çok az kişi tarafından kullanılabilir olması da bir genelleme yapmayı mümkün kılmaktadır. Bunun yanında Dickens'in da belirttiği üzere yabancılaşma süreci hayvandan insana genel bir yabancılaşma süreci olarak (yeniden) ortaya çıkar (Dickens, 1996: 52).

Belirtmek gerekir ki, doğaya yabancılaşma, insan-doğa ilişkisinin yok olması değil, insanın çıkarları doğrultusunda insan tarafına evrilmesi, değişmesi ve farklılaşmasıdır. Ancak bu durumda bile insanın doğaya bağımlılığı devam etmektedir.

Marx'ın bu ilişki şeklini şu şekilde ifade eder:

Karşısına ne şekilde çıkarlarsa çıksınlar, besin, ısı, giyim, konut biçimine bürünsünler, insan fiziksel olarak yalnızca doğanın bu ürünleriyle yaşar. İnsanın evrenselliği pratikte, bütün doğayı inorganik bedeni kılan bu evrensellikte kendini gösterir; çünkü doğa (1) dolaysız bir yaşama aracıdır ve (2) yaşama etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracıdır. Doğa insanın inorganik bedenidir. İnsan doğayı kullanarak yaşar bu demektir ki doğa onun bedenidir ve ölmek için insan doğayla sürekli bir ilişki içinde olmalıdır (Marx, 2013a: 80).

Dolayısıyla doğaya yabancılaşma, kapitalizm ile doğanın sömürsüne evrilmiştir. Doğanın sömürsü ise insan üzerindeki sömürünün yeniden üretildiği –emek sömürsünden sonra- ikincil bir sömürdür⁵⁸. Bu nedenle “İnsanın fiziksel ve manevi hayatının doğaya bağlı olduğu, sadece doğanın kendine bağlı olduğu anlamına gelir, çünkü insan doğanın parçasıdır” (Marx, 2013a: 80).

Doğaya yabancılaşma ile insan-doğa arasındaki yarıma derinleşmiş ve insanın inorganik olan doğa (Marx, 2013a: 80) giderek artan oranda alınıp satılabilen bir metaya dönüşmüştür.

1.2.2.1.2. Kapitalizm ve Doğanın Metalaştırılması

Kapitalizm ve Doğaya Yabancılaşma bölümün de belirtildiği üzere kapitalizm salt ekonomik bir yapı değil; toplumsal yapıyı da değiştiren, dönüştüren ve hatta modern toplum ilişkilerinde ve yapısında görüldüğü üzere toplumu belirleyen sosyo-ekonomik bir yapıdır. Bu nedenle kapitalizm ile belirlenen toplumun tanımlama tekrarına düşmemek için söz konusu toplumu kapitalist toplum olarak tanımlamak yerinde olur. Bu toplumsal yapı içinde ister somut ister soyut olsun her şey alınıp satılabilen şeylere başka bir deyişle metalara dönüşür. Kapitalist toplumun köleci ve

⁵⁸ İkincil sömürü (*second shift*) kavramı Arlie Hochschild'ın kadın emeğinden sonra kadının evde de sömürülmesini ifade etmek için kavramsallaştırdığı ve kullandığı bir kavramdır. Buna göre, kadınlar çalışma hayatları dışında ev işleri de yapmakta bu da günde iki vardiyalı çalışma anlamına gelmektedir (Hochschild, 2003).

feodal toplumdaki temel farkı bu noktada ortaya çıkar. Çünkü bu alınma ve satılma zora değil gönüllülük üzerinden yapılır. Yani özgürce yapılır (Marx, 2008: 24).

Metalaşma da yabancılaşma gibi diyalektik bir süreçtir. Bu diyalektik insan-doğa ilişkisi bakımından bütünsel bir ifadedir⁵⁹. Dolayısıyla değişen üretim biçimi toplumsal yapının değişiminin sonucu olduğu kadar topluma geri dönüşü de değişimin yeniden üretimi olacaktır. Yeni üretim biçiminin ifadesi de olan kapitalist üretim modeli içinde insan ve emek (ürünü) ilişkisindeki ortaya çıkan kırılma (yabancılaşma) ile kullanım değerinin yerini değişim değeri almıştır. Bu metanın değerinin nitelikten niceliğe dönüşmesi anlamına gelir. Marx'ın da vurguladığı üzere ilki (nitel/kullanım değeri) "Nasıl? Ne?" sorularının yanıtıyken ikincisinde (nicel/değişim değeri) önemli olan sorular "Ne kadar? Ne sürede?"dir (Marx, 2011: 54). Böylece kapitalizmde nicelik üzerinden üretim yoğunlaşmıştır. Çünkü bu niceliksel artık aynı zamanda servetin/zenginliğin artışıdır.

Kapitalizmin gelişimi ile dizginlenemez olan kar ve zenginlik hırsının insan ile beraber doğa sömürüsüne sebep olması kaçınılmazdır. Tarihsel veriler bunun örnekleri ile doludur. Bu durum değer ölçüsünde meydana gelen değişim ve bu değişimin, doğa dâhil, her şeyi metalaştırması ile sonuçlanmıştır. Bugün içinde bulunulan Altıncı

⁵⁹ Bütünsel bir diyalektik vurgusunun temel nedeni bir yandan Kuçuradi'nin, Marx ve Engels'in diyalektik anlayışında ayrıma gitmesi (Kuçuradi, 1990; Kuçuradi, 1997) ve farklılaştırması öte yandan bu ayrıştırmanın yeterli derecede ifade edilmemesi ve gerekli eleştirilerin yapılmamasıdır. Çalışmanın konusu bağlamında diyalektik önemli bir ifadedir. Hatta diyalektik olmadan insan-doğa ilişkisinde meydana gelen yarılmaların ne toplumsal ilişkilerin içsel dönüşümü ile bağı ne doğada ortaya çıkan doğal olmayan durumların olağanlaşması ne de iki durum arasındaki ilişki anlaşılabilir. Ancak hem çalışmanın bağlamdan kopmamak hem çalışma için diyalektiğin önemi düşünüldüğünde konu hakkında kısa bir değerlendirme gerekli görünmektedir.

Kuçuradi, özetle Marx ve Engels'in diyalektiği farklı şekillerde ele aldıklarını belirtir. Kuçuradi'ye göre Engels'in diyalektiği bir düşünce şekliyken, Marx'ın diyalektiği gerçekliğe dair genel bir teori değil, sadece toplumsal değişimlerle ilgilenen bir teoridir (Kuçuradi, 1990: 257-264; akt. Kangal, 2015:40). Başka bir deyişle Marx'ın diyalektiği sadece toplumsal değişimleri açıklamakla yetinir (Kuçuradi, 1997: 128). Yine de Kuçuradi'nin Marx'ın diyalektiğine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Oysa diyalektiği hem Marx hem Engels için bütünsel almak daha doğru olacaktır. Çünkü ikisi içinde diyalektik topluma olduğu kadar doğaya da uyarlanacak bilimsel bir yöntemdir. Engels'in *Doğa'nın Diyalektiği* (1996) ve *Anti-Dühring*'de (1977) ortaya koyduğu ve ifade ettiği diyalektik; doğa, toplum ve bunların karşılıklı etkileşimini ifade eder. Yine Marx'ın neredeyse bütün çalışmalarında görülen ve *Komünist Manifesto*'da en iyi ifadesini bulan tarihin sınıf savaşımının tarihi olduğu (Marx ve Engels, 2010: 8) ifadesi de diyalektiğin içeriğini ortaya koyar. Dolayısıyla, kişisel olarak farklı yöntemler kullandıkları söylenebilirse bile diyalektiklerinin ayrı olduğunu söylemek (verilen çok küçük örnekler temelinde bile) zor görünmektedir.

Kitlesel Yokoluşun temel nedenlerinin başında kapitalizmin her şeyi metalaştırması yatmaktadır. Doğanın metalaştırılması, doğaya yabancılaşma ile birlikte ekokıyıma giden yolu açmıştır. Engels metalaştırmanın yaratacağı kıyımı çok önceden görmüş ve bunun sonuçları hakkında uyarılarda bulunmuştur. Engels *Doğanın Diyalektiği*'nde şöyle der:

Doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden kendimizi pek fazla övmeyelim böyle her zafer için doğa bizden öcünü alır. Her zaferin beklediğimiz sonuçları ilk planda sağladığı doğrudur, ama ikinci ve üçüncü planda da büyük çoğunlukla ilk sonuçları ortadan kaldıran, bambaşka, önceden görülmeven etkileri vardır. Mezopotamya, Yunanistan, Küçük Asya (Türkiye) ve başka yerlerde işlenecek toprak elde etmek için ormanları yok eden insanlar, ormanlarla birlikte nem koruyan ve biriktiren merkezlerin ellerinden gittiğini, bu ülkelerin şimdiki çölleşmiş durumuna ortam hazırladıklarını akıllarına hiç getirmiyorlardı (Engels, 1996: 229).

Doğanın metalaştırılması ve doğaya yabancılaşma ve bunun eğitimden dine, sosyal hayattan siyasal hayata her alanda savunucular bulması (buna karşı propaganda araçları demek de mümkün) ilk defa insanın doğa karşısında belli bir program dâhilinde; planlı, sistematik ve çoğunluk olarak (ya da çoğunluk adına) hareket etmesini sağlamıştır. Bu da insanın türsel olarak doğadan kopuşu anlamına gelmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeyle de donanan insanın doğadan kopuşu ile insan-doğa ilişkisinin denge üzerine kurulu yapısı insan lehine ciddi şekilde zarar görmüştür. Modern toplum içinde başarı olarak tanımlanan ve ideolojik aygıtlar aracılığı ile dayatılan budur.

İnsanın doğa karşısında edindiği bu yeni konum, insan-doğa ilişkisinde metabolik yarılmaya (Foster, 1999: 366-405) sebep olurken, toplumsal metabolizmaya (Marx, 2000b: 372) da zarar vermiştir. Bu da kökenleri eskiye dayansa da kapitalizm ile daha fazla yaygınlık kazanan ve rekabet söylemi içinde meşruiyet kazanan insan merkezli yaklaşımın güçlenmesine ve güçlenirken kapitalizmi de daha acımaz boyutlara taşımasına sebep olmuştur. Böylece insan-doğa ilişkisi insanın doğa üzerinde giderek daha fazla egemen olduğu bir sürece evrilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOĞA-İNSAN İLİŞKİSİ

Engels doğada hiçbir şeyin ayrı ayrı meydana gelmediğini, her şeyin diğerlerini etkilediğini ve diğerlerinin etkisi altında kaldığını belirtir. Çoğu zaman doğa bilimcilerinin en basit şeyleri bile açıkça görmesini önleyen, bu çok yönlü hareketin ve karşılıklı etkilerin unutulmasıdır (Engels, 1996: 195). Bu diyalektik yaklaşım insan-doğa ilişkisi bağlamında da geçerlidir. Aynı çözümleme, insan merkezli dünya görüşü ve kapitalizmin –büyüme ve kâr hırsı için- yarattığı karşı propaganda ile oluşturduğu yanlış bilinç içinde, bu etkileşimin ve buna olarak ortaya çıkan ekokıyımın görülmemesi içinde geçerlidir. İnsan-doğa ilişkisinde yarılmaya sebep olan ve bu ilişkinin dönüşüme uğraması da bunun ürünüdür.

Kapitalizmin sebep olduğu doğaya yabancılaşma ve doğanın metalaştırılması ile değişen bir diğer durum insan-doğa ilişkisinin denge üzerine kurulum şeklinin insan lehine ters çevrilmesidir. Bu aynı zamanda insanı da içinde barındıran bütünsel dünya görüşünden, doğanın bir denge içerisinde varlığını sürdürmesinden, insan merkezli yapı ve söylemlerin egemenliğine geçiş anlamına gelir. Bu geçiş hem metabolik yarılmayla doğrudan ilişkili hem doğanın kendini yenileme hızı ve toparla süresinin görmezden gelinmesine sebep, hem de tüm bunlarla insanın yaşarkalması arasındaki ilişkinin görülmemesi ya da görmezden gelinmesinin temel nedenidir. Bu nedenle artık yaşarkalma mücadelesi veren, görece savunmada olan insan değil, doğadır. Doğanın savunma hali ve değişen ilişki şekli bakımından insan-doğa ilişkisi, çalışmanın bundan sonraki kısmında doğa-insan ilişkisi olarak, değişen ilişkiye de gönderme yaparak, kullanılacaktır.

İnsan merkezli dünya görüşü ve kapitalizm odaklı üretim süreci doğa-insan ilişkilerinin farklılığı yanında kapsam olarak da farklı bir çözümleme gerektirmektedir. Çünkü kültürel evrim biyolojik evrim gibi işlemez. Kültürel evrim çok daha hızlı işler.

Biyolojik evrimden farklı olarak söz konusu değişimin gözlemlenebilme olanağı/ihtimali dahi mümkündür. Bu değişimi özellikle zaman dilimleri üzerinde yapılan dönemseller terimler ve bunlar üzerinde yapılan tartışmalar üzerinden de gözlemek mümkündür. Milyon yıllar ile ölçülen Taş Çağı'ndan, bin yıllarla tanımlanan İlkçağ'a ve en nihayetinde birkaç yüz yıl ile ölçülen Yeniçağ'a yaşanan değişimi bu bağlamda okumak mümkündür. Bunun yanında ulaşım ve iletişimin gelişkinliğine yapılan vurgunun ürünü olarak sunulan Küresel Çağ, insanın etkinliğine yapılan vurgu temelinde tartışılan Antroposen (İnsanlık Çağı) ve yaşanan ekolojik sorunlarla paralel olarak doğayı da içinde barındıran bir yaşam vurgusu içeren Ekosen (Ekolojik Çağ) de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Doğa-İnsan İlişkisinin ele alındığı bu bölümde aynı zamanda Küresel Çağ, Antroposen ve Ekosen olarak tanımlanan ve tartışılan kavramların üzerinde durularak bu dönemlendirmelerin dayanaklarının sorgulanmaya çalışılmıştır.

2.1. Küresel Çağ: Doğa İle Savaş Dönemi

Küre dünya için de kullanılan bir sözcüktür. Küresel ise, gezegenseller (sadece bölgeseller ya da ulusal değil) öneme sahip ve dünya çapında anlamına gelir. Bu bakımdan küreseller, kapsamlı anlamına gelir ve sadece bir bütün olarak sistemi değil, sistem içerisindeki bütün unsurları ifade eder (Heywood, 2013: 28). Küreselleşme ise 20. yüzyılın son çeyreğinde popülerlik kazanan, genelde sosyal ilişkiler ve iletişimi öne çıkaran, ülkeler arası esnek geçişi ve hareket alanının genişlemesini savunan özelde ise ekonomik faaliyetlerin ülke sınırlarına takılmaksızın etkinleşebileceği bir dünyayı ifade eder. Elbette bu hareketlilik içinde turistik, eğitim gibi amaçlar da barınmaktadır (Furnham, 2010: 24-27). Ancak bu faaliyetler yine birçok ülkede küreselleşme ile ekonomik alana vakfedilmiş yeni kazanç merkezlerine dönüştürülmüş ve içerikleri boşaltılmıştır. Dünya tarihinde bu tanıma uygun farklı dönemlere rastlanabilir. Keşifler sonrası sömürgecilik süreci, 1. ve 2. Dünya Savaşı sonralarını bu bağlamda

değerlendirmek mümkündür. Ama gelişen teknoloji ve en ücra yerlerin bile uluslararası sisteme uyumlanması son küreselleşmeye ve özellikle Doğu Bloğunun çökmesinden sonraki döneme denk gelmiştir.

Küresel Çağ, küreselleşmenin geçmiş deneyimlemelerini de içine alarak yarattığı yeni zaman dilimini ifade eder. Küresel Çağ'da vurgu ulustan toplumdur. Birçok açıdan ifade edilen toplumsal yapı Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'nde vurguladığı diyalektik etkileşim ile benzerdir (Engels, 1996: 195). Bir devletin sebep olduğu hukuksuzluk, yıkım, kirlilik gibi durumlar sadece o devleti değil diğer devletleri de doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemekte ve söz konusu devlet de yine bundan ve/veya benzer bir durumdan etkilenmektedir (Naftali, 2008: 251-74; Thornley ve Rydin, 2016). Özellikle ekolojik sorunlar temelinde bunun yadsınması söz konusu değildir. Küresel Çağ tüm olumsuzluklar rağmen esas anlamını ortaya çıkan ve çıkacak olan sorunlarla ortak mücadele üretebildiği ölçüde anlamlı olacaktır. Ancak bunun henüz başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Küresel Çağ'ın eyleme geçirilen örnekleri de göz önüne alındığında, doğa-insan ilişkileri bağlamında, en azından ekolojik yaşam ve halen buna bağlı yaşayan yoksul ve yoksunlar açısından, iyi başladığını ya da olumlu sonuçlanacağını söylemek zordur. Bunda küreselleşme faaliyetlerinin de etkisi büyüktür. Çünkü küreselleşmenin ilk icraatlarından biri, zaten yabancılaşmış ve meta haline getirilerek sermayenin emrine amade edilen doğayı, sınırları da ortadan kaldırarak piyasalaştırmasıdır. Dolayısıyla doğa-insan ilişkileri bağlamında kapitalist toplum ve kapitalist üretim içinde küreselleşme ya da Küresel Çağ, kapitalizmin doğasına uygun olarak sermayeye hizmet ettiği sürece ekolojik kriz giderek artacak ve insanlık doğanın değil ama kendi sonunu getireceği düşünülebilir.

2.2. İnsanlık Çağı (Antroposen)

Crutzen ve Stoermer'in 2000 yılında yayınladıkları *The Anthropocene* adlı çalışmalarına kadar gezegenin Kuvaterner Devir içindeki Holosen Devrede olduğu konusunda bir görüş birliği bulunmaktadır. Buna göre gezegen, Pleistosen Devre'nin bitişi kabul edilen ve M.Ö. 10.000-12.000 yıllarından sonrasına tekabül eden, Yunancada "tamamen yeni" anlamına gelen Holosen [Holos (*ὅλος*) tamamen ve Kainos (*καινός*) yeni] olarak adlandırılan bir çağa girmiştir (bkz. Tablo 2). Yeni jeolojik zamanın Holosen yani tamamen yeni olarak tanımlanması gezegende meydana gelen ciddi yapısal değişiklikler yanında yani bir baskın türün –insanın- ortaya çıkması ile de doğrudan ilintilidir. Buna karşın insanın egemen, belirleyici tür olması başka bir ifade ile doğadan ayrışması ve sonrasında doğadan koparak yegâne belirleyici olması ancak son bin yıl içinde gerçekleşmiştir.

İnsanın doğadan ayrışması ve bilinç düzeyindeki farklılaşma insan-doğa ilişkisinde bir kopuşun doğrudan yansımaları olmamakla beraber doğa-insan ilişkisinde yeni bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni durumda, doğanın değeri sorgulanırken insanın gezegen içinde ifade ettiği anlam yeniden geliştirilerek insanın merkezi bir öneme sahip olduğu, tarihsel bağlamından koparılarak, her şeyi yapmaya hakkı olan bir türe evrilmesi şeklinde kurgulanmıştır. Bu yeni kurgu ile doğa-insan arasındaki bağ önem sırası bakımından yeniden üretilerek insanı merkeze alan bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mevcut ekolojik sorunların başlangıcı olarak da tanımlanabilen bu süreç ile insan konumsal olarak önem kazanırken doğa bir bütün olarak ikinci plana itilmiştir. Bu da kaçınılmaz olarak, değer ölçüsünün insana sağladığı fayda üzerinden şekillenmesine ve insanın, doğa-insan ilişkisinde merkezi bir konuma yükselmesine sebep olmuştur.

Doğa-insan ilişkisinde ortaya çıkan merkezli durum, ilgisiz görünmesine karşın en iyi yine insanın tanımladığı jeolojik zaman dilimlerinde ve tanımlamalarında

görülmektedir. Holosen buna örnek olmakla birlikte durumun en uç örneği, hala jeolojik zaman cetvelinde yerini almamasına karşın yaygın şekilde kullanılan ve İnsanlık Çağı olarak tanımlanan Antroposen [*anthropos* (*ἄνθρωπος* anlam) insan ve *kainos* (*καινός*) yeni] kavramsallaştırmasında görülmektedir⁶⁰.

Antroposen üzerine yapılan çalışmalarda dönem ön-Antroposen (pre-Anthropocene/early Anthropocene) ve Antroposen olmak ikiye ayrılmaktadır (Steffen vd., 2007: 614; Waters vd., 2016: aad2622-1; Zalasiewicz vd, 2015: 199). Antroposen ise kendi içinde Sanayi Dönemi (1800-1945), Büyük Hızlanma (1945-2015) ve Dünya Sisteminin Kâhyaları (2015-?) olmak üzere üç döneme ayrılmıştır (Steffen vd., 2007). Birkaç çalışma dışında (Ruddiman'ın çalışmaları gibi) genel kanı Antroposen'in henüz başladığı ya da 1945'ten sonrasını kapsadığı, en fazla Sanayi Döneminde başladığı yönündedir (Steffen vd., 2016: 14; Waters vd., 2016: aad2622-1-10; Zalasiewicz vd., 2015: 198). Antroposen tartışmalarının tarih temelli yaklaşımları insanın doğal denge kadar coğrafi yapı üzerinde de yarattığı farklılık ve bunun sebep olduğu durumdan kaynaklanmaktadır.

Ruddiman'ın Antroposen'e yaklaşımı görece farklılık gösterir. Ruddiman'a göre insanların doğal denge üzerindeki etkileri (özellikle iklim üzerindeki etkileri) son 200 yıl ile kısıtlanmamalı ve son 8000 yıldan başlatılmalıdır (Ruddiman, 2013: 45-68). Ruddiman'ın temel tezi ilk müdahalelerin tarım alanlarının genişlemesi ve ormansızlaşma (insanların ormanları yakması) ile başladığıdır. Tarım alanlarının genişlemesi ile karbon ve metan emisyonunun arttığını belirten Ruddiman, bunun küresel ısınmaya sebep olduğunu (Ruddiman, 2003: 261-293) ve ormansızlaşmanın da

⁶⁰ Antroposen kavramı ve jeolojik zaman olup olmadığı üzerine birçok tartışma mevcuttur. Bu tartışmaların temel nedeni tartışmacıların çalışma alanlarının (arkeoloji, jeoloji, coğrafya gibi) farklılığından kaynaklanmakla beraber tartışma kavramının içeriği ya da ifade ettiği daha çok kapsamı (zamanı) üzerinden yürütülmektedir. Bunun yanında, bu tür konularda belirleyici konumdaki Uluslararası Stratigrafi Komisyonunun (International Commission on Stratigraphy) Antroposen Çalışma Grubu (Working Group on the 'Anthropocene') oluşturduğunu da belirtmek gerekir (theanthropocene.org, 2016). Bu çalışmada, kavramın ele alınan anlamı insan faaliyetleri ve bunun doğaya yansımaları bağlamında olacaktır. Bu bağlamda sosyolojik bir bağlam tercih edilmiştir.

en az ön endüstriyel faaliyetler kadar iklim değişikliğini etkilediğini belirtir (Ruddiman, 2013: 45-68). Bu nedenle Antroposen'in yeni bir durum olmadığını Holosen Dönemin önemli bir bölümünü kapsadığı söylenebilir.

Farklı yaklaşımların nedeni analistlerin çalışma alanlarının farklılığından kaynaklanmaktadır (Zalasiewicz, 2015: 8; Steffen vd., 2016: 1). Ancak çalışmaların ortak vurgusu insan faaliyetlerinin doğal denge ve doğal yapı üzerinde yarattığı etkinin her geçen gün daha belirginleştiği ve bunun sonucunda da hem canlı hem de cansız varlıkların zarar gördüğü ve biyolojik çeşitliliğin bundan ciddi şekilde etkilendiği yönündedir. Bu bağlamda yaklaşımlar genel olarak insan-doğa yönlü çözümler olarak olmasına karşın doğa-insan şeklinde ters bir okuma yapmak ve bu doğrultuda bir çözümle yapmayı da mümkün kılmaktadırlar. Çözümlemenin anlaşılabilir kılınması için Ruddiman ve benzer eğilimdeki çalışmaları I. Grup, Crutzen'in çalışmalarına yakın diğer yorumları II. Grup yaklaşımlar olarak sınıflandırmak yararlı olacaktır⁶¹.

I. Grup, insan faaliyetlerinin gezegeni etkileme sürecinin yaklaşık 7000 yıl önce tarım alanlarının genişlemesi ve ormansızlaş(tır)ma ile başladığını belirtir. Bu yaklaşıma göre söz konusu faaliyetler ile sanayileşme ve sonrası olayların doğal dengeyi etkileme düzeyi temelde sadece oran meselesidir. Bu bağlamda Ruddiman'ın yaklaşımını geleneksel bilimsel yaklaşım içinde tanımlamak mümkündür. Ancak bilimin yığınsallığından yola çıkılarak, bugün ki insan faaliyetlerinin geçmiş içinde geçerli olabileceğini öne sürmek, niceliksel olduğu kadar niteliksel olarak da sorunludur. Nicelik olarak sorunludur, çünkü mevcut nüfus ile 7000 yıl önceki nüfusu karşılaştırmak söz konusu değildir. Ruddiman'ın tarihsel yaklaşımı yani 7000 yıl önce M.Ö. 5000 yılına tekabül etmektedir ki o dönem ki nüfus oranı yaklaşık 5 milyondur

⁶¹ Belirtmek gerekir ki, ne I. Grup ne II. Grup içinde belirtilen çalışmaların hepsi tamamen aynı fikirde değildir. Buna karşın Sanayi Devrimi ve Sanayi Devriminin gerçekleştiği tarih aralığı çalışmalar arasında önemli bir fark yaratmaktadır. Bu nedenle, I. Grup argümanlarını Sanayi Devriminin öncesi üzerinden kurarken, II. Grubun Sanayi Devrimi ve/veya 20. yüzyılı temel aldıkları görülmektedir. Güncel ve tartışmalı bir alan/kavram olması bakımından bu tür bir sınıflandırmanın kavramın farklı ifadelerini belirtirken çalışma bağlamında kavrama yaklaşımın ortaya konmasında yararlı olacaktır.

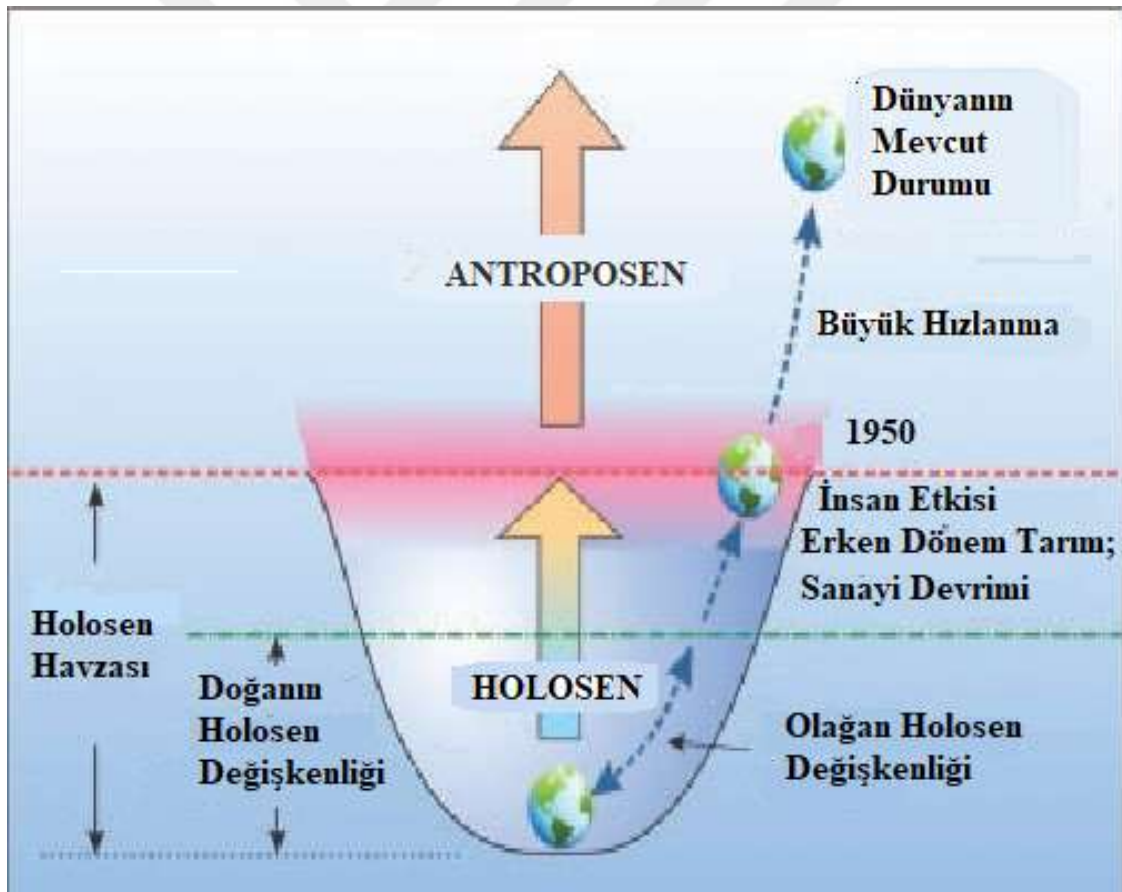
(Roser ve Ortiz-Ospina, 2017). Geçen süre içinde yaşamış toplam nüfus olarak ele alınırsa bile yaşam şekilleri, topluluk sayıları ve yaşam süreleri (ömürleri) düşünüldüğünde yaklaşık bir etki yaratmaları dahi söz konusu değildir. Nitelik olarak da benzer bir karşılaştırma yapmak doğru olmayacaktır, çünkü modern insanın üretim ve tüketim oranı ile insanlık tarihinin herhangi bir dönemini kıyaslamak mümkün değildir. I. Grubun temel tezi, yani insanların 7000 yıl önce de doğal dengeye etki ettikleri söylemi doğru olmakla beraber göz ardı edilen söz konusu süreçte insan faaliyetleri ile doğanın kendini yenileme hızı arasındaki ilişkidir. İnsan faaliyetlerinin doğanın kendini yenileme hızının üzerine çıkması ve doğanın taşıma kapasitesini aşması insanlık tarihi bağlamında bile kısa bir süreye, son birkaç yüzyıllık süreye denk düşmektedir.

Ruddiman'ın öncü kabul edilebileceği I. Grubun argümanları genel olarak iklim değişikliği temelinde değerlendirilir. Bu yaklaşıma göre, insan faaliyetleri yaklaşık 7000 yıldır iklime etki etmektedir. Ruddiman, insanların tarımı keşfederek soğuması gereken iklimi ılımanlaştırdığını ve bunun özelde iklime genelde doğal dengeye müdahale olduğunu savunur (Ruddiman, 2005: 46-53). I. Gupta yer alan çalışmalar, söz konusu etkinin Kuzey ve Güney Kutuplarındaki buzlar üzerinde yapılan çalışmalarca da desteklendiğini belirtmektedir (Mitchell vd., 2013: 964-66). Bu çalışmalara göre tarıma geçiş ile iklim değişikliği arasındaki bağ, buz kütlelerinde bulunan metan oranının söz konusu dönemlerdeki farklılığı desteklemektedir.

I. Grup araştırmacıların bir diğer itirazı ise özellikle Crutzen ve Stoermer'in öne sürdükleri ve insan faaliyetlerinin doğal denge üzerindeki etkisinin Sanayi Devri ile belirginleştiği (Crutzen ve Stoermer, 2000: 17-18) yönündeki yaklaşım üzerinden şekillenmektedir. Bu eleştiriye göre atmosferdeki değişikliklerde insan faaliyetlerinin ölçüt alınması doğru değildir, çünkü bu ölçüt insanın bütün çevre üzerindeki etkisini abartmaktadır. Bunun yanında buzullar içinde bulunan kabarcıklardaki kirlilik iklimin döngüsel değişikliğinin ürünü de olabilir (Certini ve Scalenghe, 2011: 1269-1274). Bu

nedence Certini ve Scalenghe'nin önerisi "Altın Başak" (Golden Spike) dedikleri dönemin yani gübrelemenin, ekin ekme ve biçmenin tekrarlandığı, kirlenmenin, insanların yaptıkları araçların (zenginleştirme olarak da görülebilecek) toprak yapısında açık ve kalıcı değişikliğe neden olduğu Stratigrafik (Tabaka Bilim) ölçütlerin temel alınması yönündedir (Certini ve Scalenghe, 2011: 1271).

II. Grup yaklaşımlar, I. Gruptan farklı olarak Antroposen'de Sanayi Devriminin ciddi bir kırılma olduğunu savunmakla beraber Sanayi Devriminden önceki süreci Erken Antroposen olarak tanımlar (Water vd. 2016: 137). II. Grup Antroposen'i üçe ayırırken asıl sürecin 2015'ten sonrasını kapsadığını belirtir (Steffen vd., 2007: 614; Waters vd., 2016: aad2622-1; Zalasiewicz vd, 2015: 199; Ayrıca bkz.: Şekil 6).

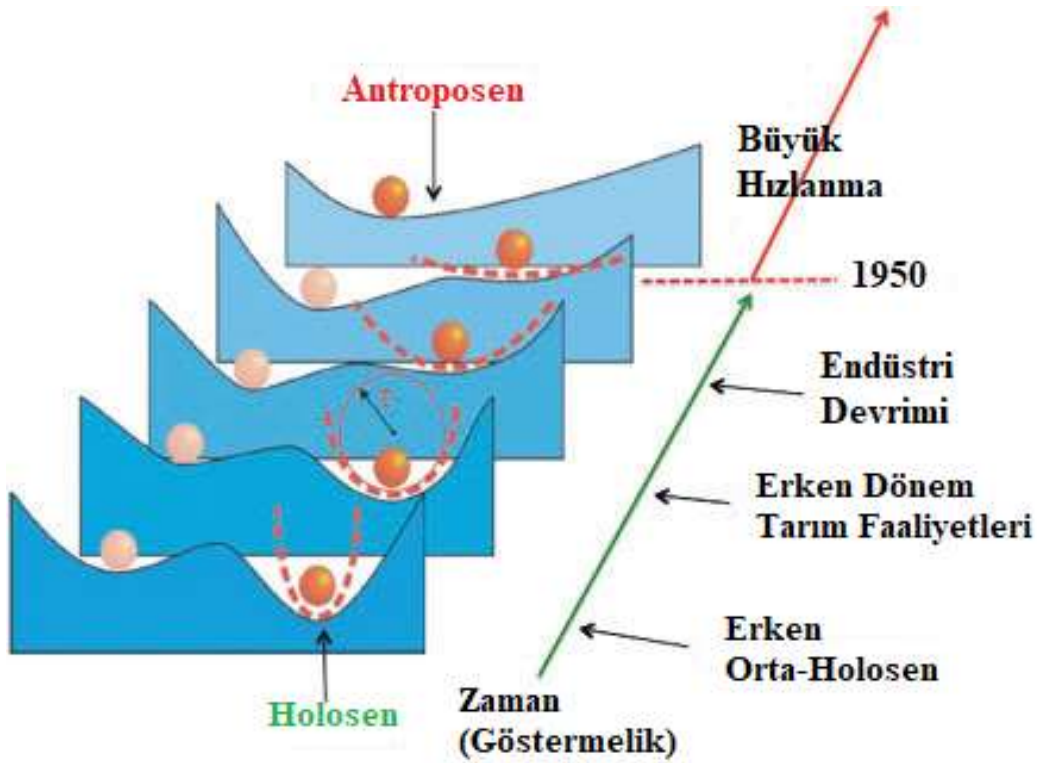

Şekil 6. Antroposen

Kaynak: Steffen vd. (2016: 13).

II. Gruba göre I. Grubun savunduğu dönem Şekil 6'de gösterilen ve yeşil çizginin altında kalan döneme tekabül etmekte ve bu dönem değişim sınırı olarak

tanımlanmaktadır. Bu dönemdeki iklim, içsel biyosfer çeşitliliği, nüfus ve insan faaliyetleri doğal değişken içinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu süreci Holosen içinde görmek gerekmektedir (Schellmhuber, 2009: 20561-20563). Oysa kırmızı çizgi ile gösterilen Büyük Hızlanma (1945-2015) hem doğa üzerinde, hem nüfus üzerinde hem de doğal olarak Dünya Sistemi üzerinde ciddi bir değişiklik yaratmaktadır (Steffen vd. 2016: 13). Bu değişim ve bu değişime sebep olan durum Şekil 7’de daha iyi anlaşılmaktadır.

Şekil 7. Antroposen Süreci

Kaynak: Steffen vd. (2016: 14).

II. Grubun ortaya koyduğu şekle (bkz. Şekil 7) göre; sağda görülen çukur/havza Holosen için istikrarlı bir durumu tanımlarken sağdaki top Dünya Sisteminin durumu göstermektedir. Soldaki top ise Antroposen sürekliliğinin olması halinde Dünya Sisteminin olması gerektiği konumu göstermektedir. Bu şekilde görüldüğü üzere sağdaki topun soldaki top ile aynı noktada eşleşmesi zamanla ve geçirilen evrelerden sonra gerçekleşmiştir (Steffen vd. 2016: 14). Başka bir deyişle sağdaki top gezegen

üzerindeki değişkenleri (iklim, biyosfer çeşitlilik, nüfus, insan gibi) ve bu değişkenlerin Dünya Sisteminde etkin olma durumları dönemlerini göstermektedir. Bu şekilde bakıldığında (mavi bölge doğal denge olarak tanımlanırsa) değişkenlerin doğal denge üzerine çıkmaları ve/veya doğal denge üzerinde belirleyici olmaları, ancak Büyük Hızlanma ile mümkün olmuştur. Bu nedenle Antroposen'in başlangıcını çok eskilerde aramamak gerekmektedir.

II. Grubun bir diğer argümanı atmosferde biriken karbon miktarı ve bunun Sanayi Devrimi ile ilişkisi üzerinedir. Buna göre Sanayi Devrimi ile atmosferdeki CO₂ oranı %45 artmıştır. Sanayileşme gerçekleşmediği takdirde, bu birikmenin gerçekleşmesi doğal denge içerisinde milyonlarca yıl alacaktır (Zalasiewicz ve Waters, 2015: 1). Dolayısıyla II. Gruba göre Antroposen Sanayi Devrimi ile başlamış, 20. yy.'ın ikinci yarısında gelişmiş ve 2015 yılı itibarıyla olgunlaşmış ve Zaman Cetvelinde yeri almaya hak kazanmıştır.

İki yaklaşım arasında farklar olmakla birlikte, I. Grup temelde Antroposen'e karşı değildir, aksine Antroposen'i kabul etmekte ve savunmaktadırlar. Buna karşın eleştirdikleri Antroposen'in jeolojik zaman cetvelinde belirtileceği aralıktır. Bu aralık ilk bakışta anlamsız görünmekle birlikte insanlık tarihi açısından önemli bir kırılmanın yaşadığı ve kendinden önceki toplumsal ve ekonomik yapıyla olduğu kadar ekolojik yapı ile de ciddi şekilde ayrılan ve hatta çatışan yeni bir toplum yapısının oluşmasını sağlayan bir sürece tekabül etmektedir. Kapitalist toplumun oluşum aşamasına denk gelen bu sürecin II. Grup araştırmalarının kabul edildiği de düşünülmemelidir. II. Grup çalışmaların temel argümanı insan faaliyetlerinin doğal denge kadar gezegenin jeolojik yapısını da değiştirdiği yönündedir. Ancak söz konusu değişikliğin ve bu değişikliğin sebep olduğu sorunun sınıfsal bir temel taşıdığı görülmemekte ve indirgemeci bir çözümlenme ile tür merkezliliğine varılarak konunun başlangıç ve varacağı sonuç üzerinde yeterince durulmamaktadır. Kavramın içeriği bakımından da insan merkezli

olarak görülen bu yaklaşımın, merkezine aldığı insanın ve bu insanın mevcut toplumsal, ekonomik ve ekolojik yapı içerisindeki yerinin yeniden irdelenmesi gerekmektedir. Bu çaba hem çalışma boyunca vurgulan metabolik ilişki önerisinin hem doğa-insan ilişkisindeki insanın hem de mevcut toplumsal kurgunun anlaşılma ihtimalini yaratabilir. Böylece bu kurgunun neden yeniden kurulması gerektiği anlaşılabilir gibi mevcut kurgunun sebep olduğu ekolojik yıkımda anlaşılması ve belki de çözüm üretilmesi sağlanabilir.

2.2.1. Ekokıyım

Ekokıyım, insan ve doğa arasındaki yabancılaşma, metabolik yarıma ve metalaştırılmanın ürünü olarak ortaya çıkar. İnsan ve doğa arasındaki farklılığın sürekli ve yeniden üretilmesi ile doğanın topyekûn kullanılabilir bir kaynak olarak görülmesi ve bu kaynağa ulaşmak için doğada her türlü değişikliğin planlı ve sistematik olarak uygulanabilirliğinin evrensel bir duruma dönüşmesinin sonucudur. Başka bir deyişle ekokıyım, insanın doğaya müdahale sınırlarının aşıldığı, doğaya açtığı savaşın sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu savaşın doğada sebep olduğu ve geri dönülemez boyutlara yaklaşan yıkımın küreselleşme ile tüm gezegene yayılması ve sadece insanın değil gezegenin de varlığını tehdit eder boyutlara ulaşması durumudur.

Ekokıyım bir yabancılaşma ürünüdür. Çünkü insanın emeğine ve emeğiyle yabancılaşmasıyla başlayan ve doğaya yabancılaşmasıyla sonuçlanan sürecin ürünüdür. Bu yabancılaşma insanın bedeninden inorganik bedene evrilen doğadan (Marx, 2013a: 80; Marx, 1977: 67) kopması ve doğa üzerinde tahakküm kurması, değiştirmesi, dönüştürmesi ve çıkarları doğrultusunda düzenlemesiyle sonuçlanmıştır.

Ekokıyım, insan-doğa arasındaki metabolik yarımanın sonucudur. İnsanın yaşarkalmasının doğa ile kurduğu ilişki ile orantılı olmasının yadsınması ve doğanın bir tür olarak insanın genelinden koparılacak belirli bir sınıfın çıkarları doğrultusunda kullanılabilir kaynaklara dönüştürülmesi ile doğrudan ilintilidir. İnsan-doğa arasındaki

karşılıklı bağ/bağımlılığın (Marx, 1997: 687-714; 2000b: 1046-1089) daha fazla kar ve daha fazla ekonomik zenginlik için yok edilmesidir.

Ekokıyım, metalaştırmanın doğrudan sonucudur. İnsan ile bağı koparılan doğanın belirli bir sınıf için kaynağa dönüştürülmesi ve bu kaynağın alınıp satılabilir metalara dönüştürülmesinin sonucudur. Doğanın içsel değerinin yok sayılması ve ekonomin emrine amade edilmesinin sonucudur. Çünkü “kapitalist doğrudan doğruya kar için üretim yaptığından... önemli olan ürettiği ya da satın aldığı metayı karlı satmaktır, metanın ve alıcısının sonra ne olacağı ile ilgilenmez. Bu faaliyetlerin doğal etkileri (doğadaki etkileri) ile ilgilenmez” (Engels, 1996: 231-232). Bu nedenle ekokıyım, doğanın metalaştırılması ile doğrudan ilişkilidir.

Ekokıyım, insanın yarattığı türsel farklılık ve bunun sonucunda ortaya çıkan insan merkezli dünya görüşünün etkili olduğu bir durum olmasına karşın, ortaya çıkan sorunun yine insan üzerinden ve insan için çözülmesi yönündeki önerilerin reddi anlamına gelir. İnsan merkezli dünya görüşünün sebep olduğu metabolik yarılmanın insan için ve insana rağmen onarılması mümkün görünmemekle beraber mevcut durumdan tüm insanlığı sorumlu tutmak da sorundur. Bazı insanların bu durumdan daha fazla sorumlu olduğu kesindir. Yağmur Ormanlarını palmiye yağı üretmek için talan eden, Unilever ve Nestle'nin (IUF, 2015: 16) sahipleri ile Karadenizli bir dağ köylüsünün sorumluluğu aynı olabilir mi? Bu ve buna benzer şirketlerin daha fazla kâr elde etmek için sadece Endonezya'da 1990'dan bu yana Almanya büyüklüğünde yağmur ormanlarını yok ederken (Greenpeace, 2017), sayısız türün yok olmasına, yerinden olmasına sebep olurken, sağlıklı beslenmeden bile yoksun insanlarla aynı sorumluluğa sahip oldukları nasıl düşünülebilir? Dolayısıyla ekokıyımdan insan merkezlilik kadar kapitalizm de sorumludur. Başka bir deyişle, ekokıyım türsel olduğu kadar sınıfsal olarak da hiyerarşik olarak şekillendirilmiş bir dünyanın sonucudur. Bu

bağlamda doğal bir süreç ya da oluş hali değil üretilmiş, sebep olunmuş bir durum tasviridir.

Ekokıyım doğal afetler dışında kalan bilinçli eylemi ifade eder ve bilinçli eylem insanın türsel özelliğidir. Dolayısıyla, ekokıyım, doğa içinde ortaya çıkan ya da insan dışındaki canlıların sebep olabileceği bir durum değildir, mistisizm içermez. İnsanların, özellikle sorumlu olanların, sorumluluklarını dışsallaştırması insan-doğa arasındaki metabolik yarıma yanında toplumsal metabolizmanın da onarılamaz yaralar almasına sebep olacağından bu sorumluluğun toplumsal, hukuksal ve uluslararası yapılarca denetlenmesi ve benzer eylemlerin suç sayılarak ciddi yaptırımlar uygulanması gerekmektedir. Bu yaptırımların “Kirlenen Öder İlkesi” (Çakırca, 2012: 59-94; Çörtoğlu, 1995: 347-352) temelinde çözüme ulaşmadığı açıktır. Ancak bu yaptırımın çözümünü söz konusu ekolojik suçların insanlığa karşı işlenen suçlar temelinde ele alınıp cezalandırılması olamaz. Bu yaklaşım kirlenen öder ilkesinden farklı değildir. Kirlenen öder ilkesinin sermaye ve korumayla mükellef kurumlarca nasıl yorumlandığı ve uygulamaya nasıl geçtiği ortadadır. Amaç bu olmamasına karşın kirlenen öder ilkesi kirlenmenin ücretlendirilebilir bir eylem olarak şekillenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla parayı verenin kirletebildiği gibi parayı verenin yok etmesiyle benzer bir anlam taşımaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda bu sorunun ortaya çıkışına sebep olan insanın eylemini bilinçsiz bir eyleme dönüştürmekte ve sorumluluğu hafifletmektedir. Bir diğer sorun ise insan merkezilikte olduğu gibi doğanın içsel değerinin görülmemesi ve varlık nedenini insanın çıkarlarına indirgemeye varabilmesidir. Bu aynı zamanda doğanın içsel değeri içinde ele alınması engellemekte ve doğayı insanlaştırmaktadır. Oysa çözümü doğayı insanlaştırmakta ya da insanı doğa-laştırmak değil, farklılıklarını teslim ederken bütünün bağımlılığında (tarihsel bağlarında olduğu gibi) aramak gerekmektedir. Bunu yaparken parçaların bütün içerisinde eritilmesi ya da görünmezleşmesi değil, holistik (Adjukiewicz, 1994: 159) bir yaklaşımla ifade edilirse;

her parçanın önemli olduğu ancak bütünün parçaların toplamından daha fazla şeyi ifade ettiği bir yaklaşım gereklidir.

Ekokıyım ekonomik ve sosyal hayattaki yabancılaşmanın ürünü olduğu için çözümü de bütünsel bir dönüşüm ile mümkündür. Bu dönüşüm için sadece kapitalizmle mücadele etmek yetmeyeceği için, insan-doğa ikiliğini ortadan kaldıran merkezine insanı almadığı gibi her hangi bir başka türü ya da genel ifade ile doğayı da almayacak toplumsal bir kurulum gerekmektedir. Bu kurulum yapılamadığı takdirde ekokıyım giderek artacak ve dönüşü olmayan bir boyuta, ekokırım evrilecektir. Bu da insanın yaşarkalması için yok olan doğanın yanında kendi türü ile de ciddi bir yaşam mücadelesi vermesine neden olacaktır. Başka bir deyişle, modern toplumun enerji/kaynak ihtiyacı ile paralel gerçekleşen savaşların/müdahalelerin yenileri düşünüldüğü kadar uzak değildir.

2.2.2. Ekokırım

Ekosistemlerin kapsamlı tahribatı anlamında kullanılan ekokırım (*ecocide*) terimi ilk olarak Arthur W. Galston tarafından 1970 yılının şubat ayında Washington'da düzenlenen Savaş ve Ulusal Sorumluluk Konferansı'nda kaydedilmiştir (Gauger vd.: 2013: 4). Daha sonra BM'nin 1972 yılında düzenlediği Stokholm İnsan Çevresi Konferansı'nda konuşan dönemin İsveç başbakanı Olof Palme, ABD'nin Vietnam'a müdahalesinin ekokırımına vardığını belirtir (Björk, 1996: 15). Böylece kavramın kullanımı akademik ve çevreci hareket içinde de yaygınlaşır. Sonrasında kavram temelinde gerçekleştirilen konferanslar, çalışmalar ve yayınların temel argümanı, ekokırımı BM'nin belirlediği "barışa karşı işlenen suçlar" listesine koymaktır⁶².

⁶² BM'nin Barışa Karşı İşlenen Suçlar listesi şu şekildedir: Soykırım, İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar, Nefret Suçları ve Savaş Suçları (Gauger vd.: 2013: 4).

Ekokırımın özellikle son dönemde hem kavramsal, hem ekolojik anlamda görünmesini sağlayanlardan biri de Polly Higgins'tir⁶³. Higgins, ekokırımı “İnsan tarafından ya da başka nedenlerle belirli bir bölgede yaşayan kişilerin huzurunu ciddi şekilde azaltacak ölçüde ekosistemlerin yok edilmesi ya da tahrip edilmesi/olması” şeklinde tanımlamaktadır (Higgins, 2010; Higgins, 2014). Higgins'e göre ekokırımın önlenmesi için yasal düzenlemelerin hem ulusal hem de uluslararası boyutlarda yeniden tanımlanması ve şekillenmesi gerekmektedir. Bunun sağlanması ise önemli konumlarda bulunan [başkan, başbakan, şirket yöneticileri (*CEO, Chief Executive Officer*), ulusötesi organizasyon yöneticileri gibi] kişilerin destekleri ile mümkündür. Çünkü Higgins'e göre bu destek aynı zamanda karlarının devam etmesi için atmaları gereken bir adımdır. Bu adımlar atılmadığında ortaya çıkan ekonomik zarar, çevresel sorunların sebep olduğu mülteciler gibi sorunlarla mücadele etmek gerekecektir (Higgins, 2014). Bu nokta da BM'ye ciddi bir görev düşmektedir. BM'nin ekokırımı, Barışa Karşı İşlenen Suçlar listesine eklenmesi çözüm için önemli ilerleme sağlayacaktır (Higgins, 2010; Higgins, 2015; Higgins, 2012).

Higgins'in ekokırımı konumlama şekli her ne kadar mevcut durum içerisinde, yani kapitalist toplum ve hukuksal yaptırım, anlaşılır gibi görünse de uzun vadede daha iyi bir sonuç elde edilemediği gibi sürecin devamlılığını sağlamak anlamına gelmektedir. Higgins'in yaklaşımı her şeyden önce insan merkezli ve doğayı insanlaştırma temelinde ele alınmaktadır. Ekokırımı bir insanlık suçu olarak ele alma şekli de ekolojinin insanın yararı doğrultusunda kullanılacak bir kaynak olarak kabul etmesi ve söz konusu eylemlerin öncelikle insan yaşamını tehlikeye atacağı üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Ekokırımın çözümünde uluslararası şirketlerin

⁶³ Higgins'i öne çıkaran kullandığı argümanlar ve eylemlerini hem STK'lar hem akademik hem de toplumsal iletişim kanallarını kullanarak görece daha fazla yaygınlaştırmıştır. Bu da eleştirel soruların en yakın cevaplarının bulunmasını ve kavramın kapsamının anlaşılmasını sağlamaktadır. Higgins bu konuda biri dolaylı ikisi doğrudan üç kitap yazmışsa da özellikle QUB School of Law'dan M. Brown ve D. Johnston'ın Higgins ile 2014 yılında gerçekleştirdikleri soru-cevap temelli görüşme Higgins'in yaklaşımının anlaşılmasında ciddi bir kaynak sağlamaktadır.

CEO'larının sorumluluk alması gerektiğini belirtmesi de (Higgins, 2014), Higgins'in soruna yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Bu yaklaşım ile Higgins, mevcut kapitalist yapının hala ihtiyaca göre üretim yaptığını kabul ederek, bu ihtiyaçların karşılanmasının sürdürülebilirliğine vurgu yapmaktadır. Higgins'in yaklaşımı ifade de olmasa bile içsel olarak doğanın içkin değerini geri plana itmekte ve doğa-insan arasındaki ikiliği veri aldığı gibi metabolik yarılmanın ve doğaya yabancılaşmanın sürdürülmesi anlamına gelmektedir.

Higgins'in çözüm olarak önerdiği hukuksal yaklaşımı da ekonomik yaklaşımı gibi yapısal ve üstencidir. Başka bir deyişle halk kitlelerini merkezine alan, tabanın talebi üzerinden şekillenmeyen, alınan değil verilen bir haktır. Mevcut sistem içinde ve sistem ile barışık şekilde gerçekleşeceği düşünülen önerinin mevcut kapitalist yapıdan yegâne farkı üslubudur. Kapitalist yapı, nitekim tez çalışmasının 89. sayfasında "Kolektiften Özele: Mülkiyet İlişkileri" bölümünde ifade edildiği gibi, temelde bir kesimin ekonomik refahını geliştirmek ve doğayı metalaştırmak için, insanı doğanın üstünde/önünde konumlarken, Higgins, doğadan yola çıkar gibi görünerek yine aynı sonuca varılan ancak kullanılan kavramların kafa karışıklığına sebep olduğu dolambaçlı bir patika önerir. Oysa Broswimmer'in *Ekokırım* adlı kitabında da belirttiği gibi çağdaş piyasa organizasyonu ekokırım söz konusu olduğunda doğa ile uyumlu değildir (Broswimmer, 2002: 176).

Higgins'in kapitalizm içinde yaratmaya çalıştığı çözüm Marx'ın ifadesi ile kapitalist topluma soyut bakmasından kaynaklanmaktadır. Kapitalist topluma soyut bakıldığında başka bir deyişle sınıflar arası işleyiş mekanizmaları kenara bırakıldığında, üretimin eskiden olduğu gibi tüketim için yapıldığı, her üretimin toplumun bir ihtiyacını karşılamak amacıyla gerçekleştiği düşünülür. Soyut bakıldığında bu doğru olsa da unutulmuş nokta bu sürecin orta yerinde (Marx'ın dönemi için) yepyeni bir etmenin; yeni bir takım insanların ne olursa üretim yapmak, emek harcatmak, daha çok emek içeren

nesnelere üretmek, daha çok emeği ürün biçimine çevirmek istemelerine neden olan bir dinamiğin ortaya çıktığıdır. Üretim artık işçi-kapitalist ilişkisiyle başlamaktadır ve bu ilişkiye yol açan dinamik sadece toplumun ve bireyin belli ihtiyaçlarını karşılama kaygısı değil, aynı zamanda kapitalistin katıksız (önceden verili bir takım ihtiyaç giderme işlevleriyle sınırlı olmayan) emek elde etme isteğidir. İşçi-kapitalist ilişkisi çerçevesinde gerçekleşen üretimin itici gücü bu dinamik zümredir. Emek harcanmasını, üretim yapmasını sağlayan motor bu zümrenin daha önce hiç görülmedik icadıdır: emeğin başlı başına amaç haline gelmesi (Marx, 2008: 30-31). Higgins'in görmek istemediği bu zümrenin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri eylemlerin doğada sebep olduğu yıkımdır. Ve bu yıkım, ihtiyaçları esas alan üretim-tüketim dengesinden vazgeçen kapitalist üretim modelinin emek ve üretim sahibi olma üzerinden kurduğu sürekli üretme ve bu üretimin kaynağı olan doğanın kendisini yenileme hızının çok üzerine çıkmasından kaynaklanmaktadır.

Higgins'in kavrama vermeye çalıştığı anlam bir yana bırakılırsa kavramın temel anlamda ifade ettiği yok etme, içinde bulunulan ekolojik sorunun doğal bir sonucu olacak gibi görünmektedir. Ciddi bir engelleme ve /veya değişiklik olmadığı takdirde, doğada sebep olunan yıkımın ekokırımın üzerinde gerçekleşmeye doğru gittiği, bunun da doğal olarak ekokırımına dönüşeceği ve yeni bir kitlesel yokoluşa sebep olacağı yönündeki ifadeler artık bir düşünceden ziyade realiteyi ifade etmektedir. Dolayısıyla eldeki verilerden yola çıkılarak ekokırım, tür farklılığı ve/veya önceliği olmaksızın, içinde bulunulan çağın ve sistemin –bir kırılma olmaz ise- doğal sonucu olacağını belirtmek yanlış olmayacaktır. Buna karşın ekokırım kavramının kullanıcılarının bu kesinliği ifade ettiği söylenemez. Bu eksikliğin anlaşılması ekokırım kavramının öylece kullanılacak bir kavram olmadığına anlaşılması anlamına gelecektir. Buna karşın Higgins'in kavramı kullanım şekli durumu açıklamaktan çok sorunun temel nedeni olarak tanımlanabilecek insanmerkezliliğin devamına hizmet eder görünmektedir.

2.2.3. Doğa-İnsan İlişkisinde Merkez Sorunu

İnsanın doğaya yabancılaşması, kopması ve sonrasında doğanın metalaştırılması belirli bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Süreç sonunda insan-doğa ilişkisinde meydana gelen metabolik yarıma ile insan merkezlilik arasında, “Feodal Toplumdan Kapitalist Topluma Doğa Anlayışı” bölümü s.89’da ortaya konulduğu üzere, ciddi bir bağ vardır. İnsanın doğadan ayrılması, her şeyin ölçüsünün insan olarak belirlenmesi, bunun DİA’larla genel geçer bir durum halini alması ve doğanın metalaştırılması doğa-insan ilişkisinde bir aşama olduğu kadar toplumsal yapının değişimi açısından da belirleyici bir durumdur. Bu yapı bozumu kendini en iyi “çevreci düşünce”de ortaya koyar. Bir yanda insan ve doğa arasındaki ilişkinin yeniden kurulması gerektiği ve insanın merkezde olması eleştirilirken diğer yanda çözüm yine insan merkezlilik üzerinden kurgulanmakta ve böylece insan merkezlilik yeniden üretilmektedir. Öte yandan insan merkezlilik eleştirisi ile öne çıkılmasına karşın insanlar arasındaki farklılıkları görmemesi, genelleştirilmesi ve doğal olarak indirgemecilikten kurtulamaması da çözümlerinin farklı sonuçlara varmasına sebep olmaktadır. Bir diğer sorun ise insan merkezliliğe karşı çıkılmasına karşın yapılan önerilerin başka merkezlere (bio-merkezcilik, çevre-merkezcilik gibi) sahip olmasıdır. Bu nedenle sorunun yeniden tanımlanması yanında merkezinde tanımlanması ve gerçekte bir merkeze gerek olup olmadığı üzerinde durmak gerekmektedir.

James Baldwin *Thirty More Famous Stories Retold* adlı eserinin Isaac Newton ile ilgili bölümünde Newton’un önemi şu şekilde ifade eder:

Daha önceleri de elmanın düştüğünü gören milyonlarca insan olmuştur. Newton’u farklı kılan “neden” sorunu sormasıdır (Baldwin, 2005: 38).

İnsan merkezli bir dünyanın varlığı ve bunun sorgulanması elbette ilk defa yapılmamaktadır. Ancak insan-doğa ilişkisinde meydana gelen metabolik yarımanın ve bunun sebep olduğu ekolojik sorunların, yaratılan insan merkezli dünya görüşü ile olan

bağı ortaya konmadan ve bu merkezli duruma “neden” gereksinim duyulduğu açıklanmadan ekolojik sorunların çözümü ve dolayısıyla gezegenin bir bütün olarak yaşarkalması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle insan merkezlilik ve geçirdiği evrimin ekoloji ile bağının açıklanması yararlı olacaktır.

2.2.3.1. İnsan Merkezlilik

Gezegenin 4.5 milyar yıllık tarihi düşünüldüğünde, Dünya tarihi için son saniye ürünü olan insanın gezegenin yegâne sahibi haline gelmesi yazılı tarih boyunca insanlığın elde etmiş olduğu “büyük başarının” sonucu olarak okunmaktadır. Bu durumun modern toplum için tartışmasız ve sorgusuz bir ön kabul haline gelmesi doğa-insan ilişkisinde onarılmaz sorunlara sebep olmaktadır. İnsan merkezlilik olarak tanımlanabilecek bu durum, tıpkı devlet ve özel mülkiyet gibi tarihsizleştirilerek mevcut sorunların çözümüne engel oluşturulmaktadır. Öyle ki istinasız bütün düşünür ve düşünceler insan merkezli olarak görülmekte/gösterilmekte ve bunun aksini belirten vurgu ve veriler yok sayılarak, zamanın ruhuna uydurularak, insan merkezleştirilmektedir. Erich Fromm *Çağımızın Özgürlük Sorunu*'nda düşüncelerin dönüşü ve zamanın ruhuna uydurularak bağlamından koparılmasını şu şekilde ifade eder:

Tarihin akışı içinde fikirlerin ideolojilere dönüşmesi istisnadan çok kuraldır. Hakikatin yerini sözler alır; kuvvet ve etkinlik kazanan ve böylece insanları yönetmeyi başaran bürokrasiler sözlerden yararlanır. Böyle bir dönüşüm sonucu olarak yaratılan ideoloji, orijinal fikirdeki sözcükleri kullanmakla birlikte, gerçekte bütünüyle ters bir anlam kazanır (Fromm, 1973: 146).

İnsan merkezlilik için de benzer bir durum söz konusudur. Özellikle çevreci yaklaşımların bu durumdan fazlasıyla etkilendikleri ve çevre değerlerine sahip çıkmaya çalıştıkları halde ya insan merkezlilikten kurtulamadıkları ya doğanın içkin ve içsel değerini yeterince vurgulayamadıkları ya da insanı doğanın dışında tanımlayarak insan-doğa ve doğa-insan ilişkilerini yok sayarak bütünlüğü kaçırdıkları görülmektedir.

İnsan, doğa ve aralarındaki ilişkileri ele alan yaklaşımları iki merkezde – ya da iki ayrı merkezli olarak - ele almak mümkündür. Bu merkezlerden ilki insanı merkezine alan ve çalışma boyunca sıklıkla vurgulanan insan merkezli yaklaşımdır. İnsan merkezli yaklaşıma göre evrenin odağı insandır. İnsan, bir hiyerarşi içinde kavranan türlerin en üstünde yer alan, doğadan ayrı, öbür türlerin bağı olduğu doğal ilişkilerden bağımsız bir varlık olarak düşünülür (Keleş vd, 2015: 50). Her şeyin ölçüsünün insan olarak ele alındığı bu yaklaşıma göre insan ve doğa arasındaki ilişki insanın çıkarları doğrultusunda şekillenmelidir. Dolayısıyla insanın doğaya hükmetmesi, çıkarları doğrultusunda kullanması ve şekillendirmesi ya da bu yönde adımlar atmış olması ve atmaya devam etmesi olağan bir durumdur.

Toplumsal yapı içinde olgunlaşan insan merkezliliğin doğa üzerindeki egemenliğini pekiştirmesinde teknik bilgi ve teknolojik gelişmenin de etkisi büyüktür. İnsan merkezlik ve teknolojik gelişmişlik arasındaki bu bağ insan merkezli yaklaşımların teknolojiye atfettikleri önemi de açıklamaktadır. Bu nedenle insan merkezli yaklaşımların teknolojiye ilişkin değerlendirmelerinin de insan-doğa karşıtlığından beslendiği söylenebilir. Teknolojinin yardımıyla insan, karşılaştığı engellerin üstesinden gelerek doğaya egemen olur, doğayı insana yararlı bir biçime kavuşturur, dönüştürür. Bunun yanında teknoloji, yeni enerji kaynaklarının bulunması, kirliliğin denetim altında tutulması gibi, çevre sorunlarını çözüme kavuşturacak araçlar sağlamaktadır (Keleş vd., 2015: 50).

İnsan merkezli yaklaşımda doğanın korunmasında yine insan için gerekli ve önemli olduğu ölçüde gerekli ve önemlidir. Çevresel doğru ya da yanlış, insanlar bakımından doğacak sonucun ne olduğuna bağlıdır. İnsanların her ne kadar doğal dünyaya karşı sorumlulukları varsa da bu sorumluluk doğrudan bir sorumluluk değildir. İnsan merkezli yaklaşımda çevre sorumluluğu bir ihtiyatlılık olayıdır. Dolayısıyla doğa, insanın çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde korunmalıdır (Des Jardins, 2006: 199). İnsan

merkezli yaklaşımda insanın amaçları dışında, kendi için (içkin ve içsel değeri için) korunmayı hak eden bir doğa anlayışı yoktur (Keleş vd., 2015: 51).

İnsan merkezli yaklaşımın doğa anlayışı tamamen araçsal bir yaklaşımdır. Dolayısıyla mevcut ekolojik sorunların çözümü bu araçsallık üzerinden tanımlanır ve şekillenir. Başka bir deyişle ekolojik bir sorun, insan için oluşturduğu olumsuzluklar, tehditler ve tehlikeler ölçüsünde bir sorunu olarak görülür ve insan için bir yararın söz konusu olmadığı durumlarda ne bir ekolojik sorun ne de koruyucu herhangi bir önleme gerek vardır (Keleş vd., 2015: 51). Bu yaklaşım kendi içinde iki temel çelişki ve tarihsel bir çatışmayı barındırır. Çelişkilerin nedeni ekonomik ve toplumsal, çatışmanın nedeni ise kaçınılmaz olarak sınıfsaldır. Çelişkilerin ekonomik boyutu; ekolojik sorunların bölgesel ve/veya küresel olması çözümün de bölgesel ya da küresel olmasını zorunlu kılmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu durumda insan merkezli yaklaşıma göre bölgesel bir soruna sebep olan ekolojik bir sorunun çözümünde küresel bir tavır almak anlamsız olacaktır çünkü her şeyden önce herkesin çıkarına değildir. Hatta sorunun ortaya çıktığı yerde yaşamayan insanlar için zarar söz konusudur. Bu kâr ve zarar durum ise toplumsal çelişkiyi doğuracaktır. Bu toplumsal çelişki insan merkezli yaklaşımın merkezinde olan insanın aslında tüm insanları tanımlamadığı ya da tanımlayacağı gerçeğinden türemektedir. Ancak durum bu kadarla da ifade edilemez çünkü bu ekonomik ve toplumsal çelişki sorunun ortaya çıktığı yerin/bölgenin dışı kadar içinde yaşayanlar için de geçerlidir. Aynı yerde/bölgede/ülkede yaşamalarına karşın herkesin sorundan aynı şekilde etkileneceği düşünülemez. Bu durum coğrafi dezavantajlar kadar ekonomik dezavantajlarla da doğrudan ilgilidir. Bu da sorunun çatışma boyutunu oluşturmaktadır ki bu çatışma bölge için geçerli olduğu kadar bölgenin dışı içinde geçerlidir. Söz konusu durumun en çarpıcı örneği, tartışmasız iklim değişikliğinin belirleyici olduğu okyanus seviyesinin yükselmesi ve bunun sonucunda Kirbati, Tuvalu, Maldivler gibi birçok adanın ve dolayısıyla ada devletinin sular altında kalarak yok olacak olmasıdır (Warne,

2015). İnsan merkezli yaklaşımın bu durum karşısında bir çözüm üretmesi mümkün değildir. Şöyle ki, iklim değişikliğine en fazla neden olmalarına karşın söz konusu ekolojik sorun ABD, Çin ya da Avrupa Birliği ülkelerinde gerçekleşemediği sürece burada yaşayan insanların söz konusu sorunu önlemek için ekonomik ve toplumsal refahlarının bir kısmından feragat etmeleri çıkarlarına değildir, dolayısıyla böyle bir davranışta bulunmaları beklenemez. Bu ada devletlerinin ikna veya zor kullanarak yaptırım uygulama kapasiteleri olmadığı ya da kısıtlı olduğundan sorunla kendilerinin baş etmeleri beklenmektedir. Kendi başlarına sorunu çözemeyeceklerine göre sorun şekil değiştirerek toplumsal bir hal alır. Bu durumda da mevcut toplum içinde hareket kabiliyeti olanlar (zenginler/varlıklılar gibi) sorunun olduğu alanları terk edecek ya da etmek isteyecektir. Son kalanlar her zamanki gibi yoksullar, dezavantajlılar Fanon'un (2007) deyimi kullanılırsa "Yeryüzünün Lanetlileri" olacaktır. Ancak bu lanetlilerden bazıları kaçınılmaz olarak göçler, kaçak yollarla ulaşım gibi farklı yollar ile sorundan uzaklaşmaya ve sorundan etkilenmeyen bölgelere girmeye, yerleşmeye çalışacaktır. Dışa doğru gerçekleşecek bu basınç kaçınılmaz olarak bir çatışmaya sebep olacak ve bu döngü kendini tekrarlayarak devam edecektir. Ekolojik sorunlarla küresel anlamda birlikte mücadele çabası henüz gerçekleşmemiş ise bile amaçlanan asıl hedef bu durumun ortaya çıkmamasıdır.

Sonuç olarak insan merkezliliğin ve doğaya insan merkezli yaklaşımların mevcut ekolojik sorunlar karşısında çözümsüz kaldığı ve çözüm üretmekten çok mevcut ekonomik, toplumsal ve ekolojik eşitsizliği daha da derinleştirdiği ve toplumsal, sınıfsal ve son kertede uluslararası çatışmayı körüklediği söylenebilir.

İnsan, doğa ve aralarındaki ilişkileri ele alan diğer yaklaşım ise insan merkezliliğin bir eleştirisi olarak geliştirilen çevre merkezciliktir (Keleş vd., 2015: 51). 1980'lerde ekoloji merkezliliği (ekomerkezcilik) savunanlar dışında çevre merkezcilik söylemini tercih edenlerde özellikle son yıllarda ekomerkezciliği kullanmaya

başlamıştır. Bu, bir yandan çevrenin kavramsal olarak doğayı/doğalı tanımlamadığı ve bu nedenle insan merkezli bir duruma evrilmesinden diğer yandan ekoloji kavramının daha kapsayıcı ve ifade edilmek istenen durumu daha iyi açıklamasından kaynaklanmaktadır. Cangızbay'ın da belirttiği üzere ekoloji kavramsal olarak, insanı da içine alan ve beraber var olduğu bütünsel bir ilişkiyi ifade eder(Cangızbay, 2003: 94). Bu nedenle çevre merkezliği kullanmakta ısrar eden çalışmalar, aktarımlar/referanslar ve çevre merkezlik ve ekomerkezliği aynı yerde kullanan çalışmalar dışında, anlamsal olarak da uygun çalışmalardaki kavramların “güncellenerek” ekomerkezlik olarak kullanması yerinde olacaktır.

Ekomerkezlik, insan merkezlikten farklı olarak insanı doğanın üstünde değil, parçası olarak tanımlar. Böylece ekomerkezci yaklaşım, bütün yaşam biçimlerinin (bitkiler, hayvanlar ve diğer ekosistem üyelerinin) eşit hakları bulunduğunu savunur (Ertan, 1998: 137). Ekomerkezliğin sınırları daha sonraları geliştirilen yaklaşım ile oldukça genişlemiş ve çeşitli biçimler almıştır. Derin Ekoloji ve Toprak Etiğini bu türler içinde ele almak mümkündür (Ertürk, 2009: 83-84). Bu nedenle oldukça geniş bir çalışma alanına sahip ekomerkezlikten kasıt genel perspektifi içermekte ve tüm türev ve açılımları tanımlamamaktadır.

Ekomerkezliğin temel argümanı insanın ve tüm canlıların doğanın parçaları olduğu ve insan merkezliliğin tüm bu parçaların doğayla girdikleri çok yönlü ve karmaşık ilişkileri göz ardı ettiği yönündedir. Ekomerkezliğe göre, insanın kendini doğanın egemeni olarak görmesi, çevre sorunlarını da doğru biçimde kavramaya engel olmaktadır. İnsan etkinliklerinin dolaysız ya da istenmeyen sonuçları olarak ortaya çıkan çevre sorunları, insanın doğanın dışında olmadığını, tam tersine doğa ile etkileşim içinde olduğunun bir kanıtıdır (Keleş vd., 2015: 51). Dolayısıyla insanı diğer türlerden üstün olarak tanımlamak doğru değildir.

Ekomerkezci yaklaşım için cansız varlıklarda canlı varlıklar gibi doğa için önemlidir. Bu nedenle doğadaki varlıkların canlı ve cansız olarak ayırt edilmeksizin araçsallaştırılmasına karşıdır. Bu konuda Derin Ekoloji yaklaşımının “içkin değer” (*intrinsic value*) anlayışının etkisinin belirgin olduğu açıktır (Çoban, 2013: 462). İçkin değer ile insanın yarattığı, insan odaklı değerler sisteminin aksine, tüm organizmaların değer olarak da eşitliği savunularak (Naess, 1984: 201), doğadaki tüm canlı ve cansız varlıklar insani amaç ve çıkarlardan ve insanların onları değerli ya da değersiz bulmalarından bağımsız olarak kendileri değerlidir. Bu varlıklar kendinde bir değere sahip olduklarına göre de, onlara saygı göstermek ve korumak gerekir (Naess, 1989; akt. Çoban, 2013: 462).

Ekomerkezci yaklaşım, insanı konumlandırışı bakımından da farklılık göstermektedir. Buna göre insan diğer tüm türler gibi sadece bir türdür. Dolayısıyla herhangi bir farklılığı yoktur ve olmamalıdır. Buna rağmen doğanın korunmasında insana ahlaki bir sorumluluk da yüklenir. Naess'in ortaya koyduğu ve derin ekolojinin ilkeleri olarak kabul edilen 8 ilkeye bakıldığında da benzer bir sorumluluğu görmek mümkündür. Örneğin, insan tür olarak bir yandan doğadaki diğer ilişki türlerini desteklemek, ekosistemdeki yaşamı dengeli tutmak (bu nüfusun hızlı bir şekilde azaltılması anlamına gelmekte), yaşam şekillerinde köklü değişiklikler gerçekleştirmek gibi doğrudan insanı odağına alan dönüşümler gerekir. Üstelik bunun yapılabilirliği de ancak insanın yapabileceği sezgisel bilgiye indirgenir (Naess, 1973: 95-100). Dolayısıyla insana yüklenen bu sorumluluk türsel anlamda vurgulanan sıradanlığın farklılaştırılması şeklinde de düşünülebilir. Asıl olarak insana bu yönde bir sorumluluk yüklemek insanın doğada sebep olduğu olumsuzluklardan da sorumlu tutulması anlamına gelmektedir. Yine de ifadenin bu yönde kurulmaması, bütün insanlara eşit sorumluluklar yüklenmesi ve bu sorumluluğun insanın yaşarkalması için zorunlu bir durumu ifade etmesi de insan merkezlilik ile paralel bir duruştur. Elbette bu korumanın

doğaya saygı içermesi gerektiği yönünde telkinler olsa da son kertede yapılmaması durumunda ortaya çıkacak tehlikeye maruz kalacak olanın insan olacağı ve korumanın insan için önemli olduğu şeklinde bir sonuç da ortaya çıkar. Derin ekolojinin insansız bir dünya düşünememiş olması yanında düşündüğü dünyada çok az insan olması gerekliliği de derin ekolojiyi alternatiften ziyade romantik (Çetin, 2003), geleceğin yaşam felsefesi (Sezer, 2006) olarak da görülmektedir. Bunun yanında derin ekoloji taraftarlarının, kimi zamanda (özellikle azgelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerdeki) açlık ve hastalıktan kaynaklanan kitlesel ölümleri, Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu (*AIDS, Acquired Immune Deficiency Syndrome*) gibi hastalıkları doğal denge ve doğanın kendi denge arayışında kabul edilebilir bir süreç olarak tanımlamaları da derin ekolojinin ırkçı bir boyutta tanımlanmasına (Elkins, 1994) sebep olmuştur.

Ekomerkezci yaklaşım her ne kadar insan merkezli olarak tanımlanamasa da çözüm üretici olarak insanı görür. Başka bir deyişle mevcut sorunun yaratıcısı da çözüm üreticisi de insandır. Bu yaklaşım kimi zaman kendini mistik biçimde ifade etse de kimi zamanda etik bir sorumluluk olarak ortaya çıkar. Ekomerkezçiliğin kurucuları arasında gösterilen Leopold'a göre de insanların ekosistemler üzerinde onarma, yönetme ve geliştirme görevi bulunur (Leopold, 1990: 75; Gudorf ve Huchingston, 2010: 199 akt.: Akkoyunlu Ertan, 2015: 10). Dolayısıyla ekomerkezci yaklaşım ifade de tüm gezegeni bir organizma olarak görse de son kertede sorun çözücü olarak yine insanı işaret ederek türsel bir farklılık yaratır.

Ekomerkezci yaklaşım, doğayla ilişkisini hükmeden-hükmedilen ilişkisi olarak gören insan merkezliliğin eleştirisine paralel olarak teknolojiye de mesafeli yaklaşılmasını önerir. Teknolojiye karşı takınılan tavır, teknolojinin doğa üzerinde egemenlik kurmanın yol ve yöntemlerini sunarak insanı doğaya yabancılaştıran bir öge olduğu ölçüde sertleşir (Keleş, 2015: 52). Teknolojiye atfedilen bu konum kimi çevreci yaklaşımların teknoloji düşmanlığına giden bir tutum sergilemesine sebep olmak bu da

insan merkezlilik eleştirisi ile güçlenen çevreci yaklaşımlar için bir tezat oluşturmaktadır. Çünkü bu yöntemde de sorumluluk teknoloji ile özdeşleştirilmekte ve farklı bir yöntemle de olsa sorumluluk insandan alınarak insanlaştırılan teknolojiye yüklenmektedir. Oysa sorun teknoloji değil, teknolojinin hizmetinde olduğu insanlardır (sınıftır). Dolayısıyla teknoloji; bağımlılık, gereksiz ve gerçek dışı umut yaratma aracına dönüştürülmedi sürece başka bir ifade ile doğru konumlandırıldığında doğru kullanımı da mümkün olur.

İnsan merkezliliğin çevreci yaklaşımlara olan etkisi sadece insanı merkezine alması şeklinde olmamıştır. Ekomerkezci yaklaşımlarda görüldüğü gibi insan merkezlilik eleştirisi yapılmasına ve türsel eşitlik savunulmasına karşın ortaya konan yaklaşım yine bir merkez barındırır. Bu merkezli yaklaşımlar bir yandan insanın konum üzerinde şekillenerek insan-doğa arasındaki ilişkisini ve doğanın içsel ve içkin değerini yok sayarken diğer yandan insan merkezlilikten kurtulma çabaları insanı doğanın dışında tanımlayarak yine doğa-insan ilişkilerini yok saymaktadır.

İnsanın egemen tür haline gelmesi elbette çevreci düşünceler sayesinde olmamıştır ancak en belirgin iktidarı doğa üzerinden kurulduğundan çevreci yaklaşımların bunu daha iyi analiz etmesi beklenir. Bunun gerçekleşmemesi söz konusu analizlerin parça bütün ilişkisini ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimin başka bir ifade ile diyalektik durumun görülmemesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın farklılığı (teolojik argümanları da bu bağlamda ele almak mümkündür) üzerine yapılan çalışmalar bu bağlamda değerlendirildiğinde insan merkezliliğin etki gücü ve bu durumun tarihselliği daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenle insan merkezlilik her ne kadar ideolojik üstünlüğünü ve küresel gücünü 16.-18. yy.'da elde etmiş görünse de uygulamada feodal toplum ile paralel geliştiği söylenebilir. Dolayısıyla modern toplumu insan merkezli toplum olarak tanımlamak ve içinde bulunulan jeolojik zaman dilimini Antroposen/İnsan Çağı olarak tanımlamak yeni bir kavram olsa dahi yeni bir durum

değildir. Ancak her şeye rağmen, insan merkezliliğin geldiği en üst seviye hiç kuşkusuz zaman dilimlerine bile etki edebildiği ve hatta kendi türüyle özdeşleştirdiği Antroposen'dir.

Antroposen'in içerik ve tanımı çalışma alanlarının farklılığından kaynaklı olarak da farklılık göstermektedir (Zalasiewicz, 2015: 8; Steffen vd., 2016: 1). Antroposen üzerine yapılan çalışmalar kavramı genelde jeolojik, arkeolojik ve/veya coğrafi olarak tanımlamıştır. Bu tanımlar içinde elbette insan etkileri ve doğal dengedeki değişim de ele alınmıştır. Ancak söz konusu değişimlerin neden-sonuç ilişkisi kadar kendi aralarındaki diyalektik ilişkilerin ya da söz konusu değişimlerin toplumsal yapıya olan etkilerin yeterince vurgulandığını söylemek zordur. Daha açık bir ifade ile Antroposen'in jeolojik ya da coğrafi boyutu kadar ekolojik ve sosyolojik boyutunun da araştırılması ve öne çıkarılması gerekmektedir. İnsan-doğa ve doğa-insan ilişkileri ve bunun toplumsal yapıya etkisi ortaya konmadan insan merkezlilik dolayısıyla Antroposen'in açıklanması mümkün değildir. Ancak bu tür bir çözümlemenin Antroposen için, tıpkı diğer zaman dilimlerinde yapıldığı gibi, alt dönem ya da dönemler yaratması kaçınılmazdır. Bu alt dönem ya da dönemler Steffen ve çalışma arkadaşlarının yaptığı gibi (Steffen vd., 2007) insan eylemleri üzerinden şekillenebileceği gibi, Ruddiman'ın yaptığı gibi etkiler ile de sınırlandırılabilir (Ruddiman, 2003: 261-293; 2013: 45-68). Söz konusu sınıflandırma araştırmacıların çalışma alanları ile uyumlu olsa bile gezegenin bütünselliği ve bu bütünsellikte canlı, cansız her bir parçanın bir diğerini ya da diğerlerini etkilediği gerçeği ile uyumsuz. Örneğin, insan eylemlerinin doğada yarattığı bir farklılığın sadece doğada meydana gelecek bir değişikliğe değil, insan dâhil canlı cansız bütün ekosistemi etkilemesi gibi ayrımlar da bu diyalektik ilişkileri bir bütün olarak ele almalı ve bu doğrultuda dönemlere ayırmalıdır. Böylesi bir ayırım sadece insanın doğa ile olan ilişkileri ve bunun sonuçları ile sınırlandırılmayacağından insan-insan, birey-toplum, toplum-birey, insan-

doğa, doğa-insan, toplum-doğa ve doğa toplum olmak üzere ortaya çıkan tüm ilişki şekilleri ve bundan doğan ve doğacak olan etkileşimi de kapsayacaktır. Bunun dışında yapılan sınıflandırmalar araştırmacıların çalışma alanları içerisinde tutarlı olsa bile toplum ve doğa ve bunların geleceği için yanıltıcı, eksik kalacaktır. Durum basit bir örnek ile açıklamak gerekirse; bir maden yatağı ve bu maden yatağında bulunan cevherin çıkarılarak kullanılma isteği ele alınsın. Kapitalist toplumda cevheri çıkarıp kullanmak isteyen şirketin, söz konusu alan özel mülk değil ise, bu işleme başlamak için madenden doğrudan ve dolaylı etkilenen tüm birimleri (canlı ve cansız) ikna etme zorunluluğu yoktur, devlet kurumlarından izin (satın) alması yeterlidir. İzin alındıktan sonra şirket kapitalist ekonomi ve toplumun doğası gereği, minimum gider ile maksimum kâr elde etmek isteyecektir. Bunun için cevherin tamamını elde etmek için (son parçasına ya da son damlasına kadar) ekokıymdan, jeolojik tahribata en ucuz yöntem hangisi ise onu uygulayacaktır. Cevherin tamamı elde edildikten sonra ise minimum sorumluluk üstlenerek doğayı ve varsa orada yaşayan canlıları kaderlerine terk edecektir. Ancak asıl sorun bundan sonra başlamaktadır (bkz. Şekil 8-9-10-11).

Şekil 8. Ekokıym: Madenler

Kaynak: www.nature-news-network.org (28.04.2018)

Şekil 9. Ekokıyım: Hidroelektrik Santralleri

Kaynak: www.onedio.com (28.04.2018)

Şekil 10. Ekokıyım: Taş Ocakları

Kaynak: www.sanalbasin.com (28.04.2018)

Şekil 11. Ekokıyım: Ortak Müştereklerin Durumu

Kaynak: Aguiar (2017).

Dağların patlayıcı maddeler kullanılarak yerle bir edilmesi, okyanusların, denizlerin, göllerin, akarsuların, yer altı su kaynaklarının kirletilmesi, içsel ve özsel yapılarının değiştirilmesi ve tüketilmesi, ormanların özel sermayenin işletim ve kullanımına açılması gibi daha birçok durumdan doğrudan sorumlu olan insanın söz konusu eylemlerini görmezden gelerek Antroposen'i sadece jeolojik, arkeolojik ve coğrafi olarak tanımlamak bu nedenle yetersizdir. Oysa Şekil 8-9-10-11'de de görüldüğü üzere bu eylemlerin de jeolojik, arkeolojik ve coğrafi etkileri olduğu gibi sosyolojik ve ekolojik etkileri de bulunmaktadır. Bu faaliyetler ile altı boşaltılan toprağın, parçalanan dağların, katledilen ormanların, yok edilen türlerin, yer değiştiren insanların, bitkilerin, hayvanların, toprağın, suyun, değişen/değiştirilen ekosistemin ya da bu eylemlerden sağladıkları yararlarla zenginleşen, zenginleştikçe benzer yıkımlara sebep olan ve ortaya çıkan yıkıma maruz kalan, mağdur olan toplumsal sınıfları içermeyen bir jeolojik zaman, durumu tanımlayan değil, sorunu örtbas eden bir zaman dilimi olacaktır. Bu tanımlamanın bilinçli olup olmaması, ekolojik ve sosyolojik bir çözümleme sadece, bir tür olarak insanın eylemlerinin ekolojik soruna sebep olmasının metabolik yarılımla hızlandığının anlaşılmasını değil, bu sorundan her insanın eşit derecede sorumlu

olmadığının anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu da Antroposen'in, Antroposen'i anlamlı kılan insanı yani gezegeni değiştiren dönüştüren ve bunu yaparken de değişen dönüşen insanı içermesini sağlayacaktır.

Antroposen, insan merkezliliğin en üst aşaması olmakla beraber, ekolojik ve sosyolojik olarak en iyi dönemselsel ifadesini yukarıda argümanları sıralan iki grubun ayrımlarında değil kesişiminde bulur. Bu bağlamda I. Grubun başlangıç olarak belirttiği tarih olan 8000 yıl öncesi (Ruddiman, 2013: 45-68) insan merkezlilik için bile çok erken olduğundan Antroposen'in başlangıcı olarak tanımlanamaz. Bunun yanında II. Grubun belirttiği tarih olan Sanayi Devrimi ya da 19. yy.'da (Crutzen ve Stoermer, 2000: 17-18; Crutzen, 2002)insanın gezegen üzerinde yegâne belirleyici ve söz sahibi olduğunun birkaç yüzyıldır kabul edildiği bir döneme tekabül eder. İnsan merkezlilik sistematik olarak tamamlanmıştır. Dolayısıyla bu dönem de Antroposen'in başlangıcı olarak tanımlanmak için geç bir dönemdir. İnsan merkezlilik, "İnsan Doğa İlişkisinde Yabancılaşma Dönemi" s. 100'de ifade edildiği üzere, insanın doğadan farklılaşması, ayrılması ve çatışma süreçlerinin ürünü olarak ortaya çıkmış ve doğanın baş eğdirilmesi gereken bir düşmana dönüştürülmesi başka bir deyişle yabancılaşması ile gelişmiştir. İnsan merkezlilik aslında insanın doğaya yabancılaşması ile gelişmiş ve doğanın metalaştırılması yani kapitalizmin gelişimini tamamlaması ile de sona ermiştir. Dolayısıyla insanlık (*Huminity*) anlamında insan merkezlilik düşünüldüğü kadar yeni olmadı gibi aslında bitmiş bir süreçtir. Ancak buradan Antroposen'in tamamlandığı, bittiği sonucu çıkarılmamalıdır, Antroposen için biten belki de ilk evresi olarak tanımlanabilecek İnsanlık Evresi, insan merkezliktir ki bu yeni bir evrenin başlamış olduğunun göstergesidir. Bu yeni evreyi diğer evrelerden ayıran ne bir yokoluş, ne yeni bir tür, ne baskın bir tür ne de gezegen yapısında meydana gelen aşırı bir değişimdir. Bu evreyi farklı klan yeni bir merkezin ortaya çıkarak üyesi olduğu türden farklılaşması ve sonunda da gezegene hükmetmesidir. Bu yeni merkez insanlık içinde ortaya çıkıp,

gelişen ve insan merkezlilik yerine mensubu olduğu sınıfın çıkarlarını koyan bir toplumsal sınıftır. Dolayısıyla öncelik artık insanın da değil bu sınıfın çıkarları ve istekleri üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle bu yeni evreye Sınıf Merkezlilik (*Class-Centricity*) hâkimdir.

2.2.3.2. İnsan Merkezlilikten Sınıf Merkezliliğe⁶⁴

İnsan(lık) Çağı anlamda kullanılan Antroposen, jeolojik zaman cetvelinde yerini (henüz) almamış olsa da hala insan merkezlilik üzerinden yapılan vurgular aslında bitmiş bir evreye güzelleme değil içinde bulunulan yeni evrenin görünmesini engellemektedir. Bu da gezegenin içinde bulunduğu ekolojik ve toplumsal sorunların çözümünü ertelemekte ve gerçek sorumlular yerine bütün bir türün [ya da diğer türlerin ve hatta Tanrı(lar)ın] suçlanmasına yol açmaktadır.

İster insan merkezlilik ister ekomerkezcilik isterse de (insanlığın belirli bir grubunu ifade eden) sınıf merkezlilik olsun bütün seçkinci düşünceler ilk görüngülerini doğa üzerinden kurar. Bu nedenle öncelikleri ve/veya çalışma alanları farklı kesimlerin, sınıf savaşının doğaya yansımalarını ya da sınıf savaşının geldiği noktayı sadece insan üzerinden okuyarak yanılığa düşmesi olağan bir durumdur. Yine de Marx'ın dediği gibi:

“Koşullarına dair yanılışmalarından uyanmaları çağrısında bulunmak, yanılışmanın içkin olduğu koşullardan da uyanma/çıkış çağrısıdır”(Marx, 1970: 3).

Bu çağrı sadece söz konusu kişileri değil gezegenin içinde bulunduğu durumla ilgilenen, etkilenen herkes için bir gerçeklik çağrısıdır. Bu nedenle öncelik teşkil eder, çünkü gerçek, toplumun ve bireyin dönüşümlerini sağlayan, bunu yaparken de bilinçlendiren bir şeydir. Bilinçlenme ise içinde bulunulan durumun sorgulanmasını, uygulanan politikaların hem insan hem doğa için zararlarının görülmesini, olası

⁶⁴ Sınıf merkezlilik de insanı merkeze aldığı için temelde insan merkezlidir. Buna karşın bütün insanların değil, insanlık içindeki belirli bir grubun çıkarlarını savunduğu ve bu savunuyu sadece doğaya karşı değil sınıfın dışındaki diğer insanlara karşı yaptığı için ayrı bir vurgu gerekmektedir. Dolayısıyla bu ayrımı bir süreklilik vurgusu olarak ele almak gerekir.

sonuçların vahametinin anlaşılmasını kolaylaştıracak ve sorunun çözümünde yarar sağlayacaktır. Bu bilinçlenme aynı zamanda toplumsal ve bireysel tedavinin anahtarıdır (Freud ve Marx'tan akt. Fromm, 1973: 16). Ekolojik tedavinin de içinde bulunulan sınıf merkezli dünyada ancak bu şekilde çözüme ulaşabilir görünmektedir.

Sınıf merkezli düşüncenin kökeni, feodalizmin etkinliğinin son bulduğu ve görece yeni bir sınıf olan burjuva sınıfının etkinliğinin arttığı süreçte aranmalıdır. İlk bakışta kapitalist toplumun koşulları gereği, rekabet halindeki kesimlerin ortak hareket edemeyecekleri, ortak hareket edemeyecekleri içinde aynı amaçları paylaşan bir sınıf meydana getiremeyecekleri düşünülebilir. Ancak olağandışı koşullar olağandışı birliktelikleri doğurabilir, siyasal tarih bunun örnekleriyle doludur. Marx ve Engels'in de belirttiği üzere tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler, bunun dışında rekabet içinde birbirilerine düşmandırlar (Marx ve Engels, 2004: 71). Burjuvazinin feodalizm ile mücadele edebilmesi ve üstesinden gelmesi ancak bir sınıf halinde mücadele etmeleriyle mümkündür. Başka bir ifade ile burjuva sınıfının ortaya çıkışı koşulların zorlamasının sonucuydu. Sınıfın ortaya çıkması başlı başına yeni bir sürecin doğması ve tek tek üyelerinden bağımsız gelişimini de mümkün kılar. Böylece sınıfın kendisi de bireylere karşı bağımsız hale gelir. Öyle ki bireyler kendi yaşam koşullarını önceden hazırlanmış olarak bulurlar, yaşamdaki durumlarını ve bunun yanında kendi kişisel gelişimlerini, tüm çizdiği yolu kendi sınıflarından alırlar, kendi sınıflarına bağımlıdırlar (Marx ve Engels, 2004: 71).

Burjuva sınıfı hem ekonomik hem de siyasal anlamda geliştikçe güçlenmiş, güçlendikçe gelişmiştir. Bu gelişim içerisinde sınıf bağımlılığı, sınıf çıkarlarından soyutlanamayacak, tek tek ele alındığında da aynı özellikleri ve amaçları bulunan özel çıkarların savunulması ve kabul ettirilmesi üzerinden şekillenerek yapısal bir hal almıştır. Bu bağlamda sınıf bağımlılığı ile sınıf çıkarlarının karşılıklı olarak etkileşim

içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü burjuvazi içindeki rekabet, tek tek bireyler arasında, niceliksel iken yani daha fazla şeye sahip olma üzerinden şekillenirken sınıfın dışındakilerle (sınıflar, kurumlar, kitleler gibi) mücadelesi niteliksel yani sahip olmanın önündeki engelleri kaldırma şeklinde ortaya çıkar. Mevcut ifadeler ile de tanımlanırsa aynı durum kapitalist ve kapitalizm için de geçerlidir. Kapitalist ve kapitalizmin varlığını güçlenerek sürdürebilmesi bu temel ilkeye olan sadakatleri ile mümkün olmaktadır. Bu ilkeyi bir örnekle açıklamak gerekirse; sürekli büyüme ve kâr hırsı içindeki kapitalist için yeni kazanç alanları elde etmek öncelikli bir durumdur. Bu durumda ortak müştereklerin söz gelimi akarsuların satılıp alınabilir bir metaya dönüştürülerek, özel sermayeye konu olması önündeki engelleri kaldırmak isteyen her kapitalist temelde kendi çıkarına hizmet etse de akarsuların metaya dönüşmesi önündeki engellerin kalkması kapitalist sınıfın da çıkarına olur. Kapitalistler arasındaki rekabet daha fazla akarsuya sahip olmak üzerinden devam etse de bu, sahip olabilme önündeki engelleri kaldırma isteklerini etkilemez.

Burjuvazinin gelişmesi ve kapitalist üretim modelinin (kapitalizmin) egemen paradigmaya dönüşmesi sınıf merkezliliğin de gelişmesine sebep olmuştur. Ancak sınıf merkezliliğin yaptırım gücünün artması ve her şeyi çıkarları doğrultusunda dizayn etmesi, kapitalizmin önündeki tüm engellerin kalkması ya da kaldırılması ile mümkün olmuştur. Bu da ancak eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin zayıflama ve dağılma aşamasına denk düşmektedir.

Sınıf merkezli yaklaşımın 140-150 yıllık bir gelişim aşamasına ihtiyaç duyma nedeni toplumsal alanda meşruiyetini sorgulamayacak bir toplumsal yapıya ihtiyaç duyması ile de doğrudan ilintilidir. Çünkü sınıf merkezliliğin çıkış aşaması aynı zamanda insan merkezliliğin uygulamada en üst seviyede olduğu dönemdir. Dolayısıyla belirli bir sınıfın çıkarları için tüm diğer sınıf ve zümreleri (işçi, köylü, aristokrat, bürokrat gibi) yok saymak sınıf merkezliliğin ve buna paralel gelişen kapitalizmin

gelişmeden ortadan kaldırılması anlamına gelecekti. Bu nedenle ücret belirlemeden (asgari ücret gibi) fiyat belirlemeye (ürünlerin alış fiyatı, satış fiyatı gibi), seçim sınırlılıklarından (cinsiyet, yaş gibi) yasal sınırlamalara (askerlerin askerlik dışında söz sahibi olamaması, ekonomik/yasal denetim gibi) ve son kertede yaşam alanlarının belirlenmesinden (kamulaştırma, taşıma, zorunlu göç gibi) yaşamın sınırlamasına kadar (toprağın, suyun, havanın, canlı ve cansızın kimin yaşarkalacağına kimin yok olacağına karar verme gibi) aşamalı bir süreç gerçekleşmiştir. Bu süreçte gerçekleşen savaşlar, ortaklıklar, uluslararası örgütler, uluslararası organizasyonlar, dış müdahaleler, askeri darbeler, ekonomik darbeler gibi eylemler de özünde kendilerinden başkalarının sahip olduklarına da sahip olmayı amaçlayan eylemler olarak sınıf merkezli yaklaşımın önündeki engelleri kaldıran faaliyetlerdir. Bu şekilde bakıldığında sınıf merkezliliğin insan merkezliliği egale ederek hâkim yaklaşıma dönüşmesi aynı zamanda bütün gezegenin bir sınıfın çıkarları doğrultusunda (devlet yapısı, devlet yönetimi, ırk, inanç fark etmeksizin) şekillenmesinin sağlandığı, kapitalizmin son şekli olan neoliberal politikaların belirginleştiği ve küreselleşmenin tüm dünyaya ihraç edildiği son çeyrek yüzyıl aynı zamanda sınıf merkezliliğin egemenliğinin gerçekleştiği dönemdir.

Sınıf merkezliliğin gelişmesi ve egemen hale gelmesinin tarihi bir krizler tarihidir. Bu doğrultuda yeterli okumanın yapılmamış olması önceliklerin farklılığı kadar bir bilinç sorunudur. Sınıf merkezliliğin gelişme için ihtiyaç duyduğu toplumsal yapıdan kast edilen de bu bilinç durumudur. Çünkü bilinç maddi koşullardan soyutlanamadığı gibi toplum ile ve toplum içinde şekillenir (Marx ve Engels, 2013). Bu bilinç durumu yani sınıf merkezlilik kapitalizm ile paralel bir gelişim gösterdiğinden önce ülkeler içlerinde gelişmiştir. Engels'in işçi sınıfının yaşam koşulları, devletin bu durum karşısında takındığı tutum ve burjuvazinin yaklaşımını ortaya koyduğu, ampirik verilerden de yararlandığı çalışması sınıf merkezliliğin gelişim aşamasına uygun bir

örnektir. Engels, çalışmasının başında işçi sınıfına hitaben mevcut durumu şu şekilde tanımlar:

...karşıtlarınızı, gözlemlene fırsatını da bol buldum ve kısa sürede şu yargıya vardım ki, onlardan herhangi bir destek beklememekte haklıydınız, tepeden tırnağa haklıydınız. Çıkarları sizinkiyle taban tabana karşıt olmasına karşın her zaman tersini iddia etmeye ve sizin yazgınıza yürekten sıcak baktıklarına sizi inandırmaya çalışacaklardır. Yaptıkları, onları ele veriyor... –iş söze gelince ne derlerse desinler– gerçekte sizin emeğinizin ürünlerini satabildikleri sürece, o emekle kendilerini zenginleştirmekten ve bu dolaylı insan eti ticaretinden kazanç sağlayamaz duruma geldiklerinde sizi açlığa terk etmekten başka bir niyetleri olmadığını göstermeye yetecek kadarından da fazla kanıt topladığımı umuyorum (Engels, 1997: 20)

Sınıf merkezliliğin ilanı olan bu ifadeden sonra Engels, bu durumun kalıtsallığını ve genel geçerliğini ortaya koyarcasına şöyle devam eder:

Size gösterdiklerini savladıkları iyi niyeti kanıtlayacak ne yaptılar? Yakınlarınıza ciddi biçimde hiç kulak verdiler mi? Oylumlu raporları, Home Office'in (İçişleri Bakanlığı) raflarındaki kâğıt yığınları arasında sonsuz bir uykuya mahkûm edilen yarım düzine soruşturma komisyonunun giderlerini ödemekten başka ne yaptılar? O berbat mavi kitaplardan (resmi hükümet raporları kast ediliyor), “özgür doğmuş Britanyalıların büyük çoğunluğunun durumu hakkında herkesin kolayca bilgi elde edebileceği, okunması kolay tek bir derleme olsun yaptılar mı? Doğal ki hayır; bunlar, konuşmaktan hoşlanmadıkları konular – sizin içinde yaşadığımız alçaltıcı koşulları, uygar dünyaya duyurma işini bir yabancıya (kendini kastediyor) bıraktılar (Engels, 1997: 21).

Sınıf merkezli yaklaşım ve içinde bulunulan sınıf merkezli dünyada tam olarak bu demek, bir sınıfın (kapitalistler, kamu ve özel sektörün yönetici elitleri ya da varsıllar şeklinde özetlenebilir) başka bir sınıfı (işçiler, köylüler, dezavantajlılar özetle yoksun ve yoksullar) konuşmaktan dahi hoşlanmadığı, alçaltıcı koşullarda yaşamaya zorlamasıdır. Engels, iki sınıfın halen devam eden ve kadere dönüştürülen yaşam standartları arasındaki fark ise şöyle ortaya koyar:

...kışım, bu işçilerin beden ısısı, elde edebilecekleri tek ısıdır... iki büklüm çalışırlar sabahın dördünden ya da beşinden gece yarısına kadar... sağlıklarını bir iki yıl içinde yıkarak ve erken bir zamanda mezara giderek ama yaşamın en zavallı gereksinimlerini dahi elde edemeden ömür tüketirler. Ve hemen yolun alt başından yüksek burjuvazinin şahane konak arabaları geçer ve belki de on adım ilerde açması bir züppe, onların bir yılda kazanabileceği paradan daha fazlasını bir gece faroda (bir kumar türü) yitirebilir (Engels, 1997: 283-284).

Bu ifadeler, elbette içinde bulunulan döneme göre farklılıklar kazanabilir. Ancak Bangladeş'te çöken ve 175 işçinin hayatını kaybettiği (bbcmundo.com), ya da günlük 1 ABD Doları'nın altında çalışan milyonlarca insanın, ya da Soma'da ölen insanların durumları (somamadenfaciasi.blogspot.com.tr/) farklı olsa bile sınıfsal konumları aynıdır.

Sınıf merkezli yaklaşımın ülke sınırlarını aşması sadece kapitalist sınıfın bütünleşmesini değil sömürünün de keskinleşmesine sebep olmuştur. Aslında sınıf merkezli yaklaşımın bu boyutu yani ekonomik ve toplumsal gelişmişlik seviyeleri üzerinden bir ayırım daha önceden de fark edilmiştir. Doğu-Batı, Gelişmiş-Az gelişmiş-Gelişmemiş ve son olarak da Kuzey-Güney ayırımı sınıf merkezliliğin ülke sınırlarını aşıp bölgesel farklılıklar ve son olarak da küresel ayrıma varışının tezahürüdür. Ve bu küresel dönüşüm ancak neoliberal politikalar ve küreselleşme ile gerçekleşmiştir.

Sınıf merkezli yaklaşımın gelişimini neoliberalizm öncesi kapitalist ekonominin tüm uygulamalarında görmek mümkündür. Marshall Planı'ndan sömürgelerin bağımsızlığına, IMF politikalarından Yeşil Devrim'e, Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'ndan Brundtland Raporu'na, planlı kalkınmadan sürdürülebilir kalkınmaya kadar birçok örnek verilebilir. Ancak neoliberalizmi farklı kılan kapitalizmin dolayısıyla sınıf merkezliliğin önündeki bütün engellerin küresel çapta ortadan kaldırılması ve bütün gezegenin dünya nüfusunun yüzde biri bile olamayan bir sınıfın merhametine bırakılmasıdır. Bu bağlamda neoliberalizmin açıklanması ve farklılıklarının ortaya konması bir anlamda sınıf merkezliliğin de neden bu dönemde egemen hale geldiğini açıklamaktır.

Günümüzün belirleyici ekonomik, politik paradigmasının neoliberalizm olduğu konusunda tam bir anlaşma söz konudur. Bu aynı zamanda azınlığın özel çıkarları doğrultusunda, kişisel karlarını en yüksek düzeye çıkarmak için toplumsal yaşamın olabildiğince büyük kesimini denetim altında tutulmasına izin veren politikalara ve

işlemlere tekabül eder. 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve Reagan ve Thatcher ile birlikte anılan (Chomsky, 2000: 7) neoliberalizm için her şey alınıp satılabilen metaldır; insan, doğa, bilim, fikir, ahlak gibi somut ve soyutluğuna bakmaksızın her şey metalaşmalıdır. Pazarın iktidarı söyleminden hareket eden neoliberalizm, SSCB'nin dağılmasıyla rakipsiz kalmış ve böylece sınıf merkezliliğin önündeki tüm engeller de kalkmıştır. Tüm engellerin kalması ile yeni bir süreç başlamış ve sınıf merkezlilik egemen yaklaşım haline gelmiştir. Bu süreçte sınıf merkezli yaklaşımın; eşitlik, özgürlük, katılım, bağımsızlık, demokrasi gibi kavramlarla pazarladığı küreselleşme ve neoliberalizm, temelde tüm insanların hem alıcı hem de satıcı oldukları ve her şeyin (kurum, yapı, devlet, toplum gibi) bir şirket gibi yönetildiği, sınırları sermaye için kaldırılmış ya da esnetilmiş bir pazar şekliydi. Her şey ama her şey bu pazarda alınıp satılabilir olacak şekilde düzenlendi. Her şeyin pazarın hizmetine verilmesi, içinde bulunan ekolojik sorunlar kadar, toplumsal sorun ve çatışmaların da her birkaç yılda bir dünyanın bir bölümünü ya da tamamını esir eden ve milyonlarca hayatı mahveden ekonomik krizlere sebep olmuştur. Marx daha 1847'de Brüksel'de serbest ticaret üzerine yaptığı konuşmasında adeta neoliberalizm ve küreselleşmenin bugün bile savunulan argümanlarını çürütür. Marx konuşmasında şöyle der:

Toplumun şimdiki durumunda serbest ticaret nedir? Sermayenin serbestliği, özgürlüğüdür. Sermayenin ilerlemesini hala sınırlayan bazı engelleri kaldırırsanız, ona sadece tam bir hareket serbestliği vermiş olursunuz. Ücretli emekle sermaye arasındaki ilişkinin yaşamakta devam etmesine imkân verdiğiniz sürece, meta değişiminin ne kadar uygun şartlar altında yer aldığı önemli değildir, daima sömürecek bir sınıf ve sömürülecek bir sınıf mevcut olacaktır...bunun tek sonucu bu iki sınıf arasındaki çatışmanın daha açıkça ortaya çıkacağıdır (Marx, 1999: 230-231)

Marx, sınırların ortadan kaldırılmasının kimin için istendiğini ve bunun sebep olacağı durumu ise şu şekilde ifade eder:

Serbest ticaretin bir ve aynı ulusun çeşitli sınıfları arasına nasıl bir kardeşlik getirmek istediğini göstermiş bulunuyoruz. Serbest ticaretin dünya ulusları arasında kuracağı kardeşlik de bundan fazla olmayacaktır. Kozmopolit sömürmenin adını evrensel kardeşlik koymak, ancak burjuvazinin zihninde doğabilecek olan bir düşüncedir. Sınırsız rekabetin doğurduğu bütün yıkıcı olaylar, dünya pazarında devasa oranlarda yeniden meydana getirilecektir (Marx, 1999: 231).

Hal böyleyken, yani ekonomik ve toplumsal krizlere ekolojik krizlerde eklenmişken Marx'ın beklediği anlamda bir başkaldırının henüz gerçekleşmemiş olması bir anlamda neoliberalizm ve onu yaratan sınıf merkezli dünyadır. Çünkü neoliberalizm aslında vaat ettiği gibi insanları özgürleştirmemiş Foucault'un da vurguladığı üzere isteği doğrultusunda şekillendirmiş/üretmiştir (Foucault, 2005: 86). Marx'ın neoliberalizm ve küreselleşmeden yaklaşık 150 yıl önce, burjuvazinin toplumlara pazarladığı özgürlük söylemini deşifre etme çabası da bundan olmalıdır. Marx'ın uyarısı şu şekildedir:

Soyut özgürlük sözünün sizi aldatmasına izin vermeyin. Kimin özgürlüğü? Bu, basit bir bireyin başka bir birey karşısındaki özgürlüğü değildir; bu, sermayenin işçiyi ezme özgürlüğüdür.

Bu özgürlük serbest rekabet üzerine kurulmuş olan bir düzenin ürününden ibaret iken, bu özgürlük düşüncesiyle serbest rekabeti tasvip etmeyi nasıl istersiniz? (Marx, 199: 231).

Sınıf merkezli yaklaşımın öngörülemeyen başarılarından biri de sınırları ortadan kaldırma iddiasıyla öne çıkmasına karşın toplumsal hayatta yeni sınırlar ve engeller yaratabilmesidir. Bu sınırlar aynı ülke içindeki farklı sınıflar için hiyerarşi şeklinde belirginleşirken ülkeler ve bölgeler arasında sınıf ayrımı olmaksızın ırkçılığa kadar gider. Özellikle kuzey ülkelerine göç eden emekçi kitlelerin hem devlet ve kurumlar hem sermaye hem de kendileriyle aynı sınıfa mensup işçilerden kimi zaman faşizme varan ayrımcılıklara maruz kalması bu duruma gösterilebilecek en iyi örnektir. Sermayenin dolaşım serbestliği düşünüldüğünde önemsiz kalan emek göçünün hem devlet yani yasalara hem özel sermaye yani düşük ücretlere hem de işçilerin ayrımcılıklarına maruz kalmalarını (Miles, 2000: 155-157) da sınıf merkezliliğin yarattığını söylemek yanlış olmaz. Bu ayrım sadece göçmenlere karşı uygulanmamaktadır. Literatüre dezavantajlılar olarak geçen ve içinde buldukları toplumun temel ekonomik, kültürel ve sosyal kaynaklarından mahrum kalan veya

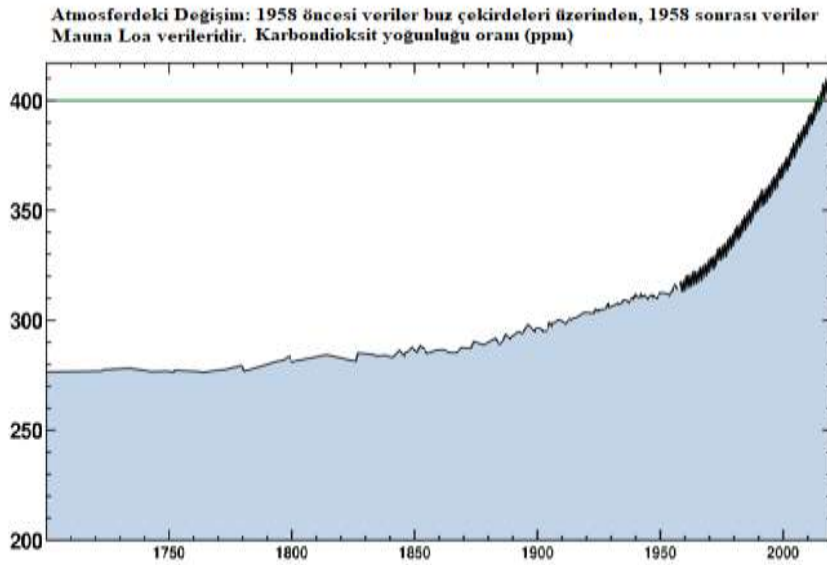
mahrum bırakılan (çocuklar, gençler, yaşlılar, kadınlar, göçmenler, azınlık gibi) kesimlerde (ILO, 2017: 4-7) bu ayrımı daha net görmek mümkündür.

Ekonomik ve sosyal adaletsizliğin doğurduğu sınıf merkezlik sanayi devriminde ortaya çıkarak neoliberalizm ile iktidara gelmiş ve küreselleşme ile konumunu pekiştirmiştir. Bu süreç boyunca sınıf merkezliliğin sebep olduğu ekolojik sorunlar ise uzun süre görmezden gelinmesine karşın doğanın taşıma kapasitesinin üzerine çıkarak ve tüm gezegeni olduğu gibi insan yaşamını da etkiler hale gelmiştir. Ekokiyımın gezegeni tehdit eder boyutlara gelmesi ile sınıf merkezli dünyanın argümanı haline gelinen Antroposen ve Antroposen'in jeolojik zaman cetvelinde konumlandırıldığı döneme bakıldığında; burjuvazinin feodalite ile savaşından, hükümdarlar ile savaşına, Fransız Devrimi'nden küresel savaflara daha önce kullandığı argümanlara benzer argümanlar kullanarak zararlarını minimuma indirirken kârlarını maksimize etmek için kamu, özel tüm organizasyonları kullanarak tüm dünya insanlarını suçlarına ortak etme istekleri görülmektedir. Bu tekerrür durumunun trajedi mi yoksa komedi⁶⁵ mi olacağını zaman gösterecektir ancak bu yapılırken bile insanlar arasında yaratılan ayrım ekolojide de uygulanmış ve iklim değişikliği sorunu ekolojik sorunlardan ayrı tutulmuştur⁶⁶. Bu ayrıma karşı olmakla beraber, bu ayrım üzerinden verilecek bir örnek mevcut yaklaşımın sınıf merkezliliğini göstermeye yardımcı olabilir. Örneğin, atmosferdeki karbon miktarı iklim değişikliğinin temel göstergelerinden biri kabul edilir. Bu miktar sanayileşme öncesinde 280 milyonda bir birim (*ppm, Parts Per Million*) iken 2013 yılı itibari ile 400 ppm'i geçmiştir. Dünya Meteoroloji Örgütü'ne (*WMO, World Meteorological Organization*) göre bu karbondioksit oranı son 800.000 yıl için en üst seviye (BBC, 30.10.2017) ve güvenli sınır olan 350 ppm'in çok üzerindedir (Monroe,2013). Bu değişimin sanayileşme ile başlamasına karşın (bkz.

⁶⁵ Marx, tarihin tekerrürü üzerine *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'nde şöyle der: "Hegel, bir yerde, şöyle bir gözlemde bulunur: bütün tarihsel büyük olaylar ve kişiler, hemen hemen iki kez yinelenir. Hegel eklemeyi unutmuş: birinci kez trajedi olarak, ikinci kez komedi olarak." (Marx, 2003: 14).

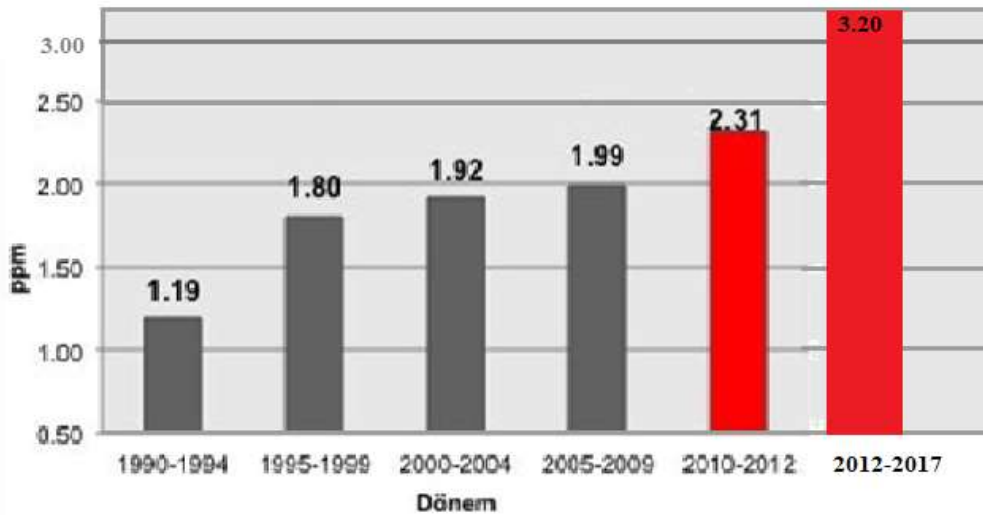
⁶⁶ Bu ayrımın yapılması bir jenerasyondan uzun olmamasına karşın bugün ekoloji hareketlerini aynı paydada buluşturmak ve/veya gezegeni bir bütün olarak ele alan ekoloji hareketleri bulmak zordur.

Şekil 12) yükselmenin sınıf merkezli yaklaşımın egemen olduğu dönemlere yaklaştıkça arttığı ve egemenlik süresince en üst seviyelere çıktığı görülmektedir (bkz. Şekil 13). Detaylı bakıldığında sınıf merkezliliğin egemenliğinde artış oranı dahi giderek yükselmiş ve 1990-1994 aralığında 1.19 olan artış oranı 2010-2012’de 2.31’e yükselmiştir (bkz. şekil 13). Dünya Meteoroloji Örgütü bu oranın yani 1990-2015 aralığındaki artışı %37 olarak belirtmektedir (WMO, 2015).

Şekil 12. Karbondioksit Yoğunluğu

Kaynak: Scripps Institution of Oceanography (07.05.2018).

Şekil 13. Artış Oranı (ppm) 1990-2017

Kaynak: Monroe (2013) ve Democraticunderground.com (2017) verilerinden uyarlanmıştır.

Şekil 12 ve 13'te görüldüğü üzere, mevcut artış oranları ile sınıf merkezli yaklaşım ve onun paradigması olan neoliberalizm ve küreselleşme arasında doğrudan bir bağ vardır.

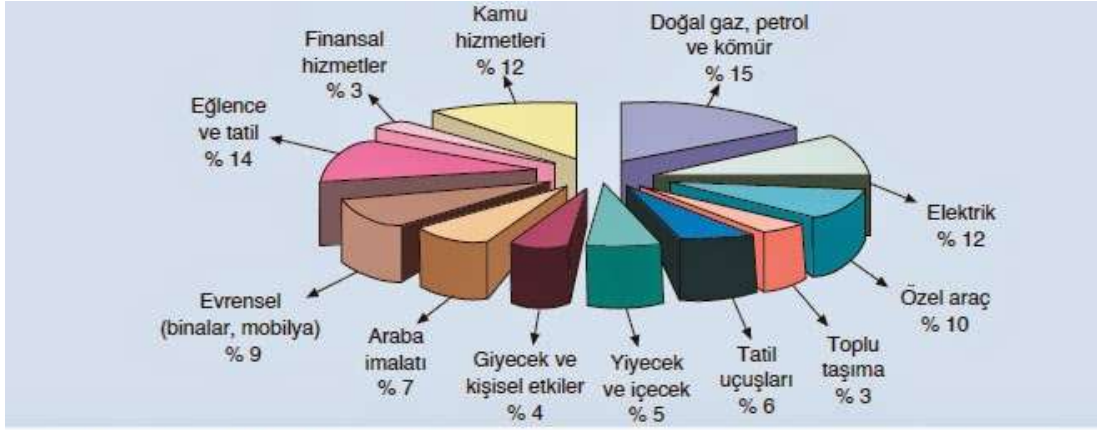
Bölgeler ve ülkeler bağlamında da söz konusu adaletsizliğin yaşandığı söylenebilir. Hatta uluslararası kurum ve kuruluşların (IPCC gibi) genel olarak bu yönde çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ancak söz konusu sorunları sadece pay sahibi olan ülke ve bölgeler üzerinden açıklamak önemli durumların görünmesini güçleştirebilir. Bu yöntem ve bu yöntemi uygulayan çalışmaların çoğunlukla sermayenin akışkanlığını göz ardı etmesi ya da görememesi buna örnek gösterilebilir. Ülkelerin karbon emisyon miktarına bakıldığında ifade edilmek istenen durum daha anlamlı gelebilir (bkz. Tablo 3). Çünkü Çin, Hindistan gibi ülkelerin karbon salım miktarlarının fazla olması doğru ise de bunda yabancı şirketlerin payını unutmamak gerekir. Merkezleri gelişmiş ülkelerde (ABD, AB gibi) bulunan şirketlerin üretim için az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirdiği faaliyetlerin sebep olduğu kirlilikten, bu ülkelerin bütün insanların sorumlu tutularak elde edilen verilerin tam olarak gerçeği yansıttığını söylemek zordur.

Tablo 3. Ülkelerin Karbon Emisyonu Sıralaması (2017) MtCO₂

1.	Çin	10151
2.	ABD	5312
3.	Hindistan	2431
4.	Rusya	1635
5.	Japonya	1209
6.	Almanya	802
7.	İran	656
8.	Suudi Arabistan	634
9.	Güney Kore	595
10.	Kanada	563
15.	Türkiye	404

Kaynak: www.globalcarbonatlas.org(16.05.2018)

Karbon ayak izini belirleyen ana unsurlar düşünüldüğünde (bkz. Şekil 14) ülke ve bölgelerin sebep olduğu kirlilik ve bunun bütün insanlar üzerinden eşit şekilde gösterilmesinin de gerçekliği yansıtmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle söz konusu soruna sebep olan unsurların tüm insanlar tarafından eşit şekilde kullanılması sadece insanın değil gezegenin de yok olması anlamına gelecektir. Bu nedenle tıpkı ülkeler ve bölgeler arasında bulunan sorumluluk farkının insanlar içinde geçerli olduğunu, nasıl ki ülkelere farklı sorumluluklar yükleniyor ise insanlara da farklı yaptırımlar uygulayacak yeni bir yöntemin belirlenmesi yararlı olabilir. Kirliliğe sebep olunarak elde edilen kazancın eşit bölüşümünün söz konusu dahi edilmediği, buna karşın ortaya çıkan sorunun/zararın eşit paylaşımı bile sınıf merkezli yaklaşımın ve yarattığı algının gücünü göstermesi bakımından anlamlı olacaktır.

Şekil 14. Karbon Ayak İzinin Toplamını Oluşturan Ana Unsurlar

Kaynak: www.globalbilgiler.com (16.05.2018).

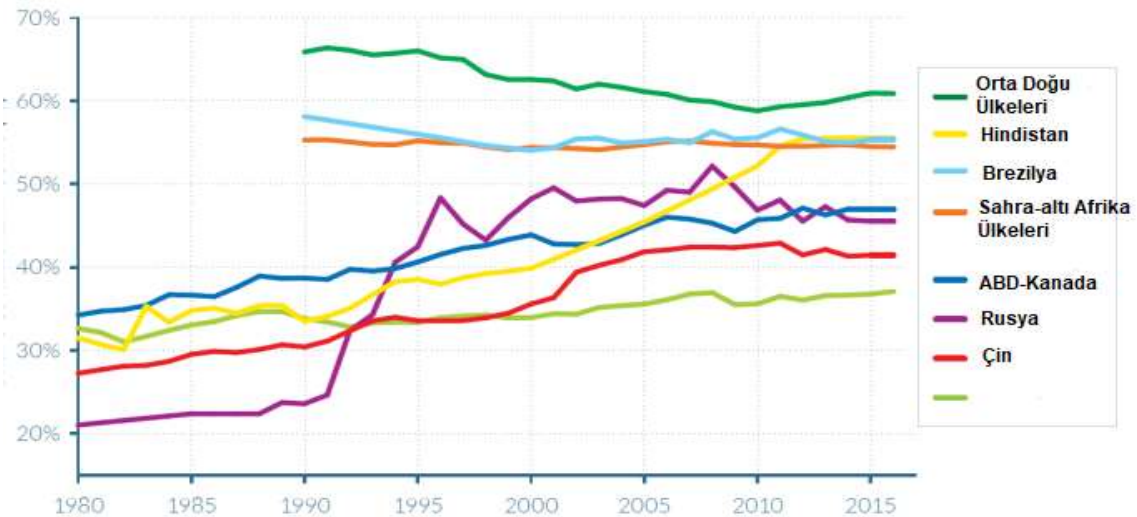
Sınıf merkezlilik her ne kadar görmezden gelinmeye çalışılsa da her geçen gün daha keskin sorunlara neden olmaktadır. Tanuro'nun ekolojik sorunların temel nedeni olarak bir kutupta zenginliklerin ve aşırı tüketimin diğer kutupta ise yoksulluğun ve yetersiz tüketimin artmasını sağlayan malların aşırı üretimi (Tanuro, 2011: 56) vurgusu da sınıf merkezliliğin sebep olduğu sorunlar bağlamında anlamlıdır. Çünkü Kuzey-Güney farklılığı önemsizdir, aynı ülkede yaşayan insanların bile aynı ölçüde kirlilik üretmediği görülmektedir (Roberts, 2018). Şekil 14'te görüldüğü üzere, karbon ayak izine sebep olan ve artıran üretim/tüketim kalemlerine tüm dünyada olduğu kadar aynı ülke içindeki tüm insanların da eşit şekilde sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durum artan nüfusa karşılık kıt kaynaklar olduğu düşüncesiyle paralellik arz etse de mevcut ekonomik yapıda söz konusu kalemlere eşit miktarda sahip olmak mümkün değildir.

Ülkelerin kendi içlerindeki eşitsiz paylaşım ve bunun ekolojik sorunlara etkisi genellikle ülkeler ve/veya bölgeler arasındaki eşitsizlik veya farklılık vurgusu içinde önemsizleştirilerek çalışılmaya değer gösterilmez. Farklı ülkelerin sebep olduğu toplam zarar üzerinde durularak hem ülke vatandaşlarının karşıtlıkları sağlanır, hem aynı ülkede yaşayanlara gelir düzeylerine bakılmaksızın eşit sorumluluk yüklenir hem de sınıflı toplum yapısı ve sınıf merkezlilik eleştirilerden uzak tutulur. Bu da aynı ülkede

yaşayan insanların sahip oldukları milli gelire göre sebep oldukları ekolojik yıkımın hesaplanmasını ve sorunun sadece Kuzey-Güney çelişkisinden türemediği hem Kuzey hem de Güney'in kendi içinde de eşitsiz bölüşümü kadar ekolojik yıkım bağlamında da eşit etkiye sahip olmadığına temellendirilmesini zorlaştırmaktadır. Literatürde bu bağlamın kuran çalışmaların eksikliği kabul edilse de bu çalışma bağlamında sınıf merkezliliğin savlanmasına yetecek derecede veri bulunmaktadır. Bu durum sınıf merkezli yaklaşımın neoliberalizm ve küreselleşme ile sınırları aşma ve devletler üstü yapısını göstermesi bakımından da anlamı olacaktır. Örneğin en varlıklı 8 erkeğin sahip olduğu servetin toplamının dünya nüfusunun en yoksul %50'nin sahip oldukları servetin toplamına eşit olması, dünya nüfusunun en zengin %1'inin kalan %99'dan daha zengin olması, aynı %1'in 2017 yılında bir yılda elde edilen toplam servetin %82'sini alırken dünyanın en yoksul %50'sinin bu servetten %0, yani hiç pay alamaması ve bu farkın daha da artacağı beklentisi (Oxfam, 2017: 2; Oxfam, 2018a) bile sınıf merkezli yaklaşımın kanıtı olarak görülebilir. Sınıf merkezliliğin egemenliğinden yani 1980'den sonraki milli gelirlerin paylaşımı ve sınıfsal oranlarına bakıldığında da benzer bir durum gözlemlemek mümkündür. Dünya Eşitsizlik Raporunun 2018 yılı verileri söz konusu durumu teyit etmektedir. Rapora göre, ülkelerdeki nüfusun en zengin %10'unun milli gelirlerdeki payı 1980'den sonra sürekli artmıştır (World Inequality Report, 2018: 9). Milli gelirlerin oranı UNDP'nin hazırladığı İnsani Gelişme Endeksinde belirtildiği üzere, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve ekolojik gereksinimlere ulaşılabilirliği ve bunların oranını belirlemektedir. Dolayısıyla milli gelir dağılımındaki eşitsizlik aynı zamanda yaşam kalitesinde de eşitsizlik anlamına gelmektedir (UNDP, 2018: 4). Örneğin, ABD'de kişi başına yılda 121 kilogram (kg) et tüketilirken Nijerya'da bu oran 8 kg'dır (FAO, 2017). Milli gelir ile et tüketimi arasındaki bağ aynı zamanda et üretimi ile ekolojik sorunlar arasındaki bağın ile de doğrudan ilintilidir. Özellikle otlatma ve yem üretiminin yol açtığı ormansızlaşma yanında et üretiminin yol açtığı salım miktarı

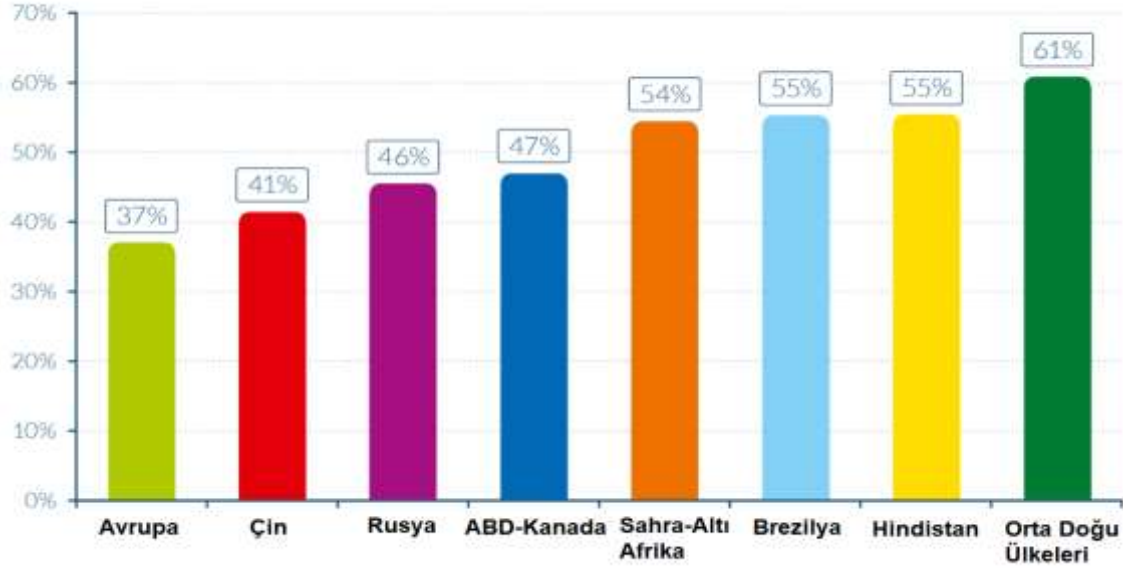
toplam sera gazı salımlarının %18 ile %25'i arasındadır. Çiftlik hayvanlarının üretiminde kullanılan su, küresel temiz su kullanımının %8'ini oluştururken, su kirliliğinin de önemli kaynaklarından biri olmaktadır (The World Bank, 2017; Çoban, 2013: 246). Dolayısıyla milli gelirin adaletsiz dağılımı sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunlarda ciddi bir rol oynamaktadır.

Milli gelir dağılımındaki eşitsizlik oranları ülkelere göre değişiklik göstermekle beraber zenginler ile fakirler arasındaki fark, ülke gözetmeksizin istikrarlı bir şekilde artmıştır (Bkz. Şekil 15 ve Şekil 16). Bu eşitsizliklerin farklı ekonomik, politik, toplumsal ve yönetsel yapılarda, rakip hatta karşıt olarak tanımlanan ülkelerde bile aynı şekilde artarak devam etmesini sınıf merkezliliğin başarısı olarak okumak mümkündür. Çünkü uluslararası hukukun kişi ya da şirket değil, devlet temelli kurulması, dolayısıyla sorumluluğu devletlere yüklemesi de söz konusu eşitsizliklerin kaynağı olan sınıf merkezliliğin görülmesini engellediği gibi bu sınıfın sebep olduğu ekonomik/ekolojik tüm zararların devletlere yani bütün vatandaşlara yüklenerek dışsallaştırılması ve kârın maksimize edilmesi anlamına gelmektedir.

Şekil 15. Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranlarındaki Değişim (1980-2018)

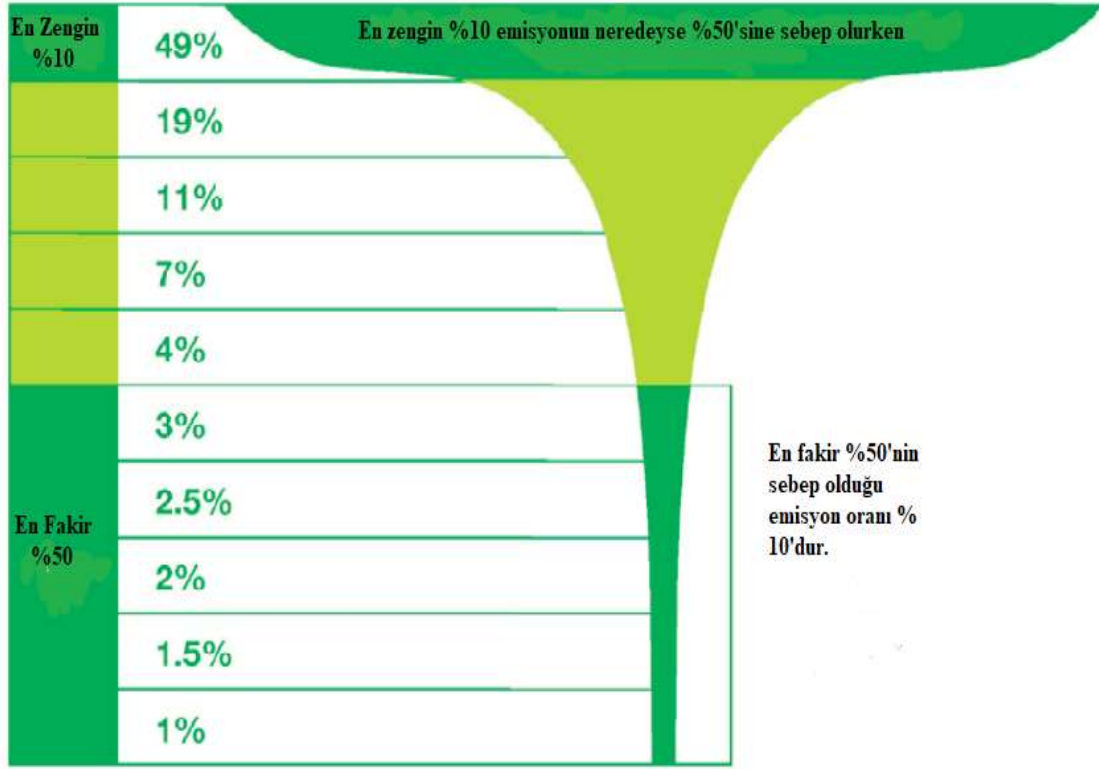
Kaynak: World Inequality Report, (2018: 10)

Şekil 16.Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranları

Kaynak: World Inequality Report, (2018: 9)

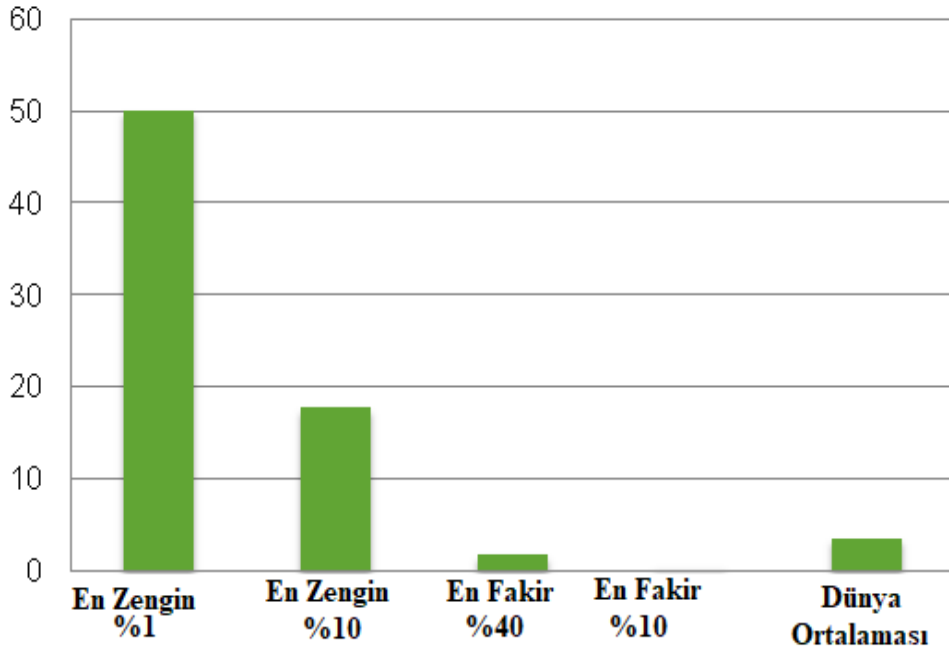
Milli gelirlere, küresel gelirlere kadar elde edilen gelirin dağılımındaki eşitsizlik, sınıflara göre dağılımı ve sınıflar arası farka rağmen sınıf merkezliliğin taleplerinde azalma görülmemektedir. Bu bağlamda sınıf merkezli yaklaşımın en belirgin argümanlarından biri de nüfus yoğunluğu ve kirlilik arasında paralellik kurarak çözümü yine az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinden dışsallaştırmaktır. Bir diğer ifade ile nüfus ve gelir dağılımı arasında kurulmayan bağ nüfus ve kirlilik arasında kurulmaktadır. Oysa nüfusun yüksek tutulması ve sürekli artış talebi yine sermaye ile organik bağları bulunan iktidarların talepleridir. Yüksek nüfus oranları temelde ucuz emek arzı için desteklenen politikalarlardır (King ve Rueda, 2008: 285-287). Veriler de nüfustan çok küresel gelir dağılımı ile CO2 emisyonu arasında ciddi bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre dünya genelinde en fazla gelire sahip %10'luk nüfusun tüketim alışkanlıkları CO2 emisyonunun neredeyse %50'sine sebep olurken dünya nüfusunun %50'sini oluşturan yoksulların neden olduğu CO2 emisyon oranı %10'dur (bkz. Şekil 17). Yine dünya nüfusunun en zengin %1'ine mensup birinin ortalama karbon ayak izi, en fakir %10 içindeki birinin ortalama karbon ayak izinin 175 katıdır (Oxfam, 2018b).

Şekil 17. Dünya Nüfusunun Gelire Göre Neden Oldukları Emisyon Oranları

Kaynak: Oxfam, (2018b: 4)

Kapitalist sınıfın gelirinin önemli bir bölümünün doğa sömürsünden elde edilmesi bir yana sahip olunan gelir ve tüketim alışkanlığının kirliliğe etkisi de aynı derece yüksektir. En zengin %1'in karbon ayak izi ile dünya ortalaması arasındaki fark da (yaklaşık 50 katı) nüfus, bölge, ülke gibi söylemlerin neden üretildiğini ortaya koymaktadır (bkz. Şekil 18). Tüm bu verilerde görüldüğü üzere, sınıf merkezli yaklaşımın savunduğu nüfus ve kirlilik arasındaki paralel ilişki gerçeği yansıtmamaktadır. Fakat bu yüksek nüfusun savulması anlamında düşünmemelidir. Burada ifade edilmek istenen tamamen sınıf merkezli yaklaşımın sebep olduğu sorunların zararlarını hangi argümanlarla dışsallaştırdığı ve bunu nasıl ertelemeye çalıştığıdır.

Şekil 18. Farklı Gelir Düzeylerinde Kişilerin Yaşam Boyu Tüketim Emisyon Oranları

Kaynak: Oxfam(2018b: 4).

Sınıf Merkezli yaklaşımın egemenliğinde geçen son 30 yılda bir diğer önemli sorun soyu tükenen ve tehdit altında olan türlerin sayısında ciddi bir yükselişin olmasıdır. Bu konuda kesin bir sayı için yeterli veri bulunmamasıyla beraber UNEP verilerine göre son 30 yılda memelilerin yaklaşık %24'ü ve kuş türlerinin %12'si tehdit altındadır. Yine 1970'ten bu yana omurgalı nüfusu %30 azalmıştır (UNEP, 2015). Dolayısıyla her ne kadar yeterli veri bulunmasa da ve sınıf merkezli yaklaşım ile arasındaki bağ henüz kurulamamışsa da tarihsel bağlamda sınıf merkezli yaklaşım ile biyolojik çeşitliliğin paralel bir süreç izlediğini söylemek mümkündür.

Sınıf merkezlilikte sömürünün belirgin bir sınırı olmamakla beraber dezavantajlıların daha fazla sömürüldüğü açıktır. Bu sömürünün sistemselliği ve dünyanın her tarafında normalleştirilmesi bir yana doğa sömürüsü üzerinde de sömürünün katlanarak artırılmaktadır. Bunun yanında doğa sömürüsü tüm insanlar üzerinde aynı olmadığı gibi cinsiyet bağlamında da farklılık gösterir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde kadına yüklenen gıda ve temiz su edinme gibi sorumluluklar ve bunlara ulaşma aşamasında maruz kaldıkları sözlü ve fiziksel taciz, buna bağlı

gerçekleşen cinayetler ve intiharlarda (UN Women, 2017) düşünüldüğünde, kadın için doğa sömürüyle artı bir sömürüye dönüşmektedir. Arlie Hochschild'ın İkinci Vardiya (*Second Shift*) kavramı da düşünüldüğünde (Hochschild, 2003) kadın için ekolojik sorunların sebep olduğu sömürüyü üçüncü sömürü (*third shift*) olarak tanımlamak yerinde olur. Örneğin, 25 Sahraaltı Afrika ülkesinde (Somali, Gana, Sudan gibi) sadece temiz suyu ulaşmak için bile kadınların günde ortalama 16 saat çalışmaları gerekmektedir (UN Women, 2017). İklim değişikliğine bağlı olarak artarak devam kuraklık ile bu sürenin ve buna bağlı olarak kadınların maruz kaldığı şiddet olayları da artacaktır. Araştırmalar kuraklık, gıda güvenliği, eğitim, yaşam koşulları ile kadına karşı şiddet, çocuk evlilikleri, anne ölümleri, yetersiz beslenme gibi sorunların orantılı olduğunu göstermektedir (UN Women, 2017). Bu da ekolojik sorunlar arttıkça kadınların maruz kaldığı şiddet olaylarının artacağı anlamına gelmektedir. Yılında 15 milyon çocuk evliliğinin gerçekleştiği, 50 yaş altı her 5 kadından 1'inin fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kaldığı, çalışan kadınların çalışan erkeklerden 2.6 kat daha az maaş almasının normal kabul edildiği, son yıllarda artmasına ve uygulanan kotalara rağmen siyasete eşit katılım şansı bulamayan ve parlamentoların sadece %23.4'ünü oluşturan kadınların (ECOSOC, 2017: 8; UN Women, 2017) söz konusu eşitsizlikler düzeltilmediği sürece ekolojik sorunlardan daha fazla etkilenmesi kaçınılmaz olacaktır. BM Kadın Birimi, iklim değişikliğinin bir kadın sorunu olduğunu belirtir (UN Women, 2017) ancak veriler bunu iklimle sınırlı tutmamak gerektiğini ve zaten eşitsiz koşullara hapsedilmiş kadınlar için ekolojik sorunların bir bütün olarak artı bir sömürü olduğunu ortaya koymaktadır.

Her şeye rağmen, sınıf merkezli yaklaşımın en büyük başarısı, Wall Street isyanı ve işgalinin ünlü sloganı ile tanımlanırsa kuşkusuz %99'a rağmen %1'in çıkarlarını %100'ün çıkarıymış gibi bir algı yaratmayı başarmasıdır. Bu nedenle doğru bilinçlenme ile insanlar ve toplumlar Fromm'ın (1973: 16) değişiyile tedavi edilmediği sürece bu

yanlış bilinç devam edecek ve tüm gezegen %1'in yazdığı oyunda bir süre daha oynanmaya devam edecektir. Bu kısıtlı zaman içinde çok fazla seçenek olmadığını da belirtmek gerekir. Ortada belirgin şekilde duran iki seçenek bulunuyor; ya ezilen sınıflar (yoksunlar) bir arada hareket ederek bu sömürüye son verecek ve sadece üretim araçlarının sahipliğı ile değil teknolojik araçların da hâkimiyetiyle, insan-doğa ilişkisindeki metabolik yarılmayı onararak, canlı, cansız bütün varlıkların içsel ve içkin değerlerinin benimsendiğı bir gezegene dönüştürerek, yani yeniden yaşar kılarak tarihsel sorumluluklarını yerine getirecek ya da sınıf merkezli dünyanın efendileri büyüme ve kar hırsıyla tüm gezegen gibi insanlığın da sonunu getirecektir.

2.4. Ekoloji Çağ

Çevre Çağı, Ekolojik Çağ ya da Ekoloji Çağı özellikle 1990'larda ekomerkezci yaklaşımın savunucuları tarafından ortaya atılmıştır. Capra'nın fosil yakıtların kullanımı ve bunun sebep olduğı ekolojik sorunları ortadan kaldıracak alternatif bir enerji kaynağı olarak gördüğü güneşe atıfla Güneş Çağı (Capra, 1992: 443) ve Metzner'in ekolojik bir yaşam ve toplumun giderek endüstri toplumunun yerini alacağını savunduğı, yeni çağ tanımı olan Ekoloji Çağı (Metzner, 1994) kavramları bu başlık altında değerlendirilebilir. Ekoloji Çağı kavramı son dönemlerde daha sık kullanılmakla beraber kavramın içeriğı ekomerkezci akımlardan özellikle Derin Ekoloji yaklaşımından etkilenilerek şekillendirilmiştir.

Ekoloji Çağı'nın içeriğinin ve farklılığının anlaşılmasında, Metzner'in Sanayi Çağı ve Ekoloji Çağı karşılaştırması önemli olmakla beraber kavramın içerik bakımından çevre merkezci yaklaşımlardan belirgin bir farkı olduğunu söylemek zordur. Benzer durum Capra'nın kavramsallaştırması içinde geçerlidir. Her iki çalışmada da organizmacı bir yaklaşım benimsenerek gezegenin insan merkezli sömürüsü eleştirilmekte ve söz konusu sürecin değışmesi gerektiğı vurgulanmaktadır. Çalışmalar arasındaki en belirgin fark insana yüklenen misyon temelindedir.

Metzner, insanı ekomekzilikte görüldüğü üzere doğa ile işbirliği yapan doğanın herhangi bir parçası şeklinde tanımlarken (Metzner, 1994: 28), Capra, insanın doğaya uyum sağlama bilincini kazanmasının ve doğa ile bütünleşmesinin bir tür bilgelikle mümkün olacağı kanısındadır (Capra, 1992: 470). Dolayısıyla çevre merkezci yaklaşımlarda olduğu gibi insan merkezlikten kendilerini soyutlayabildiklerini söylemek zordur. Capra'nın çalışmasında kimi zaman bunu da aştığı ve Bahro ile özdeşleşen bir tür yeşil Buda yeşil İsa (Bahro, 1996) tasavvur ettiği bile söylenebilir (Capra, 1992: 470).

Tanuro, 21. yüzyılın ekolojik sorunların yüzyılı olacağı (Tanuro, 2011) konusunda iddialıdır. Şu ana kadar ortaya çıkan durumlar ve gelecek dönemler üzerine yapılan çalışma ve öngörüler de benzer durumlara işaret etmektedir. Dolayısıyla Ekoloji Çağı kavramı art niyetli bir yanlış yönlendirme değilse bile bir ters okumadır. Kavramın, sınıf merkezli ekonomik faaliyetlerin sebep olduğu ekolojik sorunların, gezegenin varlığını tehdit eder boyutlara geldiği bir dönemi esas alması da ancak bu şekilde okunabilir.

2.4.1. Doğa: Görünmez Özne

Kapitalizmin sebep olduğu metabolik yarılma sadece doğanın talanına sebep olmamış, insanın doğayı tanımlama şekline de sirayet etmiştir. İnsanların doğayı (kendini yenilemesini) ve doğadaki canlıları (belirli dönemler ve yerlerde avlanmama gibi) koruma (Ponting, 2000: 29) bilinci yok edildiğinde doğanın ve doğadan elde edilen her şeyin sonsuz olduğu yanılgısına düşülmüştür. Doğanın bitmez/sonsuz olduğu yanılgısı insan merkezlik boyunca kullanılmış bir argümandır. Durumun bu şekilde olmadığının anlaşılması ancak 1950'lerin hızlı endüstrileşme döneminde ortaya çıkmıştır (Duran, 1999: 145). Bu süre boyunca doğa, kapitalist sermayenin büyümesi için temel girdi olmasına karşın yok sayılan, önemsiz görülen, her zaman orda olan ve olmaya devam edecek bir kalkınma aracıdır.

Doğanın görünmezliği biteceğinin, yok olacağının anlaşılmasından sonra da keskin bir şekilde değişmemiştir. Bu süreçte doğanın korunmasını öneren (Leopold, 2014, Carson, 2004 gibi) etkin çalışmalar olmasına karşın kapitalist sistemin dönüşümünü sağlamaktan uzaktır. Çünkü kapitalizmin üretim modelinin hem kâr etmesi hem büyümesi hem de doğayı koruması dönem için mümkün değildir. Ancak bu süreçte kapitalist ekonominin etkilenmediğini söylemek de doğru olmaz. Özellikle 68 Hareketi'ndeki ekolojik hassasiyetler ve Roma Kulübü'nün yayınladığı "Büyümenin Sınırları" raporu ve 1972 Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'nı bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Kapitalist sistemin yayınlanan raporlar, yapılan konferanslar ile ortaya çıkan ekolojik talepleri karşılamak için uygulamaya koyduğu yöntemin merkezinde yine insan vardır. Asıl amaç üretimin standartlara bağlanmasıdır (UN, 1972: 8). Ancak yansımalarına bakıldığında durumun, kapitalist ekonominin büyümesi için yeniden üretimden başka bir şey olmadığı gibi üretim ve ticarete belirlenen standart ve sınırlamalarla büyük sermayenin güvenceye alındığı ve sınıf merkezliliğin güçlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla doğanın görünmezliği devam ederken değişen sadece doğaya hükmeden kesimin giderek daha da daralması ve son olarak bir sınıfın insafına terk edilmiştir. Bu da zaten taşıma sınırı aşılana doğa üzerinde yeni bir zorun oluşmasına (ekokıyım) ve eski yapısal halinin geri dönülemez (ekokırım) şekilde bozulmasına yol açmaktadır.

2.4.1.1. Kıyımdan Kırırma

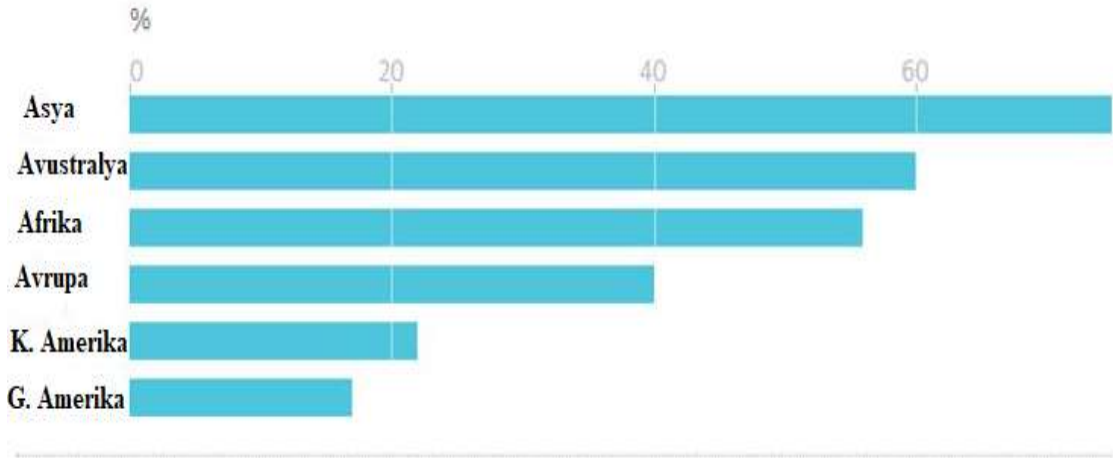
Sanayi Devrimi ve sonrasındaki hızlı endüstrileşmenin ve buna eşzamanlı olarak gelişen/geliştirilen üretim/tüketim dengesi doğanın talanını hızlandırmış ve belirli bölgelerde biyolojik çeşitliliğin ciddi şekilde azalmasına sebep olmuştur (IUCN, 2010: 28). Sınıf merkezliliğin güçlenmeye başladığı süreçte biyolojik çeşitliliğin kaybı ekokıyım olarak tanımlanacak kadar artmış ve her geçen gün artarak devam

etmektedir. Bu durum gezegen için sorun olduğu kadar gezegendeki tüm türler için (gezegendeki herhangi bir tür olan insan için de) sorun yaratmaktadır. Çünkü doğada hiçbir şey ayrı ayrı oluşmaz. Her şey diğerlerini etkiler ve diğerlerinin etkisi altında kalır ve çoğu zaman da doğa bilimcilerin en basit şeyleri bile açıkça görmesini önleyen, bu çok yönlü hareketin ve karşılıklı etkilerin unutulmasıdır (Engels, 1996: 195). Sınıf merkezlik üzerinden yeniden üretilerek kitleselleşen unutkanlık hali ekokıyımın da kitleselleşmesine sebep olmaktadır.

Sınıf merkezliliğin sebep olduğu ekokıyımın doğru anlaşılması ve farkındalığı, gezegen için değil ama insanın yaşarkalması için temel bir öneme sahiptir. Bu bağlamda ekokıyım sebebiyle yok olan biyoçeşitliliğin bir doğal seçim olmadığına anlaşılması gerekmektedir.

Ekokıyım insanın yaşarkalması için ihtiyaç duyduğu biyoçeşitliliğin yok olmasını yani ekokıyımdan önceki son evre olarak da tanımlanabilir. Bu nedenle çözümlerin üretilebileceği ve/veya bu doğrultuda adımların atılabileceği son süreçtir. Bu adımların ülkeler üzerinden ya da bölgesel olarak sorunları çözmesi mümkün değildir. Çünkü doğa bir bütündür ve bu çabalarla en iyi ihtimalle sorun ötelenebilir ama yokoluş engellenemeyecektir. Bu nedenle küresel çapta ortak bir çaba zorunludur. Şekil 19’te görüldüğü üzere Kuzey ve Güney Amerika’daki biyolojik çeşitliliğin yaklaşım olarak %20’sini oluşturan türlerin, tür sayısında %80 oranında kayıp gerçekleşmiştir. Avrupa’da biyolojik çeşitliliğin %40’ı, Afrika’da %60’a yakını, Avustralya’da %60’ı ve Asya’da %80’ini yine tür sayısının %80’ini kaybetmiştir. Bu Amerika geneli için nerdeyse her 5 türden 1’inin, Avrupa için her 5 türden 2’sinin, Afrika ve Avustralya için her 5 türden 3’ünün ve Asya için her 5 türden 4’ünün yok olma tehlikesinde bulunduğu anlamına gelir. Dolayısıyla küresel ve ortak mücadele edilmediği takdirde ortaya çıkacak durum, sınıf merkezli dünyanın efendilerinin sadece birkaç kuşak daha refah içinde

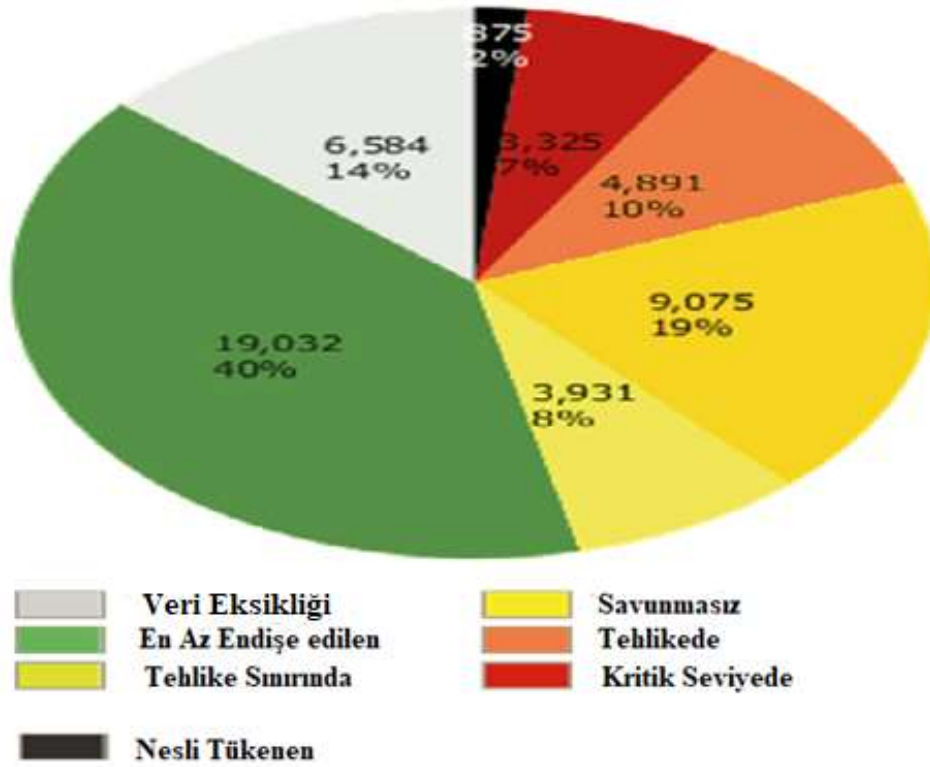
yaşamalarına ve mevcut yokoluştan etkilenen ve bununla beraber yok olacak olan kesiminin acılarının artarak devam etmesi anlamına gelmektedir.

Şekil 19. Oranlarının %80'inden Fazlasını Kaybetmiş Türlerin Yüzdesi

Kaynak: PNAS(akt. INSIGHTSIAS, 2017)

Sınıf merkezliliğin sebep olduğu ekokıyım bir yandan her geçen gün kitleselleşmeye varan tür kayıplarına neden olurken öte yandan bir hastalık gibi tüm gezegene yayılarak küreselleşmektedir. Türlerle göre farklılık göstermesine karşın 1970'ten bu yana biyolojik çeşitlikte gerçekleşen kayıp tür içinde %31 ile %59 aralığındadır (UN CBD, 2010: 24). Ayrıca Şekil 20'de görüldüğü üzere 19.032 türün yalnızca %40'ı türünün devamlılığını sağlayabilmektedir. Buna rağmen bu türler en az edişe edilen türler arasında kabul edilmektedir. Başka bir ifade ile her 5 üyesinden 3'ünü kaybeden 19.032 tür buna rağmen tehlikede görülmemektedir. 875 türün ise sadece %2'si ancak koruma altında tür devamlılığını sağlayabilmektedir. Bu türler doğada bulunmadığı için nesli tükenen türler kategorisinde kabul edilmemektedir. Zamanın olağan akışı içinde tür kayıp oranının her 100 yılda 10.000 tür başına 2 memeli neslinin tükenmesi (Ceballos, vd. 2015: 2) olduğu düşünüldüğünde ekokıyımın geri dönülemez boyutlara evrildiği ve ekokıyımın düşünüldüğünden daha yakın ve hissedilir olacağı anlaşılacaktır.

Şekil 20. 1970-2010 Arasında Biyolojik Çeşitlilik

Kaynak: UNCBD (2010: 27)

İnsanlık her geçen gün daha keskin bir yol ayrımına giderken gezegen genelinde bu ruh haline uygun hareketlerin meydana gelmemesi insan türüne özgü bir durumdur. Başka bir deyişle yaşamına sebep olacak bir olayı seyretmekle yetinen tek canlı insandır. Bu ruh haline birçok açıklama (ego, yanlış bilinç, teknolojiye güven gibi) getirilebilirse de ortadaki (küresel çapta) eylemsizliğin anlaşılmasına katkısı olmayacaktır. Biyolojik çeşitlilikte sebep olan kayıplar engellenmediği takdirde doğada geri dönülemez aşamaya, ekokırımına geçiş yapılmış olacaktır. Ekokırımına geçiş ise sadece bir tür için değil, bütün gezegen için bir yokoluş sürecidir.

2.4.1.2. Kırımdan Kıyama

Altıncı Kitlesele Yokoluş sürecinde olmasına yapılacak bir şey olmadığı düşünülmemelidir. İnsan türünün bu konuda etkin adımlar atmamış olması at(a)mayacağı anlamına gelmediği gibi tek eylem halinin insandan geleceği gibi bir

yanılığa da düşülmemelidir. İnsan türünün çoğunluğu üzerinde henüz etkili olmamış olması bu kıyımın bir kıyama sebep olmadığı/olmayacağı anlamına gelmez.

Kıyam⁶⁷ zengin bir anlam kökü bir kelime olmasında karşın literatürde genel olarak ikinci anlamında (Namazda ayakta durma) ya da (İslam Dini için) ahret tartışmalarında geçen, ölümden sonra yeniden dirilip ayağa kalkma, anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin gündelik hayatta sadece bu anlamlarda kullanımı temel anlamları olan; bir işe girişme, kalkışma, teşebbüs etme ve ayaklanma, başkaldırma, karşı gelme (TDK, 2018) ya da isyan etme (Luggat, 2018) anlamlarının, yine Nurettin Topçu'nun *İsyan Ahlakı*'nda kıyam, isyan ve hareket kelimelerinin iç içe kullanımının ve benzerliğinin (Topçu, 1998) unutulmasına sebep olmuştur. Sözcüğün dini tanımlarının esas anlamı gerektiği [Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi, 2002: 514-515] yönündeki telkinler ve negatif bir yöne çekilmesi de hem Osmanlı dönemindeki ayaklanmaları ideolojik olarak (din dışı gibi) zayıflatmak ve toplumdaki soyutlamak hem sözcük ve ifade ettiklerini din söylemi içinde eritmek [Meşru hükümete karşı kıyam/isyan etme, huruç alessultan (Luggat, 2018)] hem de isyan, başkaldırı gibi sözcüğün düzen karşıtı içeriği unutturmuştur. Topçu'nun "Hiç isyan etmemiş, putları devirmemiş, duvarları yıkmamış namaz, hiç kıyam etmemiş demektir" (Topçu, 1998: 203) ifadesi sözcüğün hoşnut olunmayan düzene başkaldırı anlamı taşıdığını göstermektedir. Kurbetoğlu, kıyam kelimesinin asıl anlamlarının ayaklanma ve dayanışma olarak tanımlar ve kıyamın, tabiatı icabı kişinin kendi için değil başkası için ayağa kalkışı olduğunu, kıyamın kalkışlar anlamına geldiğini belirtir. Kıyamın birlikte olmayı, beraber yürümeyi temsil ettiğini ve esasen, tarih boyunca iyi ve doğru namına ne varsa, bu prensiplerle kuşanan her insanın yaptığı çıkışın, isyanın ortak sembolik ifadesi olduğunu ifade eder. Kurbetoğlu'na göre şirki ve zulmü zevale

⁶⁷ Doğrudan isyan ya da başkaldırı kelimeleri yerine kıyam kelimesinin seçilmesi ilk olarak kıyım ile uyumlu kullanımından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında kıyamın güncel kullanımının tüm insanlığın ölümü sonrası ifade etmesi de kelimenin ve çalışmada ifade edilen yokoluşu tanımlar niteliktedir.

uğratmayan kıyam, kıyamet değil, diriliş ve yeniden kalkış değil, boğuluş ve yok oluş olacaktır (Kurbetoğlu, 2012).

Ekokırımın küreselleştiğini söylemek zor olsa da doğanın taşıma kapasitesinin aşıldığı ve doğal dengenin bozulduğu açıktır. Doğal dengenin bozulması birbiriyle paralel ilerleyen, birini başladığı ve ikincisine gebe iki tür kıyama yol açacaktır: Ekolojik kıyam ve insani kıyam.

Ekolojik kıyam anlamında doğanın başkaldırdığı ve insanların hiçbir engelle karşılaşmayacaklarını düşündükleri sürecin geçici bir yanılgı olduğunu gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Son yılların kayıtlara geçen en sıcak yıllar olması (WMO, 2017; Climate Council, 2016), bunun yanında en soğuk yıllarında yine son yıllarda ölçülmesi, bir yanda aşırı yağışlar diğer yandan aşırı kuraklık ve su kıtlığı, kasırga hortum, tsunami, deprem, volkanik olaylar, heyelanlar gibi olayların görülme sıklığının artması (Karaöz, 2018; National Geographic, 2018) bu bağlamda değerlendirilebilir. Çünkü bu olayların görülme sıklıklarının artması, aslında bu olayların olağan olma durumlarını ortadan kaldırırken doğada sebep olunan kıyıma karşı doğanın daha fazla boyun eğmeyeceğinin kanıtıdır. Şekil 21’de görülen her afet aslında doğanın da kıyama kalkıştığını ve sebep olunan yokoluşa sessizce uyum sağlamayacağını göstermektedir. Doğa elbette bu duruma da uyum sağlayabilir ama bu uyum doğayla uyumsuz olan canlılar, özellikle insan, için her geçen gün biraz daha yok oluş anlamına gelecektir.

Şekil 21. Olağanlaşan Aşırı Doğa Olayları

Kaynak: Karaöz(2018)

Olağanlaşan aşırı doğa olayları, ülkelerden bölgelere, kıtalara kadar birçok örnek ile çoğaltmak mümkündür, ancak bu durumun henüz doğanın başkaldırısı olarak görüldüğünü ya da tanımlandığını söylemek zordur⁶⁸. Bu yaklaşım yani doğanın karşılık verebilirliğinin yani başkaldırısının doğru şekilde görülmemesi de doğanın insan karşısında edilgen olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak tıpkı sömürülen insanın emeğine içinde yaşadığı doğaya, kendine, kendi özsel doğasına, insanlığına, öteki insanlara yabancılaşması (Marx, 2013b: 11) gibi doğanın sömürü sonucunda ortaya çıkan süreçle hem kendine hem insana yabancılaşması, ötekileştirmesi ve boyun eğdirilmesi gereken bir düşman olarak görmesi mümkündür. Bu durum bazı hayvan türlerinde ⁶⁹ gözlemlendiği gibi bazı bitki türlerinin de değişen ekosistem ile normalde

⁶⁸ Bu çalışmanın da benzer bir hataya düşmemesi ve söz konusu söylemin yaratılmasında Prof. Dr. Nesrin ALGAN'ın yönlendirmelerinin etkili olduğunu belirtmek gerekir.

⁶⁹ Doğada da yabancılaşma olarak tanımlanacak birçok örnek gösterilebilir. Ancak söz konusu örneklerin doğru seçilmesi ve çözümlenmesi gerekir. Örneğin bir hayvanın yavrularını dışlaması

yetiştikleri yerlerde yetişmediği, göç ettiği ya da farklılaştığı gözlemlenmiştir (Zohary, 2012: 123-133).

Tim Flanerry *İklimin Efendileri* adlı çalışmasında 21. yy.'da ekolojik sorunların görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaşacağını ve belirleyici bir öneme sahip olacağını belirtir (Flannery, 2005). Bu belirleyicilik doğa başta olmak üzere her şeyin piyasaya endekslendiği neoliberal dünyada giderek daha fazla insandan uzaklaşmakta ve insanın engelleme kapasitesini aşarak insanın öngöremediği noktalara evrilmektedir. Bu öngörememe hali ile daha fazla üretim daha fazla tüketim döngüsü kaldığı yerden devam etmektedir. Evler daha sağlam evlerle değiştirilmekte, arabalar daha sağlam arabalarla değiştirilmekte kısaca engelleme çabaları yerine meydana gelecek duruma karşı koyma ihtimali olan ürünler üzerinden yaşarkalma hayalleri de piyasalaşarak satılmaktadır. Bu yapılırken doğa yeniden ve yeniden talan edilmekte ve doğa olaylarının tahmin edebilirliği de giderek ortadan kalkmaktadır.

Ekolojik kıyam ve buna sebep olmuş olabilecek doğa yabancılaştırılması elbette doğanın insanlaştırılması şeklinde algılanmamalıdır. Doğa yabancılaştırılması ve ekolojik kıyam ile ifade edilmek istenen, ekolojik sorunların ve buna paralel gerçekleşen uç doğa olaylarının temelde yine insan eylemlerinin sonucu olduğudur. Çünkü doğada meydana gelen her şey kendi içerisinde bir denge üzerinden işler. Ortaya çıkan durumlar, meydana gelen olaylar da bu dengenin (ister yeniden ister olağan) kurulumu içerisinde gerçekleşir. Dolayısıyla bugün olağan dışı olarak tanımlanan doğa olaylarının nedenlerini yine doğada sebep olunan yapı bozumunda aramak gerekir. Doğanın dengesi ya da doğal denge sabit bir durum değildir. Bir ekosistemin ya da bir türün yok olması orada doğal dengenin bozulduğu anlamına gelir, yok anlamına gelmez. Çünkü

/öldürmesi/yemesi sadece yabancılaştırma ile tanımlanamaz. Söz konusu hayvanın kendi türünü yemesi (yamyamlık) özelliği olup olmadığı, nüfus sayısının yaşam alanı ile uyumluluğu gibi birçok veri gerekir. Ancak bu özelliği göstermeyen ve yaşarkalma sorunu olmayan evcil hayvanlarda da bu tür eylemler yabancılaştırma olarak tanımlanabilir. Kedilerin ve hamsterlerin yeni doğan yavrularının fark türlerle (insan gibi) temas etmesiyle yavrularına yabancılaştığı ve kimi zaman yavrularını dışladığı/öldürdüğü/yediği bilinmektedir.

doğal denge sürekli olarak değişen koşullara göre yeniden şekillenir. Bu nedenle doğa kıyamın nereye varacağı aslında bu kıyama sebep olanların davranışlarına bağlı olarak değişebilir. Burada da sorumluluk, elbette yaşarkalmak istiyorsa, insana düşmektedir.

İnsani kıyamın gerçekleşme olanağı her geçen gün artsa da küresel olarak bir dayanışma üretildiğini söylemek zordur. Bu doğrultuda faaliyet gösteren organizasyonların ekolojik sorunlara bile bölgesel olarak adil yaklaşmamış olması ve mevcut sistemin sebep olduğu sorunlara sistem içerisinde ve sistem ile çözüm üretme çabası gütmemesi de insanların içinde bulunduğu koşulları doğru değerlendirmesine engel teşkil etmekte ve hak arama çabalarını ötelemektedir. Bunun yanında ekolojik mücadelelerin hak kazanım çabalarını bölgesel düzeylere indirgemesi ve birlik duygusu önünde kimlik, sınıf, ırk, cinsiyet, etki alanı gibi engellerin üretilmesi de dayanışma duygusunu zedelemekte ve birlikte hareket etmeyi önlemektedir. Yaşarkalma karşısında yapay olarak tanımlanabilecek bu engeller “İnsan Merkezlikten Sınıf Merkezliliğe” bölümü s. 140’ta ifade edildiği üzere sınıf merkezliliğin küresel direnç ve örgütlenmenin kurulmasını engellediği ve eylemlerini tüm toplumun/toplumların yararına olduğuna çoğunluğu ikna ettiği bir bilincin ürünüdür. Bu neden bu bilinci reddetme aslında içinde bulunulan koşulları da reddetme anlamına gelecektir. Ancak bu şekilde birlik olma, dayanışma sağlanabilir.

İnsanların mevcut adaletsizliğe karşı örgütlenmeleri ve harekete geçmeleri insanlar arasındaki yapay farklılıkların aşılmasıyla mümkündür. Dolayısıyla bu durumda yine bir bilinç durumudur ve mevcut ekolojik sorunlar bilincin evrimi içinde önemli bir yer tutacaktır. Sınıf merkezli dünyada adaletsizliğin ekolojik sorunların çözümünde daha belirgin olarak görüldüğü açıktır. Bu nedenle yoksun ve yoksul sınıfın kendi için bilinci aynı zamanda ekolojik bilincin gelişmesi ile de paralel işleyecektir. Yapay engeller de temelde bu bilincin gelişimini sekteye uğratmak için üretilmiştir.

Marx ve Engels egemenlerin söz konusu engelleri (yapay farklılıkları) bilinçli ürettiklerini şu şekilde ifade eder:

Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, bu sayede aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının da üzerinde denetim kurar; böylelikle zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerini de, genel olarak, kendine tabi kılar. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikri ifadesinden, düşünceler halinde kavranan egemen maddi ilişkilerden, yani o bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerden başka bir şey değildir; yani, onun egemenliğinin düşünceleridir... Yani, başka şeylerin yanı sıra düşünürler olarak, düşünce üreticileri olarak da onlar egemen olurlar, kendi çağlarının düşünce üretimini ve bu düşüncelerin yayılmasını düzenlerler. Yani açıktır ki, onların düşünceleri, dönemin egemen düşünceleridir (Marx ve Engels, 2013: 52).

Ekolojik kıyam bu bilincin aşınmasını sağlamakta ve insanın sınıfsal ve ekolojik bilinç kazanımını ve bunlar arasındaki bağı görmesini sağlama noktasında önemli bir etmen olmaktadır.

Karl Polanyi, pazar ekonomisinin 1800'lerin sonunda emek sömürü üzerinden başlayan 1900'lerin ortalarında para etrafında gerçekleşen iki küresel/toplumsal dalgalanmaya işaret ederken (Polanyi, 2003), Michael Burawoy bunu bir adım öteye götürür ve 1970'lerde üçüncü bir dalganın başladığını dolayısıyla pazar ekonomisinde Üçüncü Dalga içinde bulunduğumuzu belirtir. Burawoy'un sıralaması emek, para, doğa şeklindedir. Başka bir deyişle Üçüncü Dalga'da kriz doğanın sömürüsü ile doğrudan ilintilidir. Burawoy, doğa koruma ve insan hakları savunusunu insanın yaşarkalması üzerinden tanımlamakla beraber (Burawoy, 2005: 156-159), söz konusu durumun engellenmesinin de tıpkı doğanın metalaşmasının olduğu gibi karşı duruşunda uluslararası olması gerektiğini belirtir (Burawoy, 2010). Polanyi'nin belirttiği İki Dalga kuramı ve gerçekleşme şekline bakıldığında Burawoy'un Üçüncü Dalga kuramının gerçekleşmesi önünde bir engel görünmemektedir. Dolayısıyla söz konusu küresel/toplumsal değişimin doğayı içsel ve içkin değeri ile içine alarak gelişmesi mümkün olmanın ötesinde zorunludur.

Küresel çapta ekokırım olarak tanımlama yapmak için henüz erkense de ekokırımın yaşandığı kesindir. Ekokırım içinde bile yaşayan toplumsal sorunlar ve

zorunlu göçler Şekil 4. Afetler ve Zorunlu Göç, s. 32’de görüldüğü üzere, yoksun ve yoksul kesimin benzer koşullarda var olmasını ya da yok olmasını zorunlu kılmıştır. İnsanların içinde buldukları fiziksel ve toplumsal değişimlerin bilinçlerini de değiştirmeleri ve söz konusu dayanışmayı sağlaması artık bir zaman meselesidir. Burada asıl sorun söz konusu zamanın, doğanın taşıma kapasitesinin (en azından) yeniden doğal denge sınırına getirilmesine ve insanın yaşarkalmasına da elverişli koşulları yetecek zamanın olup olmadığıdır. Rothman’ın kitlesel yokoluşlar, karbon salım oranları, okyanus gibi karbon yutaklarının kapasiteleri gibi durumları temel alarak yaptığı matematiksel hesaplama da zaman sorununu vurgulamaktadır. Bu hesaplama göre en iyimser rakamlar bile 2100 yılının insanlığın için ciddi bir dönüm noktası olacağını göstermektedir (Rothman, 2017).

İnsanın yaşarkalması sadece ve sadece mevcut adaletsizlik yanında hem insan hem doğa sömürsünü insanlar tarafından ortadan kaldırılması ile mümkündür. Bunun için küresel çapta mücadele edilmediği takdirde yani isyan edilmediği takdirde doğanın isyanı (muhtemelen) insanı barındırmayan yeni bir doğal dengenin kurulumuyla sonuçlanacaktır çünkü doğa için ve doğa içinde yok oluşu sadece yeni bir yaratımdır. Bu nedenle doğanın bu yeniden kurulumunun nasıl olacağına doğayı yeniden kurulmaya mecbur bırakan insan karar verecektir. Her iki durumda da gezenin ve yeni doğanın varlığı insan türünün varlığından daha kısa olmayacak ve devam edecektir.

2.4.2. Muhtaçlık Değeri

Sınıf merkezli dünyanın değer ölçüsü komünal değerlerin ortadan kalktığı ve yaşamın doğadan ayrıştığı süreçten bu yana değişim değeridir. Bu ölçü artık canlı (insan dâhil), cansız her şey için geçerli bir hal almıştır. Bunun en önemli nedeni kapitalizmin piyasaya konu olabilecek her şeyi metalaştırmasından. Bir şey meta olarak tanımlanması onun piyasa içinde bir değişim değerinin olduğunun ifadesidir. Kapitalizm bu değer ölçüsünün egemen olduğu üretim modeliyken kapitalist meta

birikimine sahip olan ve olmaya devam etmek için her aracı kullanan kişidir. Sınıf merkezilik ise bu sömürünün toplumsal hayatı şekillendiren bilinçtir. Bu şekilde bakıldığında içinde bulunulan olumsuzlukların kaynağının her şeyin meta olarak tanımlanmasıyla başladığı görülmektedir.

Meta her şeyden önce bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle,şu ya da bu türden insan gereksinimlerini gideren bir şeydir. Bu gereksinimlerin niteliği somut olduğu gibi soyut da olabilir. Bunun yanında sahip olduğu fiziksel özellikler metadan ayrı bir varlığa sahip olmadığından, değişim değerine konu olsa dahi yararlılığı söz konusuysa onu bir kullanım değerine de sahip kılar (Marx, 2000a: 52). Marx, kullanım değerine sahip her şey değişim değerine sahip olmayabileceğini belirtirken örnek olarak; hava, işlenmemiş toprak, doğal çayırları verir (Marx, 2000a: 61). Oysa bunlarda bugün alınıp satılan metalar haline gelmiştir. Elbette Marx'ın söz konusu müşterekleri kullanım değeri içinde tanımlaması insanın yaşarkalması ve hayatlarını idame etmek için bu müştereklere olan bağımlılığı vurgulanmaktadır. Yine de mevcut sınıf merkezli yaklaşım ve onun yarattığı adaletsiz dünyada yeni değer biçimlerinin ortaya çıkacağı kesindir. Sınıf merkezilik nasıl ki değerleri aşındırarak içeriklerini kendine uydurmuş ise değişen yapılara ve durumlara uygun kavramlar ve değerler üreterek mücadele alanlarını genişletmeyi de zorunlu kılmıştır. Muhtaçlık değeri (*dependent value*) bu bağlamda değerlendirilebilecek bir kavram olarak ortaya konulmuştur.

Muhtaçlık değeri kelime anlamı bakımından insan ve doğa arasındaki bağıllık, bağımlılık ve tabi olma (*dependent*) durumdan üretilmiştir. Bu bağlamda piyasaya konu olabilecek metaları tanımlayan bir kavram olamayacağı gibi insanın yaşarkalmak için zorlu olarak ihtiyaç duyduğu doğa durumunun sağlanması için müştereklerin canlı cansız bütün doğa için ifade ettiği anlamın zorunlu kurulumudur.

Muhtaçlık değeri, adil ve sağlıklı bir yaşamı savunan, bireysel ihtiyaçlar kadar toplumsal talepleri de barındıran ve tüm bu ihtiyaçların doğanın taşıma kapasitesini aşmadan, doğayla uyumlu bir şekilde temin edilmesini savunan bir yaklaşımdır. Bu nedenle hem sağlıklı ve esenlik içindeki bireyin hem de bu bireyin oluşturduğu toplumun ihtiyaç ve çıkarlarının kesişimini ifade eder. Tek tek bireyler üzerinden tanımlamak yerine birey ve toplum ihtiyaçlarının karşılıklı ve adil paylaşımını esas alır. Muhtaçlık değeri bir paylaşım ya da bölüşüm sistemini değil insan-doğa ilişkisi kadar doğa-insan ilişkisini de barındıran zorunlu bir paydaşlığı vurgular. Bu bağlamda insanı da içeren doğanın bütünselliğini savunur.

Muhtaçlık değeri, müştereklerin kullanımında insanın yaşarkalması kadar doğal dengenin bozulmaması için gerekli olan kısmında göz önünde tutulmasını gerektirir. Bu bağlamda, su, toprak ve havanın temiz ve sağlıklı şekilde kullanımını zorunlu kılar. Doğal müşterekler (ormanlar, okyanuslar, denizler, göller, akarsular, dağlar, biyolojik çeşitlilik gibi) ile yapay ortak alanların (ağaçlıklar, parklar, yapay göller gibi) ayrılması ve doğal müştereklerin herkesin değil hiç kimsenin hakları üzerinden tanımlanması da kavramın vurgulamak istediği bütünlüğü ifade etmektedir. Herkesin hakkının getirdiği sahip olma, kullanma hakkı ve tüketimi yerine hiç kimsenin üzerinde hak talep edemediği bir durum aynı zamanda hak talep edemeyecek olanların (doğada bulunan insan dışındaki tüm canlı ve cansız varlıkların)da müştereklerden yararlanmasını sağlayacağından muhtaçlık değeri müştereklerin hiç kimsenin hakkı üzerinden tanımlanmasını savunur.

Muhtaçlık değeri doğal dengenin savunusu olsa da insanın yaşarkalması için yine insanın üretmek ve bağlı kalmak zorunda olduğu yeni bir değer sistemidir. Bu aynı zamanda ekokırımın önlenmesi içinde zorunlu bir seçim olarak görülebilir. Bunun içinde muhtaçlık değeri bugünün sınıf merkezli dünyasında uygulanabilececek bir değer değildir. Dolayısıyla muhtaçlık değeri de son kertede yoksun ve yoksulların harekete

geçerek gerçekleştirecekleri eylemler ile yoksun ve yoksulluğu belirleyen ölçütlerin ortadan kaldırıldığı ve bu değerlerin içselleştirildiği toplumsal yapının oluşmasına değin kurucu bir şiddet tarafından sağlanması ile mümkündür.

SONUÇ

Bu tez, insan merkezli doğa anlayışının ve onun içinde gelişerek egemen hale gelen sınıf merkezli yaklaşımın sebep olduğu ekolojik sorunların, insanın doğaya yabancılaşmasıyla başladığını, bu yabancılaşmanın ekokıyımaya yol açtığını ve köklü bir değişim gerçekleşmediği takdirde ekokıyımın ekokırımaya dönüşme olasılığını tartışmaktadır. Ayrıca, bir tür olarak insanın da ekokıyım ve ekokırımdan doğrudan etkilenme biçimleri araştırılmakta ve insanlar arasındaki eşitsizlikçi yapının sonucu olarak bunun sınıfsal bir niteliğinin olup olmadığı incelenmektedir.

İki bölümden oluşan tezin Birinci Bölümünde gezegenin evrimi ve bir tür olarak insanın ortaya çıkışı ve bu ortaya çıkış sonrasında insan-doğa ilişkisinin kuruluşundan başlanarak birincil toplum olarak tanımlanan ilkel toplumdaki kapitalist topluma değin geçen süreçte insan-insan, insan-toplum, insan-doğa ilişkileri ve bunun diyalektik karşılıkları çözümlenmeye çalışılmaktadır. Tezin ikinci ve son bölümünde ise doğa-insan ilişkileri temelinde doğadaki değişimin toplum üzerindeki etkisi ve insanın gezegendeki baskın tür olması ile doğada meydana gelen ve yapısal hale gelen sorunların, insan ve toplum için ne anlama geldiği ve mevcut üretim ilişkilerinin sürdürülmesi durumunda sebep olacağı yıkım irdelenmektedir.

Tezde yöntem olarak mekanik, indirgemeci ve lineer bir yöntem yerine eleştirel bir yöntem olan Marksist yöntem seçilmiştir. Belirli ölçüde Frankfurt Okulu'nun ana özelliklerini belirlediği eleştirel kuramdan da yararlanılmaktadır. Eleştirel kuram sadece Marksizmden etkilenmediğinden kuramın özellikle Marx'ın çalışmalarında ortaya koyduğu, toplumsal eleştiri ve ideolojik eleştiri boyutu üzerinden ele alınmaktadır. Bu yöntemin seçilmesinin temel nedeni, tezde ortaya konmaya çalışılan durumun toplumsal, ekonomik dolayısıyla ideolojik boyutlarının olduğu ve bu durumun mevcut ekolojik sorunlar ile doğrudan bağı olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında seçilen yöntem içinde kullanılan yabancılaşma, metalaşma, inorganik

beden gibi kavramların insan-doğa ilişkisi bağlamında da kullanılabilir ve açıklayıcı olması, yöntem tercihinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, yabancılaşma, insanın emeğine yabancılaşmasının emeğine olduğu kadar, kendine, türüne, doğaya ve topluma yabancılaşması anlamında kullanılmıştır. Metalaşma ise ister somut ister soyut olsun, her şeyin alınıp satılabilen şeylere dönüşmesi temelinde içkin ve içsel değerinden soyutlanan doğanın da bu kapsama dâhil edilmesi anlamında kullanılmıştır. Tezde kullanılan bir diğer kavram olan inorganik beden, Marx'ın insan ve doğa arasındaki bağı ve bağımlılığı vurgulamak için kullandığı şekliyle yani insan ve doğanın ayrılmaz, birbirini tamamlayan varlıklar olduğu şekliyle kullanılmıştır.

Tezde üzerinde durulan ve konunun bütünlüğü içinde gerekli görülen farklı kavramlara da yer verilmektedir. Bu bağlamda ele alınan ekokırım kavramı, insanın neden olduğu ekolojik sorunları ve bu sorunların ekosistemde yarattığı yıkım ve kayıpları ifade etmektedir. Ekokırım kavramı ise her ne kadar ekolojik sorunların geri dönülemez boyutlara ulaşması, yani ekokırımın üst ve daha tehlikeli aşaması olarak tasarlanmışsa da kavramın güncel kullanımı olan insan için var olan doğa ve insan için korunan doğa gibi boyutları eleştirmede de kullanılmaktadır. Ele alınan bir değer kavram olan kıyam ise sözcüğün Osmanlı ve İslam etkisiyle öne çıkan ve kullanılan ikinci anlamı olan Namazda ayakta durma ya da ölümden sonra yeniden dirilip ayağa kalkma, anlamında kullanılmamıştır. Sözcüğün birinci anlamı olan bir işe girişme, kalkışma, teşebbüs etme ve ayaklanma, başkaldırma, karşı gelme (TDK, 2018) anlamında insanların içinde buldukları koşulları değiştirme seçeneği olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu ifade aynı zamanda doğanın benzer bir seçeneği olduğunu ve insanın davranışlarının doğanın seçimini belirleyeceğine işaret eder.

Tezde kullanılan ve içerik bağlamında önemli görülen diğer kavramlar ise insan merkezlilik ve sınıf merkezliktir. İnsan merkezlilik genel olarak kullanıldığı anlamda, her şeyin ölçüsünün insan olduğunu ve gezegende insan dışındaki tüm diğer canlı ve

cansız varlıkların insanın mutluluk ve refahı ölçüsünde önemli olduğunu vurgular. Sınıf merkezilik ise insan merkezilik içinde ortaya çıkan ve en üst aşamasına neoliberalizm ile gelen, gezegendeki nüfusun %1'inden bile az olmasına karşın çıkarlarını %100'ün çıkarı gibi gösteren ve toplumun önemli bir bölümünü buna inandırarak desteklerini alan, hem insanları hem değerleri hem de doğayı sömüren egemen sınıfın bakış açısını ifade eder.

Doğa üzerine hazırlanan çalışmalar, birkaç istisna dışında, genel olarak doğanın bütünselliğini ihmal etmiştir. Söylem düzeyinde organizmacı, bütüncül bir yaklaşım varsa da genel itibariyle doğa ya da insan ayrımı yapılmakta ya da insan-doğa çelişkisinden yola çıkarak insanın doğayla uzlaşmaz karşıtlığına varılmaktadır (Çoban, 2018: 7). Gezegenin içinde bulunduğu durum ya da insanın içinde yaşadığı koşullar hep tek yönlü ele alınarak bir yandan insanın yaşarkalması için doğayı ve doğanın içsel ve içkin değerlerini dışarıda bırakan insan merkezli çözümler üretilmeye çalışılırken öte yandan ekokıyıma sebep olan toplumsal, siyasal, ekonomik ve ekolojik durumun bilinçli/bilinçsiz savunusu yapılmaktadır. Oysa Gaia yani gezegen, canlı cansız ayırmaksızın bir bütünden oluşur ve bu bütünü ifade eder (Lovelock, 2000). İster insanı ister doğayı merkezine alsın, hiçbir tek yönlü yaklaşım insanın yaşarkalmasını sağlayacak çözümler üretmediği gibi üretme ihtimali de göstermemektedir.

İnsan-doğa ilişkisinin insanı merkeze alan yaklaşımı, her şeyin ölçüsünün insan olarak belirlenmesi ve buna bağlı olarak doğanın içsel ve içkin değerinin yok sayılması modern toplum olarak tanımlanan kapitalist toplum içinde egemen bir düşünce şekline evrilmiştir. Tez kapsamında cevap aranan soruların başında bu ilişki şeklinin yani insan merkezliliğin insan türünün ortaya çıkmasıyla doğrudan bir bağı olup olmadığı, olması durumunda ise bu bağı kurulumunun ne tür bir toplumsal yapı içinde gerçekleştiğini ortaya koyma çabasıdır. Çalışmanın insan merkezliliğe kaymaması ve doğanın içkin ve içsel değerinin göz ardı edilmemesi için öncelikle gezegenin insansız dönemleri

incelenmiş ve insan öncesinde gezegenin değişen, dönüşen ve yaşayan bir organizma olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu durum egemen ideolojik yaklaşım için bir anlam ifade etmese dahi insanın gezegende yaşayan tüm diğer türler gibi sadece bir tür olmasını göstermesi bakımından yararlı olabilir. İnsanın gezegen için herhangi bir tür olarak görülmesi insanın geçirdiği evrelerin ve varılan sonucun anlaşılması bakımından da önemli bir yer tutmaktadır.

İnsanın türsel tarihini 2 milyon yıl öncesine kadar götürmek mümkündür. Ancak bilinci insanın türsel özelliği kabul edersek *Homo Sapiens*in ortaya çıkışı olan son 200.000 yıldan bu yana insanlık tarihinin yaklaşık %99'u, düşünülen aksine, doğa içinde ve doğa ile uyumlu bir şekilde sürdürülmüştür. Bu uyum özellikle ilkel toplum olarak tanımlanan, ancak çalışmada birincil toplumlar şeklinde ifade edilmesi uygun görülen, ilk komün dönemindeki yaşayışta merkezi bir konumdadır. Göçebe yaşam, toplayıcılık ve avcılık faaliyetlerinin zorunlu boyutu olmasına karşın kimi bölgelerde ve dönemlerde avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerine ara verilmesi bu uyuma örnek gösterilebilir. Yerleşik yaşamda, feodal ilişkilerin egemen olmasına değin bu doğrultuda hareket edilmesi de insan-doğa ilişkisinin merkezsiz bir evresinin bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, insan merkezliliğin insan türünün ortaya çıkmasıyla doğru orantılı gelişmediğini ve toplumsal yaşamın doğayla uyumlu bir şekilde kurulduğu bir süreçten söz etmeyi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla tezde sürdürülen tartışmadan çıkan bulgulara göre insan-doğa ilişkisinde merkezsiz bir ilişkinin olduğu ve buna dayanarak da yeniden merkezsiz bir ilişkinin kurulmasının mümkün olduğu söylenebilir.

Modern toplum içinde insan-doğa ayrımının doğal bir durum olarak kabul edilmesi, insan-doğa ikiliğinin tarihsiz bir durum olduğu düşüncesinden doğmaktadır. Buna karşın elde edilen veriler ile insan-doğa arasında uyumlu bir ilişkinin feodal ilişkilerin kurulum aşamasına kadar sürdüğü ve bu ilişkinin özellikle üretim ilişkilerinin

değişmesiyle sekteye uğradığı savunulmaktadır. Feodal toplumun egemen yapı halini alması ile sosyolojik ve siyasal alanda köleci toplum ortadan kalkarken ekonomik ve ekolojik olarak komün değerleri aşınmış ve terk edilmiştir (Faulkner, 2014). Feodal toplum ile insan ve doğa arasındaki farklılık artarak devam etmiş ve özellikle bilimsel ve teknik bilgide sağlanan gelişim ile söz konusu farklılık ideolojik olarak da yerleşmeye başlamıştır. Bilim ve tekniğin gelişi toplumun kurulumunda önemli bir etken olan üretim ilişkilerinde yeniden bir dönüşüme sebep olmuş ve kapitalist toplum aşamasına evrilmiştir. Feodal toplum döneminde her ne kadar insan-doğa ayrımı yapılmış ve doğa, özellikle arazi kullanımı, insanın insan üzerindeki tahakkümünü artıran bir araç haline gelmişse de feodal beylik ve toprak sahipliği arasındaki sıkı bağ (Marx, 2013a: 66) doğa üzerinde planlı ve sistemli bir sömürünün egemen bir durum olmasını kısmen engellemiştir. Bu nedenle doğayla barışık bir gelişimden söz edilemese de kapitalizmin egemen paradigmaya dönüşmesine değin, doğaya rağmen bir büyümeden de söz edilememektedir.

Kapitalist toplum yapısı kendisinden önceki toplum yapılarından farklı olarak değer yargılarını ve değer sistemini de dönüştürmüştür. Bu dönüşüm bir yandan insan-insan ilişkilerini değiştirirken öte yandan insan-doğa ilişkisini değişime uğratmıştır. Bu ikili değişimin başlangıcı insan-insan ilişkilerinde ve özellikle emek ilişkisinde ortaya çıkmıştır. Yabancılaşma olarak tanımlanan süreç ile insan bir yandan emeğine, kendine, kendi özsel doğasına, insanlığına, öteki insanlara yabancılaşırken diğer yandan içinde yaşadığı doğaya yabancılaşmıştır (Marx, 2013b: 11). Bu yabancılaşma insan-doğa ilişkisinde ciddi bir yarılmaya sebep olmuş ve insanın doğayı sömürme sürecini hızlandırdığı gibi planlı ve sistemli bir hal almasına sebep olmuştur. Bu durum insanın kendisine yabancılaşması ile doğaya yabancılaşması arasında doğrudan bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak kapitalizm ile insan ve doğa arasındaki bağın kopma aşamasına gelmiş olması, insanın komün dönemindeki bütünsel ilişkiye dönmesi

önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla kapitalist toplum içinde birincil toplumlarda yaşanan, doğa ile bütünleşik bir yaşamın yeniden kurulması mümkün görülmemekte ve insan-doğa ilişkisinde meydana gelen yarılmanın onarılması ve bu doğrultuda ekolojik bir kontratın imzalanması da zor görünmektedir. İnsan-doğa ilişkisinin yeniden kurulumu anlamına gelecek ekolojik kontratım hayata geçirilmesi ancak mevcut üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerin ürünü olan toplumsal yapının değişimi ve/veya dönüşümü ile mümkün olabilir.

Kapitalizmi diğer üretim ilişkilerinden ayıran en belirgin özelliklerden biri kendi insanını üretmesidir (Foucault, 2005: 86). Kapitalizmin kendi insanını üretmesi sosyolojik olarak yeni bir dönemin başlaması anlamına da gelmektedir. Buna karşın sürecin bu şekilde evrilmesi için kapitalist üretim modelinin ortaya çıkması, yayılması ve egemen ekonomik paradigma olarak benimsenmesi önündeki engellerin kaldırılması gerekmiştir. Tezde tartışıldığı üzere, feodalizmin ortadan kalkması ile başlayan süreç, her şeyin ekonomik metalara dönüştürülerek kar sağlanacak şeylere dönüştürülmesi, doğanın üretim için göz ardı edilebilecek ötekiye evrilmesi, bu üretimin pazarlara ulaşımı için önce ülkelerin pazara dönüştürülmesi sonra bu pazarlara ulaşımı engelleyen ülkelerle mücadele edilmesi gibi birçok olayın gerçekleşmesi gerekmiştir. Bunlara ekonomik krizleri, savaşları, darbeleri, sömürgecilikten ekonomik ve siyasal bağımlılığa devlet ilişkilerini de eklemek mümkündür. Tüm bu süreçler sonunda kapitalist yapı da kendi içinde değişime uğramış ve günümüzün belirleyici ekonomik paradigması olan neoliberalizme evrilmiştir (Chomsky, 2000: 7). Dolayısıyla neoliberalizm aynı zamanda kapitalizmin ürettiği yeni insanın ideolojik ürünü olarak da tanımlanabilir. Bu yeni insan neoliberalizm ile kendinden önceki egemen toplumsal düşünce olan insan merkezliliği ortadan kaldırarak doğayla ilişkilerde sınıf merkezliliği inşa etmiştir. Sınıf merkezlilik bu bağlamda insan merkezli olmasına karşın, insan merkezlilikten farklı

olarak bütün insanlığın değil dar ve sınırlı bir kesimin/sınıfın çıkarları üzerinden şekillenir ve bu yönde hareket eder.

Tezde yürütülen tartışmalar, sınıf merkezlik ile birlikte her şeyin insan için olduğu düşüncesinin yerini her şeyin söz konusu sınıf için olduğu düşüncesine bıraktığını göstermektedir. Sınıf merkezlik ile neoliberalizm arasında gelişimsel bir bağ olmasına karşın sınıf merkezlik aynı zamanda bir bilinç durumudur. Dolayısıyla sınıf merkezlik bir yandan kapitalizmin ürettiği insanın ideolojisi olurken öte yandan bu ideolojinin bu sınıfta olmayan insanlara nüfuz etmesi ve bu sınıfın dar çıkarlarının bütün toplumun çıkarları olarak tanımlanmasını ve kabul edilmesini sağlamıştır. Sınıf merkezliğin en büyük başarısı kendi dar çıkarlarının toplumun genelinin çıkarı olduğu yönünde toplumu ikna etmeyi başarmasıdır. Buna bağlı olarak doğanın metalaştırılması ve en temel müştereklerin bile ekonomik parametrelere dönüştürülmesi sağlanmış ve doğanın ekonomik alana aktarımı tamamlanmıştır. Her şeye ekonomik çıkar ve kazanç olarak bakan *Homoeconomicus*un egemenliği her ne kadar sermaye/servet üzerinden gerçekleşmiş görünse de temelde insan-doğa ilişkisinin kopmasından beslenmektedir. Ancak insan-doğa ilişkisinin mevcut sistem içinde onarılması mümkün olmadığından ya da yeşil kapitalizm imkânsız olduğundan (Tanuro, 2011) öncelikle kapitalizm ve/veya onun son görünümü olan neoliberalizmin egemenliğine son vermek gerekmektedir. Bu durum gerçekleşmediği sürece doğa ile barışma, doğa ile uyumlu insan ya da bir *Homoecologicus*tan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Neoliberalizmin gelişmesini sağladığı sınıf merkezlik ile doğa üzerindeki tahakküm ciddi şekilde artarken doğanın metalaşması süreci de tamamlanmıştır. Temiz sudan, temiz havaya neredeyse her şey ekonomik parametrelere ve alınıp satılan metalara dönüştürülmüştür. Bu durum ile insan-doğa ilişkisini bütünsel olarak tanımlayan ve doğanın, Marx'ın deyimiyle insanın inorganik bedeni olarak tanımlanmasını sağlayan süreçte sona ermiştir. Bir diğer ifade ile neoliberalizm ile

Marx'ın insanın inorganik bedeni olarak tanımladığı doğa (Marx, 2013a: 80) düşmanlaştırılarak, düşmanca bir sömürüye maruz kalmıştır.

Dünya Altıncı Kitlesele Yokoluşun eşiğindeyken doğanın maruz kaldığı sömürü tarihsel olarak en üst seviyeye ulaşmış ve ekokıyım evrilmiş durumdadır. Tür kayıpları ve bunun jeolojik dönemlere göre oranları üzerine yapılan çalışmalarda, tez çalışmasının 24. sayfası “Kretase-Tertiyer Kitlesele Yokoluşu” bölümünde gösterilmeye çalışıldığı üzere, son yüz yılda tür kayıplarının artmaya başladığı ve bu artışın 1970’ler itibaren artarak devam ettiği belirlenmiştir. Tür kayıplarında meydana gelen artış ve bunun dönemselliği incelendiğinde, bu kayıpların bir yanda kapitalizmin neoliberal kapitalizme evrilmesi öte yandan insan merkezlikten sınıf merkezliğe geçiş içinde tanımlanan sürece tekabül ettiği görülmektedir. Dolayısıyla mevcut tür kayıpları ve bununla bağlantılı olarak meydana gelen ekokıyımdan tüm insanlığın sorumlu olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda sorumluluğun önemli bir kısmının, doğayı metalaştırarak, alınıp satılan bir metaya dönüştüren ve bunun üzerinden sermaye birikimini artıran sınıfa ait olduğunu söylemek mümkündür. Bu eylemlerin sebep olacağı sonuçların bilinmesine rağmen gerçekleştiği, ekonomik çıkarların zedelenmemesi, karların azalmaması için görmezden gelindiği, hatta karşıt argümanlar üretilmesi için gösterilen çabalar düşünüldüğünde, bu eylemlerin sebep olduğu ekokıyımın bilinçli bir sınıf eyleminin sonucu olduğu söylenebilir. Ancak insanların %1’inden bile daha azından oluşan bir sınıfın ekokıyımına sebep olurken %99’unu engelle(ye)memesini de bir bilinç sorunu olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla ekokıyım bilinçli bir eylem olmasının yanında bir bilinç sorunudur.

Ekokıyım dönüşen doğa tahribatının engellenmesi yönünde küresel ve ciddi bir çabanın gösterildiğini söylemek zordur. Bu doğrultuda yerel ya da bölgesel çabalar doğanın bütünselliği içinde çözüm için yeterli olmamakta ve en iyi olasılıkla sorunu geçiştirmektedir. Fakat buradan bu çabaların önemsiz olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.

Aksine ekokıyımın ekokırımı henüz evrilmemiş olmasında bu çabaların payı olduğu belirtilmelidir. Ancak uzun vadede soruna çözüm üretmediklerini de belirtmek gerekmektedir. Çünkü mevcut üretim ve tüketim ilişkileri değişmediği sürece söz konusu önleyici çabalar doğanın taşıma kapasitesini dönemsel olarak artırmaktan başka işleve sahip olamayacaklarından ekokıyımın ekokırımı dönüşme olasılığı her zaman bulunmaktadır. Bunun yanında mevcut durumu doğrudan ekokırım olarak tanımlayan çalışmalar (Gauger vd., 2013; Higgins, 2010; Higgins, 2014 gibi) bulunmakla beraber, ekokırım olarak tanımlanan durumların gezegenin bütünselliği içinde değerlendirildiğinde ekokırım söyleminin karamsar bir yaklaşım olduğu ve küresel bir durumu henüz tanımlamadığını belirtmek gerekmektedir. Ancak bazı türlerin tamamen yok olması ve bunun ekosisteme etkileri olacağı kesindir. Dolayısıyla küresel ekokıyım yanında tür merkezli bakıldığında ekokırımın beraber ilerlediği ve birbirilerini tetikledikleri söylenebilir.

Bu tezde ele alınan üç temel hipotezin ilki, merkezsiz bir doğa anlayışı oluşmadığı sürece insanın doğa üzerindeki tahakkümünün yok edilemeyeceği ve bu sömürünün içinde üretildiği sistem tarafından tahakküm sürekli yeniden üretildiğinden bunun ekokırımı dönüşme olasılığı taşıdığıdır. Bu durum aynı zamanda tezin tarihsel bir çözümlenmeye gitmesinin temel nedenini oluşturmaktadır. Bu nedenle ekolojik sorunların kaynağı araştırılmış ve insan ve doğa bütünlüğünün bozulması sorunun temel nedeni olarak saptanmıştır. İnsan ve doğa arasında yaratılan ikiliğin doğru anlaşılması için iki gelişim çizgisi (insan-doğa ilişkisi ve doğa-insan ilişkisi) belirlenerek bu doğrultuda hareket edilmiştir. Bu ikili yöntemin seçilmesi hem insan, hem doğa hem de aralarındaki ilişkinin mevcut durumunun tarihsel kökenlerini ortaya koyma çabasıyla kaynaklanmıştır. Bu çözümlenme ile içinde bulunan ekolojik sorunların kaynağının insanı merkezine alan ve doğanın içsel ve içkin değerini yok sayan yaklaşım ile başladığı görülmüştür. İnsan merkezlik bir yandan insan ve doğa arasında ayrıma

giderken diğerk yandan doğanın sömürölmesini meşrulaştırmıştır. Bu nedenle insan ve doğa ayırımının yapılmadığı, gezegenin bir bütün olduğu ve ancak bu şekilde sürdürülebilir olduğu sonucuna varılmıştır. Bu ayırımın yapılmaması için insanlar arasındaki sosyo-ekonomik ayırımın da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Tezde yürütölen tartışmalar ışığında, insanlar arasındaki toplumsal eşitsizliğin yarattığı ayırım insan ve doğa arasındaki ayırımı canlı tutmakta ve doğa sürekli bir öteki ve tahakküm altında tutulması gereken bir düşmana dönüştürölmektedir. Dolayısıyla insanlar arasındaki sosyo-ekonomik farklılığın yok edilmesi insan ve doğa arasındaki barışın ilk şartı olmaktadır. İnsanlar arasındaki farklılığın kaldırılmasıyla değerk sistemi değışeceği için insanların önceliği tıpkı birinci komün döneminde göröldüğü gibi yaşarkalmak olacaktır. Bu da ihtiyaca göre bir üretim ve tüketim dengesi kuracağından doğa üzerinde sebep olunan, sömüröye dayanan tahakkümün ve buna bağlı oluşun ekolojik sorunların sönümlenmesini sağlayacaktır.

Tezin ikinci hipotezi ekokıyımın, sadece doğada sebep olunan bilinçli bir kıyım değil, aynı zamanda bunun egemen sınıfların ezilenlerin aleyhine olarak yarattığı sosyal Darwinist bir olgu olduğudur. Kıt olmasının yanında giderek azalan kaynaklar için yapılan mücadele ve/veya bu nedenle ortaya çıkan çatışmalar son kertede sınıfsal bir kimliğe sahip olacaktır. Dolayısıyla ekokıyım karşısında kıyımın zorunlu olarak sınıfsal bir kıyamdır. Tez kapsamında elde edilen veriler ekokıyımın geri dönülemez aşaması olan ekokıyımın gerçekleşme olasılığı olduğunu ve Altıncı Kitlesele Yokoluşun temelde bunu ifade ettiğini ortaya koymuştur. Buna karşın henüz küresel bir çabanın oluşturulmamış olması, bilgi eksikliğinden değil tercihten kaynaklandığını göstermektedir. Ancak bu tercih gezegende yaşayan bütün insanların ya da çoğunluğun kararı değildir. Bu karar bu duruma sebep olan egemen ideoloji ve onun üreticisi olan kesimi ifade eden sınıfın tercihiyle oluşmaktadır. Ekokıyımına neden olabilecek eylemlerin sınıfsal boyutu bu eylemleri engelleyecek kesimin de sınıfsal bir boyutta

oluşmasını ya da şekillenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk sömüren ve sömürülen denkleminde kaynaklanmakla beraber sömürülenlerin doğa ile olan zorunlu bağından kaynaklanmaktadır. Çünkü %1'in aksine %99 istedikleri zaman istedikleri şartlara ulaşmak bir yana sağlıklı ve güvenli gıda, temiz su, temiz hava gibi yaşarmak için temel ihtiyaçlara dahi ulaşmakta sıkıntı çekmektedir. Ekonomik yoksulluk artıkça bu ihtiyaçlara ulaşım da zorlaşmaktadır. İhtiyaçlara ulaşmada yaşanan sıkıntı zorunlu olarak bir çatışmaya sebep olacaktır.

Çatışma halinin nasıl ve kimler arasında gerçekleşeceği tahminler üzerinden şekillense de çatışmaya sebep olacak "kaynak" kıtlığının yaşanacağı ve bunun da çatışmalara yol açacağı kesindir (USA NIC, 2012). 21.yy.'a bu çatışmaların mikro düzeyde temelini atılarak başlandığı söylenebilir (Gökmen, 2009; Njagi, 2018). Homer-Dixon da ekolojik sorunların sebep olduğu çevresel bozulmaların (ilk aşamada) ulus-altı çatışmalara sebep olacağını belirtir (Homer-Dixon, 1994: 5-40). Ancak çatışmalara sebep olacak durumlar incelendiğinde (Homer-Dixon, 1999) Kuzey-Güney arasındaki eşitsizliğin ve bu eşitsizliği yaratan sömürünün sınıfsal boyutunu atlayarak belirli "kaynakların" denetimiyle yetindiği görülür. Yine de bu eksiklik Homer-Dixon'un ekolojik bozulma nedeniyle meydana gelecek "Çevresel Kıtlık" çözümlemesinin gerçekleşmeyeceği anlamına gelmez. Aksine özellikle iklim değişikliği ve buna paralel gelişen gıda, su gibi temel ihtiyaçlardaki kıtlık (Tobary, 2018) ve yine bu durumu tetikleyen, müştereklerin sermaye için yeni bir birikim modeline dönüştürülmesi (Nawa, 2018) toplumsal dayanışmanın ortadan kalmasına ve çatışma haline dönüşmesine sebep olabilir. Belirli bir kesim için olmasa bile çoğunluk için en temel ihtiyaçlara ulaşmada bile sıkıntı yaşanacağına kesin gözüyle bakılırken, sadece 2017 yılında yaşanan afetler nedeniyle yaşam yerlerini terk eden 18,8 milyon kişi (IDMC, 2018) ve savaşlar nedeniyle göç etmek zorunda kalan nüfus düşünüldüğünde – ki bu sayının dünya nüfusunun %3'ü olduğu düşünülüyor - (Castles vd., 2013: 5) ortaya

çıkacak durum Homer-Dixon'ın bile öngörülerinin çok ötesinde olacağı benziyor. İnsanlar arasındaki bu farklılığın söz edilen kıyımın sınıfsal bir boyutta gerçekleşme olasılığını artıracığı düşünülebilir.

Tezin üçüncü hipotezi ise insanın doğaya yabancılaşmasının insanın kendine yabancılaşması olduğu ve kendine yabancılaşan insanın Hobbes'in deyiimiyle "insanın kurdu" olabileceğidir [Hobbes, 1657, aktaran (akt.) Çakır, 2015]. Bir başka anlatımla, doğayı ötekileştiren insan merkezli doğa anlayışının kaçınılmaz olarak insanlar arasında da ötekiliğin üreticisi olduğu dolayısıyla ekokırım evrilen ekokıyımın doğal olarak insani kıyım dönüşme olasılığı göz ardı edilemez. İkinci hipotez ile benzerlik göstermesine karşın sonuca ulaşmada farklılık olabileceği düşüncesiyle ileri sürülen üçüncü hipotezin gerçekleşmesi yani sınıf şeklinde örgütlenmeden insani bir kıyımın oluşması mümkün görünmemektedir. Nitekim "İnsan Merkezlilikten Sınıf Merkezliliğe" başlıklı bölümünde de ifade edildiği üzere sınıf merkezlilik aynı zamanda bir bilinç durumudur ve sınıf merkezliliğin en büyük başarısı bu bilinci sınıfın dışında kalan kesimlere ihraç ederek desteklerini almasıdır. Dolayısıyla sınıf temelli bir örgütlenme oluşturulmadığı sürece insanların kendiliğinden sürece karşı durma olasılığı ve mevcut süreci sona erdirme gücüne ulaşmaları olası görünmemektedir.

Marx, doğanın dolaysız bir yaşama aracı, yaşama etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracı olduğunu belirtir. Bu nedenle de insanın doğayı kullanarak yaşarkaldığını, ölmek için de doğayla sürekli bir ilişki içinde olması gerektiğini belirtir (Marx, 2013a: 80). Bu nedenle her ne kadar bugüne kadar bu kategoride değerlendirilmemiş olsalar bile toplumsal çatışmaların ve savaşların çoğunun nedeni doğaya ve doğal varlıklara sahip olma amacıdır (Algan, 2014). Bu kimi zaman toprak kimi zaman yeraltı (petrol, maden gibi) kimi zamanda yer üstü varlıkları (su, flora, fauna gibi) olabilir ama bu savaşların söz konusu varlıkların kullanım hakkını elde etmek için yapıldığı gerçeğini değiştirmez. İnsanın, doğada sebep olunan ekokıyımı engellemesi, metabolik

yarılmayı onararak insan-doğa ayrımını ortadan kaldırması ve doğayla uyumlu ve barışçıl bir toplum kurması, doğadan çok insanın yararınadır. Çünkü doğayla barış tüm bu savaş ve çatışmaların çözümü olacağından insanın kendi türüyle de barışması anlamına gelecektir.

Doğayla barışma aynı zamanda doğa ve insan arasında ayırım yaratan ve doğa sömürsü üzerinden şekillenen ve gelişen toplumsal yapının da değişmesi anlamına gelecektir. İnsan ve doğa arasındaki etkileşimli, diyalektik bir ilişkinin yeniden kurulmasına zemin hazırlayacak bu durum insan ve doğa arasında merkezinde hiçbir canlı ve/veya cansız varlığın olmadığı yeni bir ilişkinin kurulmasını sağlayabilir.

İnsanlık tarihi insan-doğa ilişkilerinin tarihidir. Doğa olmadan yaşarkalmak diğer tüm türler için olduğu gibi insan içinde mümkün değildir. Bu nedenle bu tarihin yeniden ve insan, çevre ya da canlı merkezli kurulması önündeki engelin kalkması doğanın olduğu kadar insanın yaşarkalması içinde zorunludur. Tüm bu değerlendirmelerin gösterdiği gerçek, insan ve doğa arasındaki ilişkinin kopmasının nedeni olduğu kadar yeniden kurulmasının önündeki en önemli engel, kapitalist sistem ve onun örgütlediği toplumsal yapıdır. Marx, *Kapital*'de kapitalistin ruh halini şu şekilde açıklar:

Her borsa oyununda, fırtınanın er geç kopup her şeyin alt üst olacağını herkes bilir, ama gene de hepsi, kendisinin altın yağmuru ile küplerini doldurup onu sağlama aldıktan sonra, dünyanın kendinin değil, komşusunun başına yıkılacağını düşünür. *Après moi le déluge!* (benden sonra tufan) her kapitalistin, bütün kapitalist toplumların sloganıdır. Demek ki, sermaye, toplumun koyduğu zorunluluklar olmaksızın işçinin sağlığına karşı da, yaşayacağı ömrün uzunluğuna karşı da vurdumduymazdır (Marx, 2000a: 283).

Bu vurdumduymazlığın bugün ki görünümünün canlı cansız bütün doğanın yokoluşunu hazırladığı yadsınamaz. Bu nedenle insan-doğa ilişkisinin yeniden kurulumu; bireysel mücadeleden toplumsal mücadeleye, iktidar değişikliğinden ve/veya değişiminden toplumun dönüşümüne şeklinde olabileceği gibi ekolojik bilinci de içeren kendiliğinden bilincin kendi için bilince evrilerek örgütlü bir yapı oluşturması ve sınıf

bilinci ile iktidarın elde edilmesi ve toplumun yeniden kurulumu şeklinde de olabilir. Her iki durumda da sistemin köklü değişimi ile doğa ile uyumlu bir ilişkinin kurulumu öncelikler içinde olmalıdır. Ancak sistemin köklü değişimi olmaksızın, sistem içinde çözüm çabası ne kadar yeni gibi ifade edilirse edilsin (Yeşil Devrim, Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Ekonomi gibi) sistemin devamlılığı ve azınlığın çıkarı için çoğunluğun haklarının gasp edilmesi anlamına gelecektir.

Freud, karanlıkta yürürken şarkı söyleyen kişinin korkaklığını saklayabilse bile bu sebeple asla daha iyi göremeyeceğini belirtir (Freud, 2016: 19). Dolayısıyla çözüm için sorunun doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Ekolojik sorunların önemsenmemesi, görmezden gelinmesi, ertelenmesi ya da yok sayılması artık mümkün görünmemektedir. Doğanın, düzen üzerinden değil denge üzerinden şekillendiği düşünüldüğünde koşullar ne kadar değişirse değişsin, doğa yeni bir denge oluşturacaktır. Dolayısıyla insanlığın geleceğini yine insanların tespitleri yanında tercihleri belirleyecektir. Tüm tercihlerin ve sonuçlarının tarih boyunca hiç olmadığı kadar açık olduğu bir dönemde kimlerin hangi tercihi yapacağını ve varılacak sonu ise; insanlı ya da insansız tarih gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Abbas, Y. (Yön.) (2011), “*Earth: Making of a Planet*”, **National Geographic**, USA: National Geographic, Online Erişilebilir: <http://www.nationalgeographic.com.au/tv/earth-making-of-a-planet/> (12.06.2018)
- Adjukiewicz, K. (1994) **Felsefeye Giriş**, Çev.: A. Cevizci, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- AGU (2018) “*Melting of Arctic Mountain Glaciers Unprecedented in the Past 400 Years*”, Online Erişilebilir: <https://news.agu.org/press-release/melting-of-arctic-mountain-glaciers-unprecedented-in-the-past-400-years/> (12.06.2018)
- Aguiar, S. (2017) “*The Danger of Palm Oil: Effects on Human Health & the Environment*”, **Nauset Horizons**, Online Erişilebilir: <https://nausethorizons.org/2336/news/the-dangers-of-palm-oil-effects-on-human-health-the-environment/> (28.04.2018)
- Ahn, E. (2010) “*Roman Empire’s Effect on its Environment*”, Online Erişilebilir: <https://romanenvironment.wordpress.com/environmentalproblems/>
- Akbulut, U. (2014) “*Karbon Dioksit: Yaşamın Temel Maddelerinden Biri*”, Kişisel web sayfası. Online Erişilebilir: <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/09/KARBON-D%20C4%20BOOKS%20C4%20T-YA%20C5%20EAMIN-TEMEL-MADDELER%20C4%20BONDEN-B%20C4%20R%20C4%20B0-7-A%20C4%20EUSTOS-2014.pdf> (02.03.2016)
- Alatan, Y. (2017) “*Atatürk Orman Çiftliğine Ne oldu?*”, **Sözcü**, Online Erişilebilir: <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/ataturkun-emanetini-abdye-sattilar-1971691/>
- Algan N. (2014) **Yayımlanmamış Ders Notları**, 2014–2015 Güz Dönemi, A. Ü. SBF, Kamu 4, Çevresel Politikalar Dersi.
- Althusser, L. (2015) **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. :A. Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anderson, P. (1982) **Batı’da Sol Düşünce**, Çev.: B. Aksoy, İstanbul: Birikim Yayınları.

- Angus, I. (2018a) “*Marx And Metabolism: Lost in Translation*”, Online Erişilebilir: <http://climateandcapitalism.com/2018/05/01/marx-and-metabolism-lost-in-translation/> (17.06.2018).
- Angus, I. (2018b) “*Vladimir Vernadsky and the Disruption of the Biosphere*”, Online Erişilebilir: <http://climateandcapitalism.com/2018/06/05/vladimir-vernadsky-and-the-disruption-of-the-biosphere/> (17.06.2018)
- Aquinas, T. (2009) **Nature and Grace: Selection from the Summa Theologica of Thomas Aquinas**, Ed. A. M. Fairweather, Publish by: Grand Rapids, Online Erişilebilir: http://www.ccel.org/ccel/aquinas/nature_grace.html (06.07.2017)
- Arne, N. (1984) “*Intuition, Intrinsic Value and Deep Ecology*”, **The Ecologist**, Vol.: 14, No: 5-6 içinde, 201-203.
- Atak, M. A. (2011) **Gilgamiş Destanı**, İstanbul: Anonim Yayınları.
- Aydın, M. A., M. Hamidullah (2002) “*Köle*”, **İslam Ansiklopedisi** Cilt 26 içinde: 237-246, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bahadır, A. (2011) **İnsanın Anlam Arayışı ve Din**, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bahro, R. (1996) **Nasıl sosyalizm? Hangi yeşil? Niçin Tinsellik?**, Çev.: T. Bora, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baldwin, J. (2005) **Thirty More Famous Stories Retold**, Chapel Hill: Yesterday’s Classics.
- Barclay, H. B. (2014) “*8. Anarşinin Antropolojisi- Güney Afrika’nın Sanları*”, İtaatsiz e-dergi. Online Erişilebilir: <http://itaatsiz.org/2014/11/20/8-anarsinin-antropolojisi-guney-afrikanin-sanlari-harold-b-barclay/> (14.06.2016)
- Barnosky, A. D. (2008) “*Megafauna biomass tradeoff as a driver of Quaternary and future extinction*”, **PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America)**, Vol. : 105 içinde: 11543-11548 Online Erişilebilir: http://www.pnas.org/content/105/Supplement_1/11543.full (25. 05. 2016).
- Başkaya, F. (2016) **Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto**, İstanbul: Yordam Kitap.
- BBC (2017) **Atmosferdeki karbondioksit 800.000 yıldır görülmemiş düzeyde**, Online Erişilebilir: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41800839> (25.02.2018).

- BBC (2014) **History of life on Earth; Big Five mass extinction events**, Online Erişilebilir:
http://www.bbc.co.uk/nature/extinction_events/Ordovician%E2%80%93Silurian_extinction_event (18.05.2016)
- Beklan Çetin, O. (2003) “*Derin Ekoloji Hareketi ve Çevre Etiği*”, Online Erişilebilir:
<https://ecotopianetwork.wordpress.com/2009/12/21/derin-ekoloji-hareketi-ve-cevre-etigi/> (16.05.2018).
- Birdal, M. (2007) “*Locke’s Theory of Property and its Marxist Critique: A Comparison Between Locke and Marx on Property Rights and Individual Liberties*”, **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 57 içinde: 39-61.
- Björk, T. (1996) **The Emergence of Popular Participation in World Politics- United Nations Conference on Human Environment 1972**, Department of Political Science, University of Stockholm. Online Erişilebilir:
<http://www.folkrorelser.org/johannesburg/stockholm72.pdf> (21.01.2017).
- Bogucki, P. (2013) **İnsan Toplumunun Kökenleri**, Çev.: C. Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bookchin, M. (2014) **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi**, Çev.: R. G. Ögdül, İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bookchin, M. (2013a) **Özgürlüğün Ekolojisi, Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü**, Çev.: M. K. Coşkun, İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bookchin, M.(2013b) **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev.: A. Yılmaz, İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bookchin, M. (1999) **Toplumu Yeniden Kurmak**, Çev. : K. Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.
- Broszimmer, F. (2002) **Ecocide: A Short History of the Mass Extinction of Species**, London: Pluto Press.
- Buğra, A. (2008) **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burawoy, M. (2005) “*Third-Wave Sociology and the End of Pure Science*”, **American Sociologist**, Fall/Winter: 158-165.

- Burawoy, M. (2010) “*Küresel Sosyoloji, Olanak ve Sınırlılıkları*”, **Sosyoloji Derneği 20. Kuruluş Yıldönümü Konuşması**, Yayına Hazırlayan: Z. Y. Odabaş, Yurt ve Dünya Dergisi, Online Erişilebilir: <http://www.yurtvedunya.net/Sayi2/kureselsosyolojiolanaksinir.pdf> (24.11.2016)
- Burkett, P. (2011) **Markizm ve Ekolojik İktisat “Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politğe Doğru”**, Çev.: E. Günçiner, İstanbul: Yordam Kitap.
- Büyük Türkçe Sözlük (2016) Web sayfası: <http://www.buyukturkcesozluk.com> (14.05.2018)
- Can, T. (ed.) (2013) **Ormanın Kitabı**, WWF-Türkiye.
- Cangızbay, K. (2003) ‘**Habeas Corpus**’tan ‘**Habeas Oikos**’a **Ekolojizmin Zorunlu Güzergâhı**, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Capra, F. (1992) **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, Çev.: M. Armağan, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Carson, R. (2004) **Sessiz Bahar**, Çev. : Ç. Güler, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Castles, S., H. De Haas, M. J. Miller (2013) **The Age of Migration**, USA: Guilford Press.
- Ceballos, G., P. R. Ehrlich, A. D. Barnosky, A. Garcia, R. M. Pringle ve T. M. Palmer (2015) “*Accelerated modern human-induced species losses: Entering the six mass extinction*”, **Science Advance**, Vol. :1, No: 5, içinde: 1-5.
- Certini, G., R. Scalenghe (2011) “*Anthropogenic soils are the golden spikes for the Anthropocene*”, **The Holocene**, Vol.: 21, 8: 1269-1274. Online Erişilebilir:<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0959683611408454> (14.10.2016)
- Cervantes Saavedra, Miguel de (2012) **Don Quijote I-II**, Çev. : B. Onaran, İstanbul: Payel Yayınları.
- Cevizci, A. (2009) **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Say Yayıncılık.
- Champdor, A. (1984) **Eski Mısır’ın Ölüler Kitabı**, British Museum’daki Ani, Hunefer, Anhai Papiruslarına Göre, Çev.: S. Tahsuğ, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

- Chapman, A. D. (2009) **Numbers of Living Species in Australia and the World**, Report for the Australian Biodiversity Information Services, Toowoomba, Australia. Online Erişilebilir: <https://www.environment.gov.au/system/files/pages/2ee3f4a1-f130-465b-9c7a-79373680a067/files/nlsaw-2nd-complete.pdf>(10.05.2016)
- Childe, V. G. (2004) **Foundations of Social Archaeology: Selected Writings of V. Gordon Childe**, Ed.: T. C. Patterson, C. E. Orser Jr., Altamira Press.
- Childe, V. G. (1954) “*Early Forms of Society*”, **A History of Technology** içinde: 38-57, Ed.: C. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall, London: Oxford University Press.
- Clastres, P.(1991) **Devlete Karşı Toplum**, Çev. : M. Sert ve N. Demirtaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Clausen, J. (1968) “A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research”, Ed.: J. Clausen, **Socialization and Society** içinde: 18-72, Boston: Little, Brown.
- Crutzen, P. J., Stoermer, E. F. (2000) “*The Anthropocene*”, **Globel Change News**. Sayı 41: 17-18.
- Crutzen PJ, (2006) *The “Anthropocene”***Earth System Science in the Anthropocene** içinde; 13-18, Ed.: E. Ehlers, T. Krafft. Online Erişilebilir: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F3-540-26590-2_ (17.11.2015)
- Çağlı, E. (1991) “*Marksizm’de Devlet Sorunu*”, **Marksizm Işığında; Bir Tarihsel Dönemin Sorgulanması** içinde: II. Bölüm. Online Erişilebilir: <http://marksist.net/kitaplik/onlineKitap/MI/index.htm> (11.12.2016)
- Çakır, M. (2015) “*Homo Homini Lupus*”, **M-Cakir Blogspot**, Online Erişilebilir: <http://m-cakir.blogspot.com/2015/09/homo-homini-lupus.html>
- Çakırca, S. İ. (2012) “*Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu*”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 47 içinde: 59-94.
- Çamlıbel, H. C. (1939) “*Atatürk ve Tarih*”, **Bellekten**, Cilt:3, Sayı: 10 içinde: 169-172.
- Çoban, A. (2018) “*Doğanın Kâhyası’ndan Planetopolis’e: ‘Ekolojik Yoldaşlık’: Torak vatanım, nev-i beşer milletim*”, **Birartıbir.org**, Online erişilebilir: http://www.aykutcoban.org/yayinlar/makaleler/Coban_Eko-Yoldas.pdf
- Çoban, A. (2014) **Yayımlanmamış Ders Notları**, 2014–2015 Güz Dönemi, A. Ü. SBF, Lisansüstü, Yeşil Siyasal Düşünceler Dersi.

- Çoban, A. (2013) “Çevrecilik”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, 3. Basım, içinde: 455-477, İstanbul: Yordam Kitap.
- Çoban, A. (2013) “Sınıfsal Açıdan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm”, **Yaşayan Marksizm**, Cilt. 1, Sayı:1, içinde: 243-282. Online Erişilebilir:
http://www.aykutcoban.org/yayinlar/makaleler/Sinifsal_Acidan_Ekolojik_Mucadele_Demokr.pdf (09.10.2018).
- Çoban, A.(2012) “Ekolojik Tartışmalar Bakımından Marx’ın Düşüncesinin Değeri”, **Kurtuluş**, Sayı: 2 Temmuz içinde: 93-104.
- Çotuksöken, B. (2017) “İnsan-Dünya İlişkisi İçin Francis Bacon’u Yeniden Okumak”, **Hidropolitik Akademi**, Online Erişilebilir:
<http://www.hidropolitikakademi.org/insan-dunya-iliskisi-icin-francis-baconi-yeniden-okumak.html>(06.07.2017).
- Çotuksöken, B. (2013) **Felsefe: Özne-Söylem**, İstanbul: Notos Kitap.
- Çotuksöken, B. (1998) **Kavramlara Felsefe ile Bakmak**, İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Çörtoğlu, İ. S. (1995) “Kirlenen Öder İlkesi ve Ekolojik Zarar Kavramı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Çevre Özel Sayısı içinde: 343-364.
- Davidson, A.P., B. Grant (2001) “Rural Australia: Neo-liberalism or A “new feudalism”?”, **Journal of Contemporary Asia**, 31:3, içinde: 289-305,Routledge. Online Erişilebilir:
https://www.researchgate.net/profile/Bligh_Grant/publication/249040909_Rural_Australia_Neoliberalism_or_A_new_feudalism/links/55af373b08aed614b09a841d/Rural-Australia-Neoliberalism-or-A-new-feudalism.pdf (12.05. 2017)
- De Herrera, A. (1726) **The General History of the Vast Continent and Island of America**, English Translator: J. Stevens, Yale University. Online Erişilebilir:
<http://brbl.library.yale.edu/pdfgen/exportPDF.php?bibid=2000438&solrid...=3518628&imgid=1003801> (17.06.2016)

- De La Vega, G. (1688) **The Royal Commentaries of Peru**, English Translator: P. Rycaut, William Reese Company. Online Erişilebilir: <https://www.vialibri.net/years/items/503466/1688-garcilaso-de-la-vega-el-inca-the-royal-commentaries-of-peru-in> (26.07.2016)
- Demirer, G. N., M. Duran, M. Torunoğlu (2000) “*Marksist Ekoloji Üzerine*”, Der. : G. N. Demirer, M. Duran, M. Torunoğlu, **Marksizm ve Ekoloji Yazıları** içinde: 166-193, Ankara: Öteki Yayınları.
- Democratic Underground (2017) “*Welcome To The New Miocene*”, Online Erişilebilir: <https://www.democraticunderground.com/1127105901> (15.06.2018)
- Descartes, R. (2013) **Metot Üzerine Konuşma**, Çev. : A. Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- De Waal, F. B. M. (2013) **Köken Ağacı, Primat Davranışı İnsanın Toplumsal Evrimi İçin Ne Söylenbilir?**, Çev. : D. E. Dizdaroğlu, İstanbul: Alfa Bilim.
- Diakov, V., S. Kovalev (2014) **İlk Çağ Tarihi 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, Çev.: Ö. İnce, İstanbul: Yordam Kitap.
- Diamond, J. (2005) **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, Çev. : Ü. İnce, Ankara: Tübitak Yayınları.
- Dickens, P. (1996) **Reconstructing Nature: Alienation, Emancipation and The Division of Labour**, Landon And New York: Routledge.
- Dobb, M. (2007) **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev.: F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları.
- Docslide (2016) “*Kıtaların Kayması*”, Online Erişilebilir: <https://docslide.com.br/documents/kitalarin-kaymasi.html> (18.06.2018)
- Duran, M. (1999) “*Ve Kirlendi Dünya...*”, içinde: 144-151, Ankara: Öteki Yayınevi.
- ECOSOC (United Nations Economic and Social Council) (2017) **Progress towards the Sustainable Development Goal**, Online Erişilebilir: <http://undocs.org/E/2017/66> (18.06.2018).
- Elkins, S. (1994) “*Mistik Ekolojik Politika*”, Çev.: S. Alankuş Kural, **Birikim Dergisi**, Sayı: 57-58, Online Erişilebilir: <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5660/#.WwGIDiChnIU>

- Engels, F. (2012) **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev.: K. Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1996) **Doğanın Diyalektiği**, Çev. : A. Gelen, Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1977) **Anti-Dühring**, Çev.: K. Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- Encyclopædia Britannica (2017) Online Erişilebilir: www.britannica.com (18.05.2017)
- Ergin, Ö. (1999) “*Dünya Tarihinde Beş Büyük Yıkım Türlerin Yok Oluşu*”, **Bilim ve Teknik**, Kasım, içinde: 82-87.
- Ertan Akkoyunlu, K. (2015) “*Leopoldcü Düşünce ve Yeryüzü (Toprak) Etiği*”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 23 içinde: 1-20. Online Erişilebilir: <http://msydergi.com/uploads/dergi/206.pdf>
- Ertan Akkoyunlu, K. (1998) “*Çevre Etiği*”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 1 içinde S. 125-139.
- Ertürk, H. (2009) **Çevre Bilimleri**, Bursa: Ekin Basın Yayın.
- Erwin, D. H. (2001) “*Lessons from the past: Biotic recoveries from mass extinctions*”, **PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America)**, Vol. : 98, No: 10 içinde: 5399-5403.
- Etymology Dictionary (2017) Online Erişilebilir: <http://www.etymonline.com>
- Fanon, F. (2007) **Yeryüzünün Lanetlileri**, Çev.: Ş. Süer, İstanbul: Versus Yayınları.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2017) “*Food Balance Sheets*”, Online Erişilebilir: [http://www.fao.org/faostat/en/?#data/\(09.10.2018\)](http://www.fao.org/faostat/en/?#data/(09.10.2018)).
- Fara, P. (20129) **Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih**, Çev. : A. Babacan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Farabi (2017) **İdeal Devlet**, Çev.: A. Arslan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Faulkner, N. (2014) **Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberalere**, Çev.:T. Öncel, İstanbul: Yordam Kitap.
- Feuerbach, L. (2012) **Geleceğin Felsefesi**, Çev.: O. Özgül, İstanbul: Say Yayınları.
- Feyarabend, P. (2012) **Akla Veda**, Çev.: E. Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Flaccus, H. Q. (Horace) (1863) **The Work of Horace**, Ed.: Smart, C., T. A. Buckley, New York: Harper & Brothers. Online Erişilebilir: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:phi,0893,004:1:3> (04.06.2016).
- Flannery, T. (2005) **İklimin Efendileri: İklim Değişikliğinin Tarihçesi ve Yakın Geleceğimize Etkileri**, Çev.: D. Taşkan, İstanbul: Klan Yayınları.
- Foster, J. B. (1999) “*Marx’s Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology*”, **American Journal of Sociology**, No: 105, 2 içinde: 366-405.
- Foster, J. B. (2001) **Marx’ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa**, Çev.: E. Özkaya, Ankara: Epos Yayınları.
- Foster, J.B. (2002) **Savunmasız Gezegen**, Çev.: H. Ünder, Ankara: EPOS Yayınları.
- Foucault, M. (2005) **Hakikat Kaygısı: Özne ve İktidar**, Seçme yazılar 2, Çev.: I. Ergüden, O. Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- French, H. (2004) “*Linking Globalization, Consumption and Governance*”, **State of the World 2004**, içinde: 144-160, Ed.: L. Starke, A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society.
- Freud, S. (2016) **Ket Vurma, Belirti ve Korku**, Çev.: L. Yarbaş, İzmir: Atlantis Yayınevi.
- Fromm, E. (1973) **Çağımızın Özgürlük Sorunu**, Çev.: B. Güvenç, Ankara: Özgür İnsan Yayınları.
- Furnham, A. (2010) “*Human Mobility in Global Era*”, **The Psychology of Global Mobility: International and Cultural Psychology**, Ed.: S. C. Carr içinde: 23-45.
- Fülberth, G. (2011) **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev.: S. Usta, İstanbul: Yordam Kitap.
- Gasper, P. (2013) “*Marx and Engels, radical environmentalist*”, Online Erişilebilir: <http://climateandcapitalism.com/2013/06/04/marx-and-engels-radical-environmentalists/> (17.06.2018)
- Gauger, A., M. P. Rabatel-Fernal, I. Kulbicki, D. Short, P. Higgins (2013) **Ecocide is the missing 5th Crime Against Peace, Ecocide Project**, London: Human Rights Consortium. Online Erişilebilir: https://sas-space.sas.ac.uk/4830/1/Ecocide_research_report_19_July_13.pdf (21.01.2017).

- Geuss, R. (2002) **Eleştirel Teori**, Çev.: F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Global Bilgiler (2015) “*Ekolojik Ayak İzi*”, Online Erişilebilir: <http://www.globalbilgiler.com/2015/12/ekolojik-ayak-izi.html> (16.05.2018)
- Global Carbon Atlas (2018) Web sayfası: Veriler Online Erişime Açık: <http://www.globalcarbonatlas.org/en/content/welcome-carbon-atlas>
- Göçmen, D. (2016) “*Modern Felsefede Tabakalaşma, Özgürlük ve Adalet*”, Kişisel Web Sayfasından Online Erişilebilir: <https://dogangocmen.files.wordpress.com/2017/01/modern-felsefede-tabakalac59fma1.pdf> (04.10.2017)
- Gramsci, A. (2014) **Hapishane Defterleri: felsefe ve politika sorunları: seçimler**, Çev.: A. Cemgil, İstanbul: Belge Yayınları.
- Greenpeace (18.01.2017) “*Palmiye yağı hem sağlığımızı hem dünyamızı tehdit ediyor*”, Online Erişilebilir: <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/palmiye-yagi-hem-sagligimizi-hem-dunyamizi-170118/> (19.01.2017)
- Gökmen, Ö. (2009) “*Su Savaşları Kimin Savaşı*”, **CMNet Çevre Mühendisleri**, Online Erişilebilir: <https://www.cevremuhendisleri.net/konu/su-savaslari-kimin-savasi.286/> (14.01.2017).
- Gürdilek, R. (2014) “*Yaşamın Direnemedikleri*”, Online erişilebilir: <https://kurios.ku.edu.tr/tr/derin-bakis/buyuk-yokoluslar> (18.05.2016)
- Gürkan, H. (07.03.2015) “*Komün: Başka Bir Hayat Tarzı, Başka Bir Ahlak*”, **Düzce Yerel Haber**, Online Erişilebilir: <http://www.duzceyerelhaber.com/Hasan-GURKAN/32823-KOMUN-BASKA-BiR-HAYAT-TARZI-BASKA-BiR-AHLAK-> (27.09.2016).
- Hamamcı, C. (1981), **Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim Ekseninde Belediyelerimizin Yapısı ve Demokratikleşme Eğilimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: A.Ü. Siyasi Bilgiler Fakültesi.
- Hançerlioğlu, O. (1995) **Düşünce Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Harari, Y. N. (2015) **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi**, Çev. : E. Genç, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hart, M. B. (Ed.) (1996) “*Biotic Recovery from Mass Extinction Events, The Geolocal Society*”, **Geological Society Special Publication**, No: 102.

- Hassan, Ü. (1984) “*Evrım Teorisi ve Anahamlık Tartışmaları*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD)**, Cilt: XXXIX, Sayı: (1984) içinde: 157-166, Online Erişilebilir: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/448/5032.pdf> (20.06.2016).
- Hegel, G. W. F. (1953) **Hegel’s Philosophy of Right**, Eng. Translator: T. M. Knox, Oxford: The Clarendon Press.
- Hegel, G. W. F. (2014a) **Tarihte Akıl**, Çev. : Ö. Sözer, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2014b) **Tinin Görüngübilimi**, Çev. : A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Heywood, A. (2013) **Küresel Siyaset**, Çev.: N. Uslu, H. Özdemir, Ankara: Adres Yayınları.
- Higgins, P. (2010) **Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Stop the Destruction of the Planet**, Londra: Shephard-Walwyn.
- Higgins, P. (2012) “*Ecocide, the 5th Crime Against Peace*”, TEDx Talks, Online Erişilebilir: <http://www.youtube.com/watch?v=8EuxYzQ65H4> (22.06.2015).
- Higgins, P. (2014) “*What is Ecocide?*”, Interviewed by: M. Brown, D. Johnston, **QUB School of Law**, Görüşmelerin Görsel Yayınlarına Online Erişilebilir: https://www.youtube.com/watch?v=JH7jjVgnGxY&index=1&list=PL05SJrdW0gfjq73meAG9_oqbkau-v3jUA (22.06.2015).
- Higgins, P. (2015) “*Missing Law*”, **Eradicating Ecocide** web sayfası, Online Erişilebilir: <http://eradicatingecocide.com/missing-law/> (22.06.2015).
- Hobbes, T. (1657) **Elementa Philosophica de CIVE**, Online Erişilebilir: <https://books.google.de/books?id=PeoTAAAAQAAJ&pg=PP10&hl=tr#v=onepage&q&f=false>
- Hobbes, T. (2014) **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İeriği, Biçimi ve Kudreti**, Çev.: S. Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hochschild. A., A. Machung (2003) **The Second Shift: Working Parents and the Revolution at home**, Penguin Books.
- Homer-Dixon, T. F. (1994) “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence From Cases”, **International Security**, Cilt: 19, No: 1 içinde: 5-40.

- Homer-Dixon, T. F. (1999) **Environment, Scarcity and Violence**, Princeton University Press.
- Horkheimer, M., T. W. Adorno (1995) **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Çev. : O. Özügül, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- İbn Haldun (2015) **Mukaddime I-II**, Haz.: S.Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ICS (International Commission on Stratigraphy) (2013) Web sayfası <http://www.stratigraphy.org/> (14.09.2016).
- IDMC (International Displacement Monitoring Centre) (2018) “Global Report on Internal Displacement 2018”, İDMC, Online Erişilebilir: <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/> (12.06.2018)
- İlin, M., E. Segal (1998) **İnsan Nasıl İnsan Oldu?**, Çev. : A. Zekerya, Ankara: Say Yayınları.
- ILO (International Labor Organization) (2017) **Profiling youth labour market disadvantages: A review of approaches in Europe**, International Labour Organization, Online Erişilebilir: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_613361.pdf (17.05.2018).
- ILO (International Labor Organization) (2016) “Ensuring decent working time for the future”, Online Erişilebilir: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_618485.pdf (02.04.2018)
- İnalçık, H., N. Göyünç, H. W. Lowry (1989) “*Osmanlı Araştırmaları IX*”, **The Journal Of Ottoman Studies**, Online Erişilebilir: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/oa/article/viewFile/5000116747/5000108676> (14.04.2016)
- INSIGHTSIAS (2017) “*Secure Synopsis*”, Online Erişilebilir: <http://www.insightsonindia.com/2017/07/13/secure-synopsis-12-july-2017/> (02.04.2018)

- IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) (2014) **Fifth Assessment Report: Climate Change 2014 Synthesis Report Summary for Policymakers**, Online Erişilebilir: https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf (25.05.2016).
- IUCN (Uluslararası Doğayı Koruma Birliği) (2016) **Red List of the Threatened Species**, Online Erişilebilir: <http://www.iucnredlist.org/> (10.05.2016)
- IUCN (2010) **Threat status of comprehensively assessed species**, Online Erişilebilir: Secretariat of the Convention on Biological Diversity (2010) Global Biodiversity Outlook 3, May 2010 (05.12.2017).
- IUF (2015) **Global Palm Oil Conference**, Background Document An overview of the palm oil sector: countries and companies, Bogota/Colombia, Online Erişilebilir: <http://www.iuf.org/w/sites/default/files/Palm%20Oil%20Background%20document.pdf> (19.01.2017)
- Kangal, K. (2015) “*Doğanın Diyalektiği Nedir? Friedrich Engels'in Diyalektik Tanımı Üzerine Bazı Düşünceler*”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Güz, Sayı: 20 içinde: s.39-54.
- Kant, I. (2009) **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çev. : İ. Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Karaöz, B. (2018) “*Doğadaki Ekstrem Olaylar*”, Online Erişilebilir: <https://www.nationalgeographic.org/activity/extreme-natural-events/> (22.03.2018).
- Kavrakoğlu, F. (2017) “*Çağdaş Sanatta Varış*”, Online Erişilebilir: <http://blog.kavrakoglu.com/cagdas-sanata-varis-301ekolojik-sanat-1/>
- Keleş, R., C. Hamamcı, A. Çoban (2015) **Çevre Politikası**, Ankara: İmge Kitapevi.
- King, D. ve D. Rueda (2008) “*Cheap Labour: The New Politics of ‘Bread and Roses’ in Industrial Democracies*”, **Articles**, Vol.: 6, No: 2 içinde: 279-297. Online Erişilebilir: <http://users.ox.ac.uk/~polf0050/King%20Rueda%20PoPs.pdf>
- Kolbert, E. (2016) **Altıncı Yok Oluş; İnsan Kendi Yarattığı Yok Oluşun Kurbanı Mı Olacak?**, Çev.: N. Tümay, İstanbul: Okuyan Us.

- Kurbetoğlu, H. (2012) “İslam’da Kıyamın Anlamı”, Sıratın Yukarısı, Online Erişilebilir:
<http://siratinyukasi.blogspot.com.tr/2012/05/islamda-kyamn-anlam.html>
(27.04.2018)
- Kuçuradi, İ. (1997) “Çeşitli Diyalektik Kavramları: Metot ve Görüş”, **Çağın Olayları Arasında**, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Kuçuradi, İ (1990) “*Different Concepts of Dialectics: Methods and Views*”, **Studies in Soviet Thought**, Vol. 39, No. 3/4, Nisan. – Mayıs içinde: s. 257-264
Dialectic and Inconsistency in Knowledge Acquisition.
- Leacock, E. B. (1994) “*Lewis Henry Morgan’ın Eski Toplum Kitabı İçin Önsöz ve Giriş*”, **Eski Toplum** içinde; 7-59, İstanbul: Payel Yayınları.
- Leakey, . (1998) **İnsanın Kökeni**, Çev. : S. Gül, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1998) **Ne Yapmalı?**, Çev.: M. Erdost, Ankara: Sol Yayınları.
- Leopold, A. (2014) **Bir Kum Yöresi Almanacağı**, Çev.: U. Özdağ, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Leopold, A. (1990) **Aldo Leopold’s Southwest**, Ed.: D. E. Brown ve N. B. Carmon, New Mexico: University of New Mexico Press.
- Lewis-Williams, J. D., T. A. Dowson (1998) “*The Signs of All Times, Entoptic Phenomena in Upper Palaeolithic Art*”, **Current Anthropogy**, Sayı: 29, No: 2, Nisan içinde: 201-245.
- Lloyd, C. (2008) **Dünyada Neler Oldu?**, Çev.: İ.Şener, Ö. Esirgen, İstanbul: Pegasus Yay.
- Locke, J. (2012) **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, Çev.: F. Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları
- Locke, J. (2004) **Eğitim Üzerine Düşünceler**, Çev. : H. Zengin, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Locke, J. (2000) **Two Treatises of Government**, Hamilton, Ont. : McMaster University.
- Locke, J. (1995) **Hoşgörü Üzerine Bir Mektup**, Çev. : M. Yürüşen, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Lovelock, J. (2000) **Gaia: A New Look at Life on Earth**, Oxford University Press.

- Luggat (2018) Osmanlıca-Türkçe Sözlük, <http://www.luggat.com/index.php#ceviri> (17.08.2014).
- Maga, M. (1999) “*Dört Ayaktan İki Ayağa; İnsanın Evrimi*”, **Bilim ve Teknik**, Şubat Sayısı içinde: 48-51, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Malinowski, B. (1998) **İlkel Toplum**, Çev.: H. Portakal, Ankara: Öteki Yayınları.
- Marx, K., F. Engels (2013) **Alman İdeolojisi**, Çev.: T. Ok, O. Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K., F. Engels (2010) **Manifesto of the Communist Party**, English Edition By: A. Blunden at 2004, Online Erişilebilir: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>
- Marx, K, F. Engels (2004) **Alman İdeolojisi**, Çev.: S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2013a) **1844 El Yazmaları**, Çev.: M. Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2013b) **Yabancılaşma**, Çev. : K. Somer, A. Kardam, S. Belli, A. Gelen, Y. Fincancı, A. Bilgi, Der. : B. Erdost, 5. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011) **Kapital: Ekonomi Politüğın Eleştirisi I. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci**, çev. : M. Selik, N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2008) **Grundrisse: Ekonomi Politüğın Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çev. : S. Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2003) **Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i**, Çev.: S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000a) **Capital: A Critique of Political Economy Vol. 1: The Process of Production of Capital**, Translated by: S. Moore, E. Aveling, London: Electric Book Company. Online Erişilebilir: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ankara/reader.action?docID=3008518> (07.10.2015).
- Marx, K. (2000b) **Capital: A Critique of Political Economy Vol. 3: The Process Capitalist Production as a Whole**, London: Electric Book Company. Online Erişilebilir: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ankara/reader.action?docID=3008517> (07.10.2015).
- Marx, K. (1999) **Felsefenin Sefaleti**, Çev.: A. Kardam, Ankara: Sol Yayınları.

- Marx, K. (1997) **Kapital: Ekonomi Politiğın Eleştirisi III. Cilt: Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci**, Çev. : A. Bilgi, Ankara Sol Yayınları.
- Marx, K. (1970) **Critique of Hegel's Philosophy of Right**, Translated: J. O'Malley, Oxford: Oxford University Press.
- May, R. M. (2010) "*Ecological Science and Tomorrow's World*", **Philosophical Transaction of the Royal Society**, Vol. : 365 içinde: 41-47.
- Metzner, R. (1994) "*Ekoloji Çağı*", **Derin Ekoloji**, Der.: G. Tamkoç, İzmir: Ege Yayıncılık.
- Mies, M., V. Bennholdt-Thomsen, C. Von Werlhof (2014) **Son Sömürge: Kadınlar**, Çev.: Y. Temurtürkan, İstanbul: İletişim Yay.
- Miles, R. (2000) **İrkçılık**, Çev.: S. Yaman, İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Mitchell, L., E. Brook, J. E. Lee, C. Buizert, T. Sowers (2013) "*Constraints on the Late Holocene Anthropogenic Contribution to the Atmospheric Methane Budget*," *Science* 342 (2013): 964-66.
- Monroe, R. (2013) "*400 ppm Nedir?*", Çev.:G. Kavurmacıoğlu ve Ö. Algedik, Online Erişilebilir: <https://350ankara.org/400-ppm-nedir/> (25.02.2018)
- Montesquieu, C. S. (1998) **Kanunların Ruhü Üzerine**, Çev. : F. Baldaş, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- More, T. (1999) **Utopia**, Çev. : V. Günyol, S. Eyüboğlu, M. Urgan, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Morgan, L. H. (1994) **Eski Toplum**, Çev. : Ü. Oskay, 2. Basım, İstanbul: Payel Yayınları.
- Morrison, A. C. (2017) **İnsanın Yaratılışı ve Yükselişi**, Çev.: A. Edebalı, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Naess, A. (1973) "*The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary*", *Inquiry*, 16:1, 95-100, Online Erişilebilir: <http://wilderpraisal.com/PDF's/Cascadia%20Rising/The%20shallow%20and%20the%20deep,%20long-range%20ecology%20movement.pdf> (19.05.2018).

- Naftali, O. (2008) *“The Production of Educational Knowledge in the Global Era”*, **Treating Students as Subjects: Globalization, Childhood and Education in Contemporary China**, içinde: 251-74, Ed.: J. Resnik, Sense Publishers.
- National Geographic (2017) **Mass Extinctions**, Online Erişilebilir: <http://www.nationalgeographic.com/science/prehistoric-world/mass-extinction/> (07.02.2017)
- National Geographic (2018) *“Extreme Natural Events”*, Online Erişilebilir: <https://www.nationalgeographic.org/activity/extreme-natural-events/> (13.01.2018).
- Nawa, F. (2018) *“For Turkey’s Alevi minority, dam-building plans threaten way of life”*, **Thomas Reuters Foundation News**, Online Erişilebilir: <http://news.trust.org/item/20180427100039-rjs9d> (04.05.2018).
- Newton, I. (2016) **Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri Seçmeler**, Çev. : A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Nicholls, R. J. , Cazenave, A. (2010) *“Sea-Level Rise and Its Impact on Coastal Zones”*, **Science**, Vol. : 328 içinde: 1517-1520, Online Erişilebilir: <http://science.sciencemag.org/content/sci/328/5985/1517.full.pdf?ck=nck> (26.05.2016).
- Njagi, K. (2018) *“Land shortages drive conflict over Kenya’s wetlands”* **Thomas Reuters Foundation News**, Online Erişilebilir: <http://news.trust.org/item/20180502093024-75hj4> (02.05.2018)
- NOAA (2018) *“Trends in Atmospheric Carbon Dioxide”*, Online Erişilebilir: <https://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/global.html> (12.06.2018)
- NOAA (2016) **Global Climate Report; Annual 2016**, Online Erişilebilir: <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/201613> grafiksel görüntüler için: <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/2016/5/supplemental/page-2> (08.09. 2016)
- Oluk, A. (2008), *Klasik Anlatı Sineması*, İstanbul: Hayalet Kitap.
- Onedio (2017) *“15 Madde ile HES’ler Neden ‘Can Suyu’ Değildir”*, Online Erişilebilir: <https://onedio.com/amp-haber/317904> (11.06.2018)

- Oskay, Ü. (1994) “*Lewis Henry Morgan Üzerine*”, L. H. Morgan’ın Eski Toplum I içinde: 7-18, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Oxford Dictionary (2016) Web sayfası: <https://en.oxforddictionaries.com> (17.09.2017)
- Oxfam (2017) **An Economy for the %99**, Online Erişilebilir: https://d1tn3vj7xz9fdh.cloudfront.net/s3fs-public/file_attachments/bp-economy-for-99-percent-160117-en.pdf (03.10.2018).
- Oxfam (2018a) **5 shocking facts about extreme global inequality and how to even it up**, Online Erişilebilir: <https://www.oxfam.org/en/even-it/5-shocking-facts-about-extreme-global-inequality-and-how-even-it-davos> (03.10.2018).
- Oxfam (2018b) **Extreme Carbon Inequality**, Online Erişilebilir: https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mb-extreme-carbon-inequality-021215-en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&awc=5991_1526905221_9566c2471e41780886998fb38f12fe5e (18.05.2018).
- Öztuna, Y. (22.11.2016) “*Osmanlı Türk Toplumunda Köleler ve Cariyeler*” Online Erişilebilir: <http://www.tariharastirmalari.com/osmanidakoleler.html> (27.09.2017)
- Pak, N. K. (2010) “*Evrenin Oluşumu*”, **Bilim ve Ütopya** 195, Eylül 2010 içinde: 12-15.
- Park, R. E., E. W. Burgess (2014) **Introduction to the Science of Sociology**, CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Park, R. E. (1915) “*The City: Suggestion For The Investigation Of Human Behavior In The City Environment*”, **The American Journal Of Sociology**, Vol.: 20, No: 5.
- Parlatır, İ. (1984) **Türk Sosyal Hayatında Kölelik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Platon, (2005) **Devlet**, Çev.:C. Taşkiran, Ankara: Pan Kitabevi
- Polanyi, K. (2003) **Büyük Dönüşüm**, Çev.: A. Buğra, İstanbul: İletişim yayınları.
- Ponting, C. (2000) **Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü**, Çev. : A. Başçı-Sander, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- Ponting, C. (2011) **Dünya Tarihi**, Çev.: E. B. Özbilen, İstanbul: Alfa Yay.

- Proudhon, P. J.(2012) **Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi**, Çev. : I. Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları.
- Radin, P. (1953) **The World Of Primitive Man**, New York: Henry Schuman.
- Raup, D. M.(2011) **Yok Oluş; Kötü Olan Genlerimiz Mi Şansımız Mı?**, Çev.: N.Taşçı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Raynolds, D. F. (2010) “*Magna Carta and Environmental Rights The Six Magna Carta Lecture*”, Online Erişilebilir:
<https://www.royalholloway.ac.uk/aboutus/documents/pdf/magnacarta/2010-magnacartaandenvironmentalrights.pdf> (06.01.2017)
- Reichholf,J. H. (2014) **İnsanın Evrimi: Beş Milyon Yıllık Macera**, Çev.: N. Epçeli, Ankara:Say Yayınları.
- Riebeek, H. (2010) “*Global Warming*”, **NASA Earth Observatory**, Online Erişilebilir:
<https://earthobservatory.nasa.gov/Features/GlobalWarming/page1.php>
- Roberts, A. (2011) **Evulation: The Human Story**, Publisher: Dorling Kindersley.
- Roberts, D. (2018) “*I’am envirnmental journalist, but I never write about overpopulation. Here’s why*”, **Vox** (14.05.2018), Online Erişilebilir:
<https://www.vox.com/energy-and-environment/2017/9/26/16356524/the-population-question> (17.05.2018)
- Roberts, J. M. (2011) **Dünya Tarihi I. Cilt**, Çev.:İ.Erdem, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Roser, M., E. Ortiz-Ospina, (2017) “*World Population Growth*”, **Our World in Data** web sayfası online yayım kataloğu. Online Erişilebilir:
<https://ourworldindata.org/world-population-growth/>
- Roser-Renouf, C., E. Maibach, A. Leiserowitz, S. Rosenthal (2016)
“*GlobalWarming,God and the ‘End Times’*”, **Yale Uni. Publication**,
online erişilebilir:
<http://climatecommunication.yale.edu/publications/global-warming-god-end-times/> (19.11.2016)
- Rothman, D. H. (2017) “*Thresholds of catastrophe in the Earth system*”, **Science Advances**, Online Erişilebilir:
<http://advances.sciencemag.org/content/3/9/e1700906> (01.10.2018).
- Rousseau, J. J. (2014) **Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku ilkeleri**, Çev.: İ. Yerguz, İstanbul: Say Yayınları.

- Ruddiman, W. F. (2003) “*The Anthropogenic Greenhouse Era Began Thousands Years Ago*”, **Climate Change**, No: 61, December, P.: 261-293.
- Ruddiman, W. F. (2003) *How Did Humans First Alter Global Climate?*”, **Scientific American**, No: 292, March, p. 46-53.
- Ruddiman, W. F. (2013) “*The Anthropocene*”, **The Annual Review of Earth and Planetary Sciences**, Vol: 41 içinde; 45-68. Online Erişilebilir: <http://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-earth-050212-123944> (12.10.2015)
- Sanal Basın (2015) “*Taş Ocakları, Saros Körfezi’nde Doğayı Tehdit Ediyor*”, Online Erişilebilir: <http://www.sanalbasin.com/tas-ocaklari-saros-korfezinde-dogayi-tehdit-ediyor-10585625> (28.04.2018)
- Sayre, N. F. (2008) “*The Genesis, History, and Limits of Carrying Capacity*”, **Annals of the Association of American Geographers**, 98: 1 içinde; 120-134, Online Erişilebilir: <http://dx.doi.org/10.1080/00045600701734356> (02.05.2015)
- Schellnhuber, H. J. (2009) “*Tipping elements in the Earth System*”, **PNAS**, Vol.: 106, No: 49 içinde: 20561-20563, Online Erişilebilir: <http://www.pnas.org/content/pnas/106/49/20561.full.pdf> (05.08.2017)
- Scripps Institution of Oceanography (2018) Online Erişilebilir: <https://insideclimatenews.org/node/52636> (25.04.2018).
- Sezer, Ö. (2006) “*Çevre Korumacılıktan Radikal Ekolojiye*”, **G. Ü. Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi**, Yıl:3, Cilt:3, Sayı:5, Online Erişilebilir: <https://ecotopianetwork.wordpress.com/2009/10/27/cevre-korumaciliktan-radikal-ekolojiye/> (12.02.2018)
- Simmel, G. (1895) “*The Problem of Sociology*”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 6 (Nov., 1895), içinde: 52-63. Online Erişilebilir: https://www.jstor.org/stable/1009553?seq=7#page_scan_tab_contents (19.09.2017).
- Simmel, G. (1950) **The Sociology of Georg Simmel**, Translate/Ed.: K. H. Wolff, Illinois: The Free Press.

- Smith, A. (2006) **Milletlerin Zenginliği**, Çev. : H. Derin, İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları.
- Smith, F. H., J. C. M. Ahern (2013) **The Origins of Modern Humans: Biology Reconsidered**, Wiley-Blackwell.
- Sprintall, J., M. F. Cronin (2001) “*Upper Ocean Vertical Structure*”, **PMEL** (Pacific Marine Environmental Laboratory) içinde :3118-3126, Online Erişilebilir: <https://www.pmel.noaa.gov/people/cronin/encycl/ms0149.pdf> (17.10.2017)
- Steffen, W., P. J. Crutzen, J. R. McNeill (2007) “*The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?*”, **Royal Swedish Academy of Science**, *Ambio* Vol.: 36, No: 8, p. 614-621, Online Erişilebilir: https://www.pik-potsdam.de/news/public-events/archiv/alter-net/former-ss/2007/05-09.2007/steffen/literature/ambi-36-08-06_614_621.pdf (18.09.2016).
- Steffen, W., R. Leinfelder J. Zalasiewicz, C. N. Waters, M. Williams, C. Summerhayes, A. D. Barnosky, A. Cearreta, P. Crutzen, M. Edgeworth, E. C. Ellis, I. J. Fairchild, A. Galuszka, J. Grinevald, A. Haywood, J. Ivar do Sul, Catherine Jeandel, J. R. McNeill, E. Odada, N. Oreskes, A. Revkin, D. de B. Richter, J. Syvitski, D. Vidas, M. Wagreich, S. L. Wing, A. P. Wolfe, H. J. Schellnhuber (2016) “*Stratigraphic and Earth System approaches to defining the Anthropocene*”, **Earth’s Future**, Vol: 4, p.: 1-22.
- Survival International (2016) “*The ‘Pygmies’*” . Online Erişilebilir: <http://www.survivalinternational.org/tribes/pygmies#actnow> (13.01.2018)
- Şenel, A. (1995) **Siyasal Düşünceler Tarihi; Tarihöncesinde İlkçağda, Yeniçağda, Toplum ve Siyasal Düşünüş**, 4. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A. (1982) **İlkel Topluluktan Uygur Topluma; Geçiş Aşamasında ekonomik, Toplumsal, Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara: AÜSBF Yayınları, No: 504.
- Tabary, Z. (2018) “*Smuggled timber, trafficked eels: Agencies ramp up fight against environmental crime*”, **Thomas Reuters Foundation News**, Online Erişilebilir: <http://news.trust.org/item/20180504160113-pt32f> (14.06.2018)

- Tanuro, D. (2011) **Yeşil Kapitalizm İmkansızdır**, Çev.: V. Yalçıntoklu, İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (2016) Web sayfası: <http://www.tdk.gov.tr> (19.10.2016)
- TDV (Türkiye Diyanet Vakfı) (2002) **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, Online Erişilebilir: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyam> (27.04.2018).
- The Hadza (2016) *“The Hadza: Last of the First”*. Online Erişilebilir: <http://thehadzalasofthefirst.com/#> (13.01.2018)
- The Carter of the Forest (22.11.2016) Online Erişilebilir: http://www.constitution.org/eng/charter_forest.html (05.01.2017)
- The First Forest Charter of King Henry the Third (06.11.1217) Online Erişilebilir: <http://www.bsswebsite.me.uk/History/MagnaCarta/forestcharter-1217.htm>
- The Magna Carta (22.11.2016) Online Erişilebilir: <http://www.constitution.org/eng/magnacar.pdf> (05.01.2017)
- The World Bank (2017) *“Agriculture and Food Security”*, **World Development Indicators**, Online Erişilebilir: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/world-development-indicators>(09.10.2018).
- Thornley, A., Y. Rydin (2016) **Planing In A Global Era**, New York: Routledge.
- Topçu, N. (1998) **İsyan Ahlakı**, Tercüme: M. Kök, M. Doğan, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tönnies, F. (1944) *“Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi”*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 9, Sayı: 3-4 içinde: 712-748. Online Erişilebilir: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/view/1023005640/1023005176> (17.11.2017)
- Treibitz, T., vd. (2015) *“WideField-of-View Fluorascence Imagining of Carol Reefs”*, **Scientific Reports**, January içinde: Online Erişilebilir: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4291562/> (25.05.2016).
- UN (1972) **Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June**, United Nations Publication, Online Erişilebilir: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> (07.02.2018)

- UN CBD (United Nations' Convention on Biological Diversity) (2010) *Fifth National Report*, Online Erişilebilir: <https://www.cbd.int/doc/world/ba/ba-nr-05-en.pdf> (14.06.2017)
- UN DESA (United Nations Department of Economics and Social Affairs) “*World Population Projected to Reach 9,7 Billion by 2050*”, **UN DESA**, Online Erişilebilir: <http://www.un.org/en/development/desa/news/population/2015-report.html> (04.07.2017).
- UNDP (United Nations Development Programme) (2018) **Human Development Indices and Indicators**, Online Erişilebilir: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (07.10.2018).
- UNEP (United Nations Environment Programme) (2015) **Global Environment Look**, Online Erişilebilir: <https://www.unenvironment.org/resources/global-environment-outlook-6-regional-assessments> (09.10.2018).
- UNHRC (United Nations Refugee Agency) (2015) “*Climate Change and Disasters*”, **UNHRC**, Online Erişilebilir: <http://www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html> (25.05.2016).
- University of Cambridge (2016) “*Darwin Correspondence Project: Six things Darwin never said –and one he did*”, Online Erişilebilir: <http://www.darwinproject.ac.uk/people/about-darwin/six-things-darwin-never-said#> (20.04.2018)
- UN Women (16.09.2017) Web sayfası: <http://www.unwomen.org/en> .
- UN Women (08.12.2017) “*Photo essay: Climate change is a women's issue*”, Online Erişilebilir: <http://www.unwomen.org/en/digital-library/multimedia/2017/11/photo-climate-change> (16.06.2018)
- UN Women Watch (2009) “*Women, Gender Equality*”, Online Erişilebilir: www.un.org/womenwatch (17.05.2018)
- Wade, N. (2006) **Before the Down: Recovering the Lost Story of Our Ancestors**, Penguin.

- Wake, D. D., V.T. Vredenburg (2008) “*Are we in the midst of the sixth mass extinction? A view from the world of amphibians*”, **PNAS**, Vol. : 105 içinde; 11466-11473. Online Erişilebilir: http://www.pnas.org/content/105/Supplement_1/11466.full.pdf (25.05.2016).
- Wallerstein, I. (2012) **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık**, Çev.: N. Alpay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Walter, C. (2013) **Last ApeStanding: The Seven-Milyon-Year Story of How and Why We Survived**, Walker Books.
- Warne, K. (13.02.2015) “*Will Pacific Island Nations Disappear as Seas Rise? Maybe Not*”, **National Geographic**, Online Erişilebilir: <https://news.nationalgeographic.com/2015/02/150213-tuvalu-sopogakench-kiribati-maldives-cyclone-marshall-islands/> (14.05.2017).
- Waters, C. N., J. Zalasiewicz, C. Summerhayes, A. D. Barnosky, C. Poirier, A. Gałuszka, A. Cearreta, M. Edgeworth, E. C. Ellis, M. Ellis, C. Jeandel, R. Leinfelder, J. R. McNeill, D. deB. Richter, W. Steffen, J. Syvitski, D. Vidas, M. Wagreich, M. Williams, A. Zhisheng, J. Grinevald, E. Odada, N. Oreskes, A. P. Wolfe(2016) “*The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene*”, **Science**Vol.: 351içinde:137-149.
- White, R. (1985) “*Some Thoughts Social Relationships and Language in Hominid Evolution*”, **Journal of Personal and Social Relationships**, Volume 2, Issue 1, March içinde: 95-115.
- Wignall, P. B. (2001) “*Large igneous provinces and mass extinctions*”, **Earth Science Reviews**, Volume: 53, Issues1-2, March içinde; 1-33.
- Wilson, E. O. (2000) **Sociobiology; The New Synthesis**, Horward University Press.
- Working Group on the ‘Anthropocene’ (2016) web sayfası: <https://theanthropocene.org/anthropocene/> (14.09.2016).
- World Inequality Report (2018) Online Erişilebilir: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>(03.10.2018).

- Worldidge, J. (2011) **Systema Agriculturae, the Mystery of Husbandry Discovered Treating of the Several New and Most Advantaiious Ways of Tilling, Planting, Sowing, Manuring, Ordering, Improving of All Sorts of Gardens**, Ed.: Proquest, US: Eebo Editions.
- Von Bueren, G. (2015) “More Magna Than Magna Carta: Magna Carta's Sister – the Charter of the Forest” Ed.: R. Hazell, J. Melton, **Magna Carta and its Modern Legacy** içinde: 194-211, Cambridge University Press.
- Yörükoğulları, E. (2005) “*Doğal Zeolitlerin Karayollarında Buz/Kar Çözücü Olarak Kullanımı*”, **TMMOB Madencilik Bülteni**, Aralık 2005 içinde: 40-42.
- Yücedoğru, T. (2006) **Geçmişten Günümüze İlim Din açısından Yaratılış**, İstanbul: Emin Yayınları.
- Zubritski, Y., D. K. Mitropolski, V.Kerov (1997) **İlkel Toplum, Köleci Toplum, Feodal Toplum: Kapitalist Öncesi Biçimler**, Çev.: S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Zalasiewicz, J., C. N. Waters, M. Williams, A. D. Barnosky, A. Cearreta, P. Crutzen, E. Ellis, M. A. Ellis, I. J. Fairchild, J. Grinevald, P. K. Haff, I. Hajdas, R. Leinfelder, J. McNeill, E. O. Odada, C. Poirier, D. Richter, W. Steffen, C. Summerhayes, J. P.M. Syvitski, D. Vidas, M. Wagnreich, S. L. Wing, A. P. Wolfe, A. Zhisheng, N. Oreskes (2015) “*When did the Anthropocene begin? A mid-twentieth century boundary level is stratigraphically optimal*”, **Quaternary International**, 383: p.: 196-203, Online Erişilebilir: <https://www.journals.elsevier.com/quaternary-international> (21.06.2017).
- Zalasiewicz, J. (2015) “*The Geology Behind the Anthropocene*”, **Cosmoplis**, 2015/1: 8-12).
- Zalasiewicz, J., C. Waters (2015) “*The Anthropocene*”, **Oxford Research Encyclopedia, Environmental Science**, p.1-15, Oxford University Press.
- Zohary, M. (2012) “*Ortadoğuda Pleistosen'de Bitki Göçleri*”, Çev. M. Güngördü, **Coğrafya Dergisi**, Sayı: 4. Online Erişilebilir:<http://dergipark.gov.tr/iucografya/issue/25053/264494> (12.03.2018)

ÖZET

Üzerinde yaşam olduğu bilinen tek gezegen olan Dünya, ilk defa bir türün yarattığı ciddi bir tehdit ile karşı karşıyadır. Gezegen üzerinde her zaman diğerlerinden daha baskın bir tür bulunmasına karşın, bu türü farklı kılan ilk defa gezegenin sadece üstünde değil, alt ve üst katmalarına da hâkim olmasıdır. Bu hâkimiyet o kadar artmıştır ki, gezegenin sadece şeklini değil yapısal özelliklerini de değiştirmeye başlamıştır.

Gezegendeki yaşam 24 saat olarak aldığı son saniye ürünü olan bu canlı, sadece gezegendeki en kalabalık türlerden biri değil, kendi dışındaki canlı cansız tüm varlıkların yaşamını da belirleme kabiliyetine erişmiş tek canlı olan insandır.

Homo Sapiens Sapiens olarak tanımlanan modern insanın bugün gerçekleştirdiği eylemler, yani doğaya hükmetmesi, her ne kadar normal karşılanırsa da evrimi boyunca doğayla kurduğu ilişkinin bu şekilde gerçekleşmediği ve doğaya egemen olma durumunun ancak birkaç yüzyıl ile sınırlı olduğu görülmektedir. Bu birkaç yüzyıldaki temel değişken insanın üretim ilişkilerinde meydana gelen köklü bir değişim ve paradigma ile paralel meydana gelmiştir. Kapitalizm olarak tanımlanan yeni üretim modeli ile üretim ilişkilerinde köklü bir değişim gerçekleşmiştir. Kapitalizm sadece insan-insan, insan-toplum ilişkilerini değiştirmemiş, insan-doğa ilişkilerini de yeniden şekillendirerek insan ve doğa arasında metabolik yarılmaya sebep olarak insanın doğa üzerinde tahakküm kurmasına neden olmuştur.

Kapitalizm neden olduğu metabolik yarıma ile insan doğaya yabancılaşmış ve süreçle doğayı boyun eğdirilmesi gereken bir düşman olarak tanımlayarak gezegenin yapısal olarak da değişmesine sebep olacak şekilde sömürmeye başlamıştır. Kapitalizm

ile beraber gelişerek artan bu sömürü doğanın taşıma kapasitesi ve kendini yenileme hızının üzerine çıkararak gezegen çapında ekolojik sorunların ve buna paralel olarak olağan hale gelen aşırı doğa olaylarına sebep olmuştur.

Doğa sömürüsü, 20. yy.'ın son çeyreğinden başlayarak egemen ekonomik ve toplumsal paradigmaya dönüşen kapitalizmin son şekli olan neoliberalizm ile dizginlenemez bir hal almıştır. Sonraki yüzyılın İnsanlık Çağı olarak tanımlanmasına karşın gezegendeki baskın türün bir bütün olarak insan olmadığı, ancak bu tür içinde ortaya çıkan, eşitsizlik ve sömürü ile türün diğer üyeleri ve doğa üzerinde ciddi bir kontrol sağlayan bir sınıf olduğu görülmektedir. Ekolojik sorunların giderek yeni bir kitlesel yokoluş olan Altıncı Kitlesel Yokoluşa evrilmesinde de esas olarak bu sınıf etkinliğinin olduğu görülmektedir.

İnsan türü tarih boyunca olduğu gibi bugün de egemenler ile yoksun ve yoksullar arasında sınıfsal bir mücadele ile karşı karşıyadır. Bu karşılaşmanın nasıl sonuçlanacağı gezegenin değil ama insanın yaşarkalıp kalmayacağını belirleyecektir. Ortada grisi olmayan iki sonuç bulunmakta, ya yoksun ve yoksullar bu mücadeleyi kazanarak yeniden doğa ile uyumlu bir yaşam kurarak yaşarkalacak ya da bu sınıfın hegemonyası altında türünün yok olmasına seyirci kalacaktır. Her iki durumda da doğa kendini yeni türlerin ortaya çıkması için yeniden üretecektir.

Güneş, Bedri Sinan, *Problem of the Center Between Human-Nature Relation: Revolt or Massacre*, Ph.D. Thesis, Advisor: Prof. Dr. Nesrin ALGAN, 184 pages.

SUMMARY

Earth is the only planet known to have life on it that has been faced with a threat has created by a species for the first time through history. Although there has always been a dominant species on the planet throughout history, what makes this species different is that for the first time, it has dominated not only surface of the planet, but also on its upper and lower layers. This dominance has increased so much that it has begun to change not only the shape of the planet but also its structural features.

When life on the planet is taken as 24 hours, this last-second output is not only one of the most crowded species on the planet, but also the only living being able to determine the life of all other living things.

It is observed that the actions of modern man which defined as *Homo Sapiens Sapiens*, that is, the domination of nature although accept normal, has not been realized in this way and that his relationship with nature during his evolution has been limited to only a few hundred years. The basic variable in these few centuries has occurred in parallel with a profound change and paradigm in man's relations of production. This profound change in the relations of production, defined as capitalism, has not only changed human-human, human-society relations, but also reshaped human-nature relations, causing a metabolic rift between man and nature and domination over nature.

With the metabolic rift that emerged with capitalism, man became alienated to nature and began exploiting nature as an enemy to subjugate nature in a way that would cause the planet to change structurally. This increased exploitation by developing together with capitalism is based on the capacity of nature to carry and the speed of self-

renewal, it has caused ecological problems throughout the planet and extreme nature events that have become normal in parallel with this.

The exploitation of nature has become unbridled by neoliberalism, the last form of capitalism, which began from the last quarter of the 20th century, transformed into a dominant economic and social paradigm. Although the next century is defined as the age of humanity, it is seen that the dominant species on the planet is not a human being as a whole, but a class that emerges in such a form of inequality and exploitation and provides a serious control over nature and other members of the species. It appears that this class activity is mainly at the expense of ecological problems to a new mass extinction, the Sixth Mass Extinction.

Today, as it is throughout history, the human species is faced with a class struggle between the sovereigns and the deprived and the poor. It will determine how this encounter will result, not the planet, but the human survival. There are two non-grisly result, the deprived and the poor, who will win this struggle and live again in harmony with nature, or will remain spectators under the hegemony of this class. In either case, nature will reproduce itself to reveal new species.